

Universitat Autònoma de Barcelona
Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia
Departament de Sociologia

Tesi Doctoral

ANÀLISI DE LA ORGANITZACIÓ I REPARTIMENT
DEL TREBALL FAMILIAR I EL TREBALL REMUNERAT
ENTRE LES PARELLES JOVES AMB CRIATURES PETITES,
A CATALUNYA

Pràctiques, representacions i condicions materials de vida

Volum I

Cristina Brullet i Tenas
Direcció: Dr. Lluís Flaquer

1996

2.1. La recerca als anys seixanta i setanta: l'anàlisi microsociològica de les dinàmiques familiars

2.1.1. Una visió general

Als anys cinquanta i seixanta, la tendència cap a l'augment de l'activitat mercantil de les dones a les societats de capitalisme avançat, i les seves repercussions en les estructures i relacions familiars, propicia la recerca sobre el tema dels rols sexuals dins la família. Allò que més preocupa inicialment és el canvi en els rols femenins, la seva adaptació o inadaptació, la tensió entre les normes, pautes i pràctiques d'un i altre treball (familiar i remunerat) i les seves repercussions en les estructures familiars, la socialització infantil i les relacions de poder entre els cònjuges. En general, el creixement de l'activitat femenina es considera com problema social per quan factor de desestructuració familiar. En canvi, des del feminisme, el treball remunerat de les dones és vist com via que facilita noves i més igualitàries relacions personals i familiars. Les temàtiques més investigades foren els canvis de rols i l'educació dels fills (Nye & Hoffman 1963, Safillios Rotchild 1970, Howell 1973), les relacions de poder dins la família ((Heer 1958, Blood & Wolfe 1964, Scanzoni 1970, Bahr 1974), i l'emergència de noves formes familiars (Myrdal & Klein 1956, Klein 1965, Rapoport & Rapoport 1971, Young & Willmott 1956,1973) (Cf. Carrasco & alt 1994).

La major part d'aquest estudis van tenir lloc a Estats Units i Anglaterra on la incorporació de les dones al mercat de treball era més intensa. A França, Andrée Michel (1971, 1972, 1974, 1977, 1978) investigà sobre les condicions en que les dones feien treball de mercat i com aquest treball remunerat influïa sobre la redefinició de rols dins la família; mostrà, a través de nombrosos estudis, contradient sempre les teories familiars parsonianes, com el treball femení produïa efectes positius cap a l'igualitarisme familiar i com aquest igualitarisme millorava la satisfacció del grup conjugal i augmentava l'eficàcia de certes conductes educatives dels pares cap als fills.

A Espanya aquest tipus d'estudis, durant els anys seixanta i setanta són quasi bé inexistents, en el sentit de que si bé es comencen a estudiar les característiques de l'activitat de mercat de les dones no s'entra en l'anàlisi de les repercussions d'aquesta activitat sobre la família; en canvi s'inicien estudis macro sobre el retard de la modernització de l'activitat femenina a Espanya en relació a la resta de països

europèus (Pérez Botija 1968, Durán 1972). A Itàlia la recerca, també des de la sociologia del treball i amb una perspectiva macro, se centra, en aquests anys, en la caiguda de les taxes d'activitat general, en els processos de segmentació del mercat i en la dificultat per conèixer les taxes reals d'ocupació femenina donat que es posa en evidència l'existència d'una important activitat econòmica no oficial, "submergida", especialment en el cas de les dones casades.

Pel que fa a l'anàlisi dels efectes del treball assalariat sobre la família, una línia de recerca centrà el seu interès en els processos de regulació dels intercanvis del grup familiar. El debat s'inicià pròpiament amb l'anomenada "teoria dels recursos" que considera cadascun dels cònjuges com a persones que intenten optimitzar la seva producció familiar i formula, com hipòtesi central, que les eleccions que es fan dins del grup depenen de l'importància i l'estructura dels recursos de què disposa cadascú. La pregunta sobre la "racionalitat econòmica" dels intercanvis familiars donà lloc a una important sèrie de recerques: per exemple els treballs de Blood i Wolf (1960) sobre els recursos econòmics i socials i les relacions de parella, o els treballs de Becker (1964) i Easterlin (1969) sobre el Capital Humà i la "New Home Economics" ². Becker, l'any 1964 ja començà a considerar que les decisions sobre l'oferta de treball d'homes i dones estaven relacionades entre sí, i reconeixia que per les dones l'elecció es trobava entre escollir la criança dels fills i el treball domèstic, o escollir el treball remunerat. Segons Dex (1991:85) aquestes anàlisis van fer replantejar els fonaments dels models neoclàssics sobre la oferta de treball per passar a considerar les unitats domèstiques com a unitats que prenen decisions al respecte³. Segons Kellerhals i Roussel (1987:19) aquestes anàlisis, realitzades en termes de racionalitat i no pas en termes d'ortodòxia o desviació d'un model dominant de família (com sempre, el model parsonià), van obrir el camp per a una anàlisi del pluralisme de les formes de negociació familiars (Kellerhals i Roussel, 1987:19) i, per tant, de l'acceptació de la complexitat i diversitat familiars.

² Per una crítica de les anàlisis de l'economia neoclàssica sobre els processos de demanda i oferta de treball remunerat vegi's, entre d'altres, Shirley Dex *La división sexual del trabajo*, cap 3 ¿Por qué no trabajar?, Madrid:Ministerio del Trabajo 1991 (ed. original 1985); C.Borderias & C. Carrasco & C. Alemany *Las mujeres y el trabajo*, Barcelona-Madrid:Icaria-Fuhem 1994

³ Molts anys més tard, s'orienten de la mateixa manera moltes de les aportacions espanyoles al llibre *Estrategias familiares* (1993)

La idea que el treball assalariat augmenta l'autonomia econòmica de les dones i fa canviar el seu estatus dins del grup familiar, va portar el debat cap a l'estudi de la desigualtat i la distribució del poder entre la parella. A Anglaterra, fou molt i durament discutit, a la contra, l'optimisme igualitarista de Young & Willmott (1957, 1973) a la seva recerca *The Symmetrical Family* (1973), i s'abandonà la visió de les relacions familiars com un model de relacions "democràtiques" tal com havia estat formulat per Burgess l'any 1945 ⁴. A França, Andrée Michel (1972, 1974, 1978) insistirà en que la norma igualitarista entre la parella és una idea teòrica que no es correspon a la pràctica de les relacions familiars. Per tant, es comença a conceptualitzar el matrimoni com una forma d'intercanvi desigual de recursos (Safilios-Rotschild 1977).

Contradient les teories parsonianes es dirà també que és en la família on es troba el nucli bàsic de les contradiccions normatives: la submissió al grup i la reivindicació de la identitat individual són un focus de forta confrontació al seu interior. La noció de "família conjugal" o de "matrimoni de companyerisme", que implica una relació d'equilibri personal i relacional, no serveix per explicar les relacions entre els cònjuges. Ans al contrari, sovint aquesta confrontació (grup *versus* individu) genera frustració i violència en la parella més que no pas satisfacció emocional.

Però als anys setanta també s'insistirà, ara des d'una perspectiva fenomenològica, sobre l'idea que la família és una "construcció nòmica", és a dir, que és la consciència de grup la que permet construir un projecte que dóna veritable sentit als recursos diferencials dels actors (Berger & Kellner 1964). Es va més enllà d'una visió estrictament microeconòmica de la negociació conjugal: per exemple Safilios-Rotschild (1976) afirma que els recursos d'intercanvi dins la família no són solament d'ordre econòmic sinó també d'ordre afectiu; per Rodman (1967) l'avaluació dels "capitals" de cada membre del grup familiar pren diferent valor en funció del context cultural o del medi social; Menahem (1979, 1988) sostingué que aquests tipus de racionalitat solament es donava en alguns tipus de famílies: algunes es preocupen molt per seguir i reproduir el model après en la seva socialització, mentre que d'altres famílies busquen, sobre tot, mecanismes per mantenir l'autonomia individual costi el que costi. Una altra temàtica que ocupà

⁴ Harris (1986) fa una excel·lent revisió crítica de les recerques sobre els canvis en les relacions familiars a Gran Bretanya als anys cinquanta, seixanta i setanta, especialment de Bott (1957, 1971), Young & Willmott (1957, 1973), Pahl & Pahl (1971), Oakley (1974) i Edgell (1970, 1980)

l'interès de la sociologia de la família als anys setanta, fou l'estudi de les famílies de doble carrera. Rapoport & Rapoport (1971, 1976) i Rapoport et al. (1978) posaren de manifest les dificultats que tenien aquest tipus de famílies, a Gran Bretanya, per resoldre la vida quotidiana.

Però sempre, al darrera de qualsevol de les racionalitats possibles (econòmiques, normatives, afectives), diu Kellerhals (1987), l'inserció de les dones al mercat de treball introdueix en l'anàlisi de les relacions de parella la quantificació de la vida quotidiana: es compten els temps de treball i no treball, s'avaluen les realitzacions d'homes i dones en termes de valor d'intercanvi o valor d'ús, es busca l'equitat o la diferència dels costos de la producció dels actors etc. Però al final, cal recórrer a l'atzar per explicar moltes de les dinàmiques i estratègies resultants. Segons Kellerhals i Roussel (1987), aquí es mostren les limitacions de la recerca microsociològica que no sempre permet comprendre els canvis en les relacions, interaccions i repartiment de recursos familiars perquè en centrar-se solament sobre la família no permet fer referència a un marc comprensiu més ample.

Per aquests autors les limitacions de la microsociologia de la família són un eco de la falta d'una orientació macrosociològica del treball de les dones (des de la sociologia del treball), que doni respostes convincents a les preguntes generades en relació a l'entrada massiva de les dones al mercat de treball. Quan Kellerhals i Roussel diuen això, participen de la tendència general de la sociologia que intenta comprendre els processos socials des d'una major vinculació entre estructura i acció i quan ja es comencen a conèixer algunes de les aportacions que sociòlogues del treball i economistes feministes franceses ja venien fent des de finals dels anys setanta, especialment en relació al treball de les dones. En efecte, segons Carrasco & Borderias (1994:49) els primers estudis sobre el treball assalariat de les dones van posar en evidència a través de les dades empíriques aportades, la importància quantitativa del seu treball, però eren molt limitats en tant en quan solament destacaven els conflictes entre el rol familiar i el rol laboral, però no atenien a l'estructura de la demanda (gran creixement del sector serveis) per explicar la incorporació de les dones al mercat de treball. Així doncs, davant de la insuficiència de les anàlisis per respondre les noves preguntes derivades dels treballs de les dones, sorgiran, a finals dels anys setanta i inicis dels vuitanta, noves propostes explicatives.

Però abans de passar a veure el contingut d'aquestes noves propostes sobre les relacions estructurals entre família i treball de mercat, val la pena que vegem primer algunes argumentacions feministes a l'estudi de les dinàmiques internes de la família durant aquests anys seixanta i setanta, les quals tenen per nosaltres un interès específic en tant en quan plantegen les primeres crítiques radicals als rols sexuals tradicionals.

2.1.2. Una visió feminista: la crítica a la divisió de rols d'homes i dones

Seguint Rapoport (1978), el desenvolupament de les teories sobre el matrimoni i la família han tendit a ser molt esbiaxades per causa d'una orientació de valors propis de la cultura masculina. La definició dels conceptes clau, la manera com és definit el camp d'estudi, els temes seleccionats per la recerca empírica, els mètodes emprats per a la recerca i la interpretació de les dades de recerca, "han estat un producte conscient o inconscient del fet de que la majoria de sociòlegs eren homes, i que la majoria descrivien allò que ells "veien".

La defensa que era possible una ciència social neutra, lliure de valors, va produir que la sociologia es construís segons l'imatge de l'observador, sense que sovint en fos ell mateix conscient. Això ha produït errors i fins i tot buits importants en la comprensió de la realitat. Per exemple, donat el model tradicional de família nuclear parsoniana, el treball de la mare fora de casa es considerà com a desviat de la norma i, per tant, com a quelcom patològic i anormal. Era tractat com un problema pel marit i pels infants; mai no es considerà la possibilitat dels problemes que determinats tipus d'ocupacions i treballs dels homes podien portar a les seves esposes i fills/es infants, o fins i tot a ells mateixos (Rapoport 1978).

Pel que fa a les relacions entre revolució industrial i família nuclear, Rapoport comenta la preocupació que un conjunt d'escriptors ja va mostrar, al segle XIX, per l'impacte de la societat moderna i tecnològica sobre la cultura en general i sobre les personalitats individuals. Es considerava que la família estava perdent la seva funció prescriptiva donat que cadascú orientava la seva acció segons les seves preferències individuals. Aquest individualisme i l'allunyament d'altres categories orientades per valors humanístics, considerats equivalents als familístics, podia portar a una ruptura potencial de totes les relacions. Però ja a principis del segle XX es començà a defensar, des de posicions que podem

entendre com a feministes, que els valors familístics no eren necessàriament equivalents a valors humanístics. Els vincles i obligacions familiars basades en la forta dependència de la dona i fills al marit, i la rígida diferenciació de rols, indiferents a les diferències individuals, ja van ser vistos com a particularment nocius per les dones. Les primeres feministes, com Charlotte Perkins Gilman (1860-1935), van veure, com altres marxistes i anarquistes de l'època, la possible caiguda de la família clàssica com a una oportunitat per l'alliberament de les dones i les criatures. Però en general, el desenvolupament de les idees familistes, en defensa del paper "essencial" de les dones en la continuïtat familiar va dominar en les ideologies i les pràctiques generals malgrat que la individuació de les dones aniria progressant.

Rapoport (1978) considera que la literatura funcionalista dels anys cinquanta, davant de les tendències de canvi, no va mostrar interès per explicar-les sinó més aviat per mostrar com les coses "eren o haurien de ser" i no pas com "podrien arribar a ser". La simple descripció o les definicions normatives de la família van suprimir de l'anàlisi la comprensió de les necessitats i interessos de les persones implicades, omissió especialment notable pel que fa a les dones. Les anàlisis dominants de la família havien eliminat la sexualitat de les dones i els havia adjudicat aquella parcel·la de poder derivada de ser l'única criadora dels fills.

Rapoport defensa una aproximació a com les dones construeixen el seu món privat, defensant la necessitat d'una perspectiva de recerca que, defugint l'estructural-funcionalisme, permeti reconstruir el conflicte, la diversitat i pluralitat de les representacions i pràctiques familiars: "Una de les maneres de trencar les imatges estereotipades usades en l'estudi de les famílies és relacionar les nostres formulacions més directament amb les persones, les seves variabilitats i les seves capacitats de canvi, adaptació i invenció" (Rapoport 1978:63). Per exemple, en l'anàlisi de les relacions entre marit i muller, es pot tendir a emfatitzar els models d'activitat i l'estructura: qui fa què, temps dedicat a les diferents activitats, normes acceptades i expectatives sobre com es comporta cadascú segons els rols assignats; o bé es pot fer atenció a com els participants se senten en les activitats assignades i els seus propis models de comportament, quina satisfacció experimenten i quins canvis farien per tal d'equilibrar millor les gratificacions rebudes. Aquests darrers aspectes havien estat considerats menors en la sociologia de la família. Per exemple ha estat rarament qüestionat que una dona vulgui criatures; es dóna per descomptat que en vol.

Aquestes qüestions són importants no solament perquè estan en relació als valors socials sinó perquè també tenen una significació científica en relació a l'estudi dels processos socials. Si és ben cert que els perfils de gènere i els rols sexuals estan canviant, ignorar els processos de canvi per fer solament esment dels elements estructurals pot portar l'anàlisi molt lluny de la realitat de les persones, de les seves vides i lluites quotidianes. Les persones estan canviant els rols prescrits i normatius. Per tant cal que els científics socials ens acostem i escoltem i observem com les persones construeixen les seves vides i transformen i canvien els estereotips i les pautes rebudes.

El model de família parsoniana va ser vist com a model consistent tant per donar resposta als requisits de la societat industrial com pel que es mostrava en la dinàmica dels petits grups experimentals. I va ser assumit com el model "normal". A més Parsons considerà que donada la funcionalitat del model, les persones voldrien fer allò que els demanava la societat a través de la internalització del rol sexual apropiat, ofert pels pares durant el procés de socialització. El model va adquirir una qualitat estàtica (encara que Parsons originalment el va veure com a una resposta adaptativa a una realitat que havia canviat), i va orientar una massiva estereotipificació dels rols sexuals en la literatura sobre sociologia i psicologia de la família. Encara que els seus creadors no volguessin que el model s'estereotipés, això va ser inevitable donat que l'anàlisi no feia atenció a la diversitat social i variacions en la vida familiar. I el problema afegit amb el conjunt d'ideals estereotipats que comporta el model tradicional és que ha vingut condicionant la forma d'entendre les polítiques familiars.

Per obviar aquest problema, que ha impregnat la sociologia de la família, Rapoport defensa una recerca que emfatitzi la manera en que realment actuen les persones en el món real. Aquesta manera de fer ha permès investigar sobre parelles i matrimonis no tradicionals, famílies de doble carrera professional, comprovant l'importància de les noves estructures familiars que resulten més adaptades al món actual que no pas el model tradicional (Rapoport & Rapoport 1971, 1977). Oakley descriu de la següent manera les pressions socials per adoptar l'ideal de família descrit per Parsons :

La família com a institució prescriu la normalitat dels rols de gènere: una dona, un home, i una o més criatures. Les famílies amb infants adoptats poden considerar-se com a tals, però no pas les famílies monoparentals. Aquestes representen una situació social plena d'ambigüitats, són estigmatitzades i marginades. Hi ha fortes pressions socials per la normalització de la unitat familiar. En l'estructura de rols de gènere dins la família les dones són reduïdes a un tipus social comú: mestressa de casa-esposa-mare. La dona metgessa, dependent, enginyera, mestra d'escola primària, ballarina, obrera, totes són tractades com a Sra. de Y, mare dels fills del Sr. Y, suport i assistent del Sr. Y, netejadora de la seva roba, creadora de la seva llar, centre i símbol de la seva vida familiar (Oakley 1974:70)

Aquest ideal de vida familiar és reforçat pel que Oakley en diu els mites sobre el caràcter biològic de la divisió sexual del treball, i la necessària criança dels fills per part de la mare. Al seu entendre, aquests dos mites s'han reforçat mútuament. El mite de la base biològica de la divisió sexual del treball domèstic crea l'estereotip de la dona casada com a "mestressa de casa". El rol és solament adjudicat a les dones i no pas als adults d'ambdós sexes que conviuen. El treball domèstic és considerat com a no-productiu i en conseqüència amb un estatus de no-treball. L'estereotip impedeix plantejar que un home pugui ser "mestre de casa", la qual cosa suposa que no es pot fer responsable del treball domèstic. Si ho fa serà vist com a "desviat". El problema fonamental dels sociòlegs és que aquest estereotip ha estat perpetuat una i altra vegada a través de la forma d'encarar la recerca.

Així, en el model parsonià el treball domèstic és tractat com a no-treball perquè la societat no defineix el treball domèstic d'una dona com a part de l'economia productiva ⁵. El treball domèstic de les dones, en el model parsonià, és vist com una expressió de l'impuls "natural" cap a la cura dels altres i com el suport necessari a la participació al treball productiu dels homes. Per tant, el treball domèstic, vist així, és tractat com quelcom natural al rol femení i no pas com un treball en si mateix (Oakley 1974a, 1974b). Però, diu Rapoport, la recerca mostra que hi ha grans variacions en aquesta dinàmica. Variacions que es relacionen amb processos de canvi estructural i especialment amb l'augment de la mà d'obra femenina dirigida al mercat. També es mostren noves percepcions del treball domèstic, noves concepcions dels rols sexuals i noves relacions entre homes i

⁵ Al diccionari d'anglès COLLINS (1971, 1986) no apareix la paraula **housework** ni de l'anglès al castellà ni del castellà a l'anglès. Al COLLINS COBUILT (1987,1992) apareix com a "work that is done in order to look after a home and the people who live there, for example cooking, cleaning, and shopping. Al Longman Dictionary of Contemporary English com a "work made in taking care of a house, especially cleaning".

dones. Cada vegada més dones amb criatures petites treballen fora de la llar ja sigui per necessitat econòmica o psicològica. Sigui com sigui s'altera l'equilibri familiar tal com ha estat tradicionalment concebut i apareixen noves preguntes i noves temàtiques d'estudi. La pregunta és fins a quin punt aquestes dones toleraran que els seus desitjos siguin posposats darrera dels desitjos del seu marit o darrera dels desitjos dels seus fills o filles. Queda qüestionada la relació de subordinació i, per tant, calen noves conceptualitzacions per poder entendre les noves dinàmiques familiars.

En resum, amb l'objectiu de rompre models prescriptius que permeten el manteniment de la desigualtat entre dones i homes, advoca per la recerca micro de la família i per reconstruir les experiències vitals de les dones, enfront de les anàlisis estructurals. Considera que els principals estereotips sobre els rols sexuals que s'han vingut utilitzant abastament en els estudis sobre el matrimoni i la família, que n'arrossegueu d'altres, i que cal estudiar amb major deteniment i profunditat, estan referits a tres àrees: (a) les relacions entre marit i muller, (b) les relacions entre pares i fills, (c) les relacions entre la família i altres institucions socials.

Fins aquí les recerques i plantejaments dels anys seixanta i setanta relacionades amb els canvis en les rols sexuals i les relacions entre marit i muller derivats del fet que les dones casades de classes mitjanes es comencen a incorporar al treball assalariat. A continuació veurem els plantejaments macroestructurals que, en un intent de superació de les anàlisis microsociològic dels canvis familiars, succeïts arran del creixement de les dones en el mercat de treball, fan una anàlisi d'aquests canvis tenint en compte les relacions entre estructures econòmiques i estructures familiars. Aquest enfocament tracta la problemàtica de la divisió social i sexual del treball des d'un punt de vista macro però no entra pas en contradicció amb els plantejaments sobre els canvis en les dinàmiques internes que acabem de veure; contràriament, es busca articular allò micro i allò macro de la realitat social a través d'una anàlisi articulada de les relacions socials de sexe (divisió sexual del treball) i relacions socials de classe (divisió social del treball).

Aquesta nova problematització del treball assalariat de les dones trenca amb els camps, els mètodes i les conceptualitzacions dominants de la sociologia (allò que Rapoport ja anunciava anys enrera) : trenca amb la frontera entre sociologia del treball i sociologia de la família, amplia el concepte de treball domèstic a treball de reproducció social, aporta la idea de que homes i dones se situen de manera

diferenciada en el treball (productiu i reproductiu) (Chaudron 1991). Però, sempre, s'analitzen les relacions entre estructures familiars i estructures econòmiques entenent que l'eix estructurador d'aquesta relació és la divisió sexual del treball en la família i en la societat.

2.2. La recerca als anys setanta i vuitanta : "els treball de les dones" i el model Producció/Reproducció

Per causa de les conseqüències de l'extensió del treball assalariat de les dones, la sociologia de la família ha hagut de modificar aspectes metodològics (per exemple, "sortir" del camp família) i revisar qüestions epistemològiques (què és la família?, qui són les dones?). Però també ho ha hagut de fer la sociologia del treball, perquè l'inserció professional de les dones ha trastocat els esquemes d'anàlisi previs (què és "treball"?).

Pel que fa a les estructures econòmiques, l'extensió del treball assalariat entre les dones és un dels grans canvis que s'observen en les darreres transformacions de l'activitat al mercat de treball: augmenta la població activa i canvia la seva composició. Aquest moviment de la força de treball té a veure amb profundes mutacions de l'aparell productiu (caiguda del sector agrícola, recessió del sector industrial i desenvolupament del sector serveis) i amb transformacions simultànies en relació a l'ocupació ⁶ (primer, extensió de l'ocupació assalariada, i després evolució cap a una creixent precarització) (Huet 1982; Dex 1991:199s). I si bé és cert, com diuen Kellerhals i Roussel (1987) que fins a l'inici dels anys vuitanta, la sociologia del treball i la sociologia de la família s'havien ocupat per separat del treball de les dones, també ho és que al llarg dels anys vuitanta es fan algunes aportacions de gran interès sobre el tema, avui prou difoses dins l'acadèmia. Per exemple, la revisió dels paradigmes tradicionals en l'anàlisi del treball mercantil seran revisats per sociòlegs i economistes vinculats o no al feminisme teòric: Pahl (1984), Offe (1985), Beneria (1979, 1983), Durán (1987, 1988, 1991), Casas (1988), Casas y Sallé (1987), Devreux (1984) Daune-Richard (1984), Torns & Carrasquer (1983), Miguélez (1989), Izquierdo (1988). La majoria d'aquestes aportacions assenyalen les limitacions dels models neopositivistes en l'anàlisi del

⁶ Es especialment interessant en les argumentacions i evidències pels començaments dels anys vuitanta l'obra de Shirley Dex, opus cit, cap.: "Porqué se producen los cambios? pg. 199-233

treball mercantil i les relacions laborals i, en general, es vinculen a teories estructurals neomarxistes (com també fa el feminisme marxista, radical i socialista). Es tracta de dirigir una nova mirada als processos de producció i reproducció, introduint un nou concepte de treball que no es limiti al treball assalariat. Ara, mirar la família, des de la sociologia del treball, és fonamental.

A EEUU ⁷, Canadà, Austràlia, Regne Unit, França, Itàlia, Grècia, i, més darrerament a Espanya ⁸, s'ha desenvolupat o estès, al llarg dels anys vuitanta i noranta, l'interès per explicar les relacions i desigualtats socials en termes de classe i sexe, la qual cosa, com abans s'ha indicat, trastoca els paradigmes neoclàssics dominants. Amb diferents ritmes i intensitat a cada país, s'ha fet un esforç per analitzar les realitats concretes en cada territori incluint i no silenciant els treballs de les dones (domèstic i extradomèstic). Per tant, ha calgut reconceptualitzar termes claus en la disciplina. Per exemple, el concepte "treball" s'ha revisat des de varis fronts de reflexió teòrica:

(a) Des de la confusió existent entre "treball" i "ocupació", confusió derivada d'una visió economicista i productivista del treball humà (visió androcèntrica). S'ha fet necessari diferenciar clarament "treball": activitat de producció de béns, serveis, o símbols; i "ocupació": posició social reconeguda jurídicament i econòmica (Casas 1988). Solament a partir d'aquesta distinció es fa possible incloure al concepte "treball" aquells treballs no pagats com per exemple el treball domèstic, el treball de voluntariat o solidaritat, o altres treballs informals (Pahl 1984, Durán 1991).

(b) Des del discurs feminista de caràcter materialista o socialista s'afirma el caràcter sexuat (divisió sexual del treball) de l'organització social del treball. El "treball domèstic" és un treball no pagat sense cap mena de contracte laboral entre les parts. Es consideren dues esferes bàsiques en l'activitat de treball humà: el **Treball de Producció** realitzat bàsicament pels homes i el **Treball de Reproducció** realitzat per la gran majoria de dones. Aquesta distinció permet entendre el paper de les dones i els homes en la producció i reproducció social i les desigualtats i les

⁷ Pel seguiment de les aportacions a diferents països m'han estat especialment útils les classes de doctorat rebudes, l'any 1990, de la professora Teresa Torns qui em va iniciar en la reflexió al voltant del treball de les dones i el model Producció-Reproducció.

⁸ Gràcies, sobre tot, a la promoció d'estudis per part del Instituto de la Mujer, des de l'any 1983 fins l'actualitat.

jerarquies presents en l'organització i estructura social.

És als EEUU on neix el concepte de Treball de Reproducció, lligat al corrent de reflexió teòrica neomarxista (Sweezy, Braverman, Magdoff). Aquest corrent mostra la importància de la **divisió sexual del treball** en l'organització social. Donat que als USA hi domina un fort empirisme, la variable sexe comença a introduir-se de manera sistemàtica en tots els estudis empírics. En aquest marc de reflexió i investigació, hi destaca l'economista Lourdes Beneria (1981) que focalitza el seu interès en els treballs de les dones i la importància que tenen en les economies globals.

Gran Bretanya disposa d'una important tradició acadèmica en sociologia del treball i relacions laborals. Des del feminisme s'ha fet una revisió de la història de la industrialització per incloure el treball de les dones en aquest procés històric, crucial per entendre la centralitat de les dones en els àmbits de la vida privada. Esther Boserup (1970) va ser la pionera en donar compte de la importància del treball de les dones en el desenvolupament econòmic de la societat i va mostrar que la categoria "treball" no és asexual ni homogènia. Avui l'anàlisi de les relacions de sexe està plenament assumit per l'acadèmia i algunes de les aportacions més interessants des d'aquesta perspectiva van dirigides a trobar la inflexió entre discriminació per raó de classe, sexe i ètnia.

A França, Evelyne Sullerot (1968) va iniciar els estudis sobre els treballs de les dones. Més tard Christine Delphy, feminista materialista, creà un grup molt actiu al CNRS conegut com el G.E.D.I.S.S.T. (Grup d'Estudis sobre la divisió social i sexual del treball) amb seu a París, però també amb una seu a Aix-en-Provence amb Danielle Kergoat, Anne Daune-Richard i M. Agnès Barrère-Maurisson. Defensen que l'objecte d'estudi per comprendre les dinàmiques que genera el treball assalariat de les dones no són les dones, sinó la divisió social i la divisió sexual del treball. Són les primeres que s'aproximen a l'estudi del treball domèstic a partir de l'ús dels temps ("budget-temps"), un tipus d'anàlisi sobre la producció domèstica que tindrà un fort seguiment a França tot al llarg dels anys vuitanta (Chadeau et Fouquet 1981).

A Itàlia, país de gran tradició en els estudis del treball tant des de l'acadèmia com des del moviment sindical, les aportacions feministes no es fan sobre una base marxista i, per tant, resten bastant al marge de les aportacions més estructurals

de les feministes franceses. La sociòloga més rellevant és Laura Balbo (1976, 1978, 1984) que, en les seves anàlisis sobre les relacions Família-Estat, s'ocupa de les implicacions de la doble jornada de treball o "doble presència" de les dones (treball de producció i treball de reproducció) i defensa l'importància dels treballs de les dones dins i fora la família en el funcionament de l'Estat del Benestar. Chiara Saraceno (1984, 1986, 1988) des de la sociologia de la família, com Balbo, farà aportacions molt significatives sobre el treball domèstic i de reproducció, i sobre la organització sexuada de la vida quotidiana. Adele Pesce (1988), des de la sociologia del treball, analitza les característiques dels espais masculins i femenins dins l'empresa i l'ètica sexuada del treball. En general, les aportacions de les sociòlogues feministes italianes són síntesis molt riques des de la pròpia tradició més vinculada a la sociologia de la vida quotidiana, l'interaccionisme simbòlic i la fenomenologia. L'objectiu constant del seu treball reflexiu i empíric és mostrar l'importància del treball reproductiu per les persones i per la societat en general, en una posició clara que revalorava la cultura diferencial de les dones en tots els àmbits de la vida social. S'interessen a mostrar les presències de les dones en la societat més que les absències. Aquest corrent de sociologia s'alinea al costat del feminisme que entén com a fonamental l'anàlisi de les relacions de poder patriarcal.

Però al meu entendre, les formulacions de franceses i italianes convergeixen en els aspectes claus de les seves anàlisis: divisió sexual del treball, relacions patriarcal, diferències en els processos d'inserció laboral d'homes i dones, desigualtats estructurals. Allò que més significa les aportacions italianes és allò relatiu a la dinàmica sexuada de la vida quotidiana i l'ús dels temps socials, fent una crítica profunda dels models masculins d'organització social dels temps (Partit Comunista Italià: Avantprojecte per a una "Llei dels temps" 1989).

A Espanya els primers estudis sociològics i econòmics al voltant del treball de les dones són els de María Angeles Durán (1972), Pilar Alcobendas (1983) i Fernández Méndez de Andés (1985). Inicialment es proposen estudiar l'estructura de la població activa i mesurar les variacions que mostra la variable sexe en el mercat de treball (segmentació). Més endavant l'existència de l'Instituto de la Mujer consolida la possibilitat d'obtenir recursos per noves recerques sobre el treball assalariat de les dones (Sallé & Casas 1986). Al llarg dels anys vuitanta l'interès per explicar els efectes estructurals del treball assalariat de les dones va en augment fins l'any 1988-89 quan s'elaboren monogràfics sobre dona i treball a

revistes españoles ⁹. L'any 1986 la sociòloga María Angeles Durán publica *La jornada interminable*, i l'any 1988 *De puertas adentro*, on fa importants aportacions reflexives i empíriques sobre el treball no mercantil de les dones a Espanya. Pel que fa als estudis dels temps familiars, molt desenvolupats a França, és la sociòloga Maria Jesús Izquierdo qui realitza el primer anàlisi de l'ús dels temps i treball domèstic en el context d'un estudi sobre les condicions de vida a l'àrea metropolitana de Barcelona, *La desigualdad de las mujeres en el uso del tiempo* (Izquierdo 1988).

En resum, als anys vuitanta a tots els països occidentals es difon la idea de la importància quantitativa i qualitativa dels treballs de les dones: el treball domèstic es fa visible al costat del treball assalariat. Una part cada vegada més important de les dones realitzen doble jornada de treball, construint d'aquesta manera la seva "doble presència" en el sentit de doble identitat femenina. Tots els temes al voltant dels treballs i les identitats femenines seran objecte de debat, discussió i anàlisi.

Pel desenvolupament teòric d'aquest enfocament seguiré a la sociòloga francesa Marie Agnès Barrère-Maurisson de la qual prenc, com a punt de partida, el seu text "*Structures économiques et structures familiales: émergence et construction d'une relation. La sociologie de la famille en question*" (1987). Tot i que seguiré la seva lògica, al llarg de l'exposició d'aquesta problemàtica introduiré, i indicaré quan ho faci, d'altres aportacions.

El procés reflexiu de Barrère-Maurisson s'inicia amb una aproximació crítica a la sociologia de la família dels anys setanta i vuitanta i reconstrueix les principals tendències que s'hi van desenvolupar, sovint amb l'intenció d'explicar i entendre el canvi de les posicions de la dones. Molts elements que comenta ja han estat vistos anteriorment, però és interessant seguir la lògica de l'autora i anotar noves matisacions analítiques. En un segon moment es tracten qüestions epistemològiques (la constitució dels camps, l'elaboració de les metodologies i l'elaboració dels conceptes), que impliquen la sociologia de la família i la sociologia del treball, i que es deriven del fet de tenir en compte la relació estructures familiars i estructures econòmiques.

⁹ Les revistes monogràfiques són: "El trabajo a través de la mujer" *Sociologia del Trabajo* n° 3, primavera 1988; "Mujer y Trabajo" *Revista de Economía y Sociologia del Trabajo*, n° 13-14 septiembre 1991;

2.2.1. L'emergència de la relació entre Treball i Família i la ruptura dels camps tradicionals

Segons Barrère-Maurisson (1987) l'extensió del treball assalariat femení ha estat el motor d'una important transformació de la sociologia de la família perquè l'ha fet pensar en les noves relacions que s'han establert al seu interior i entre aquesta i l'esfera econòmica; però també la sociologia del treball ha hagut de sortir del seu camp constituït, per poder explicar el significat de l'entrada massiva de les dones al mercat de treball. Perquè, malgrat que avui s'assumeix, generalment, que el treball no assalariat de les dones sempre ha constituït un dels components importants de les economies globals, allò que ha canviat de manera profunda és la relació de les dones amb el treball assalariat i, per tant, les relacions entre estructures familiars i estructures econòmiques.

Des de mitjans dels anys setanta, a la majoria de països del nord i centre d'Europa, o des de mitjans dels anys vuitanta a Espanya, la creixent presència de les dones al mercat de treball és una tendència que es va confirmant any rera any, fins al punt que avui ja es considera un fenomen de caràcter irreversible. Aquesta tendència posa en qüestió que el treball assalariat de les dones sigui únicament el resultat de necessitats econòmiques de la família i, per tant, es discuteix la definició que dins la sociologia del treball es dóna del treball assalariat de les dones com a treball de tipus conjuntural, accidental o secundari.

Avui sembla clar que el treball assalariat de les dones no es pot fer dependre solament de la determinació conjuntural de les evolucions macroeconòmiques (presència o absència segons preus o salaris), de les dades socio-demogràfiques (presència o absència segons edat i nombre de fills), o d'altres explicacions sociològiques (presència o absència segons medi social o nivell d'estudis). En tot cas cal veure com aquests factors incideixen en el major o menor grau de presència i estabilitat de les dones en el mercat de treball, però aquestes raons no són suficients per explicar la forta tendència de totes les dones a entrar i mantenir-se en el mercat de treball, amb caràcter irreversible.

A més, la posició i identitat de les dones ha canviat profundament. De ser mares-esposes fins a finals dels anys seixanta, han passat a ser treballadores de fet i de dret (Commaille 1991, 1992). El model dominant de família "conjugal" parsoniana fonamentat sobre la diferenciació i complementarietat dels rols, ja no

pot donar compte d'una identitat que es construeix tant a partir de les relacions familiars com a partir de les relacions en el món del treball assalariat.

Precisament, per aquesta doble adscripció (treball i família) o "doble presència" com diuen les italianes (Balbo 1978), les dones esdevenen objecte d'estudi de la sociologia del treball i, en part, "escapen" de la sociologia de la família (l'únic camp constituït de la sociologia que realment les havia tingut en compte). La dona "surt" de la família per "entrar" al mercat de treball.

2.2.2. Les aproximacions explicatives al treball assalariat de les dones

Però, ¿quines són les explicacions que s'han donat a l'espectacular augment del treball assalariat de les dones i a les noves relacions que provoca entre estructures familiars i estructures econòmiques? Segons Barrère-Maurisson hi ha hagut quatre respostes: des de la macroeconomia, la microeconomia familiar, la demografia i els estudis de la mobilitat social.

(a) Aproximacions econòmiques.

(a1). Es veu el treball de les dones com a resultat d'una transformació de l'aparell productiu (transformació iniciada a partir de 1945 amb la reorganització industrial que vingué després de la Segona Guerra Mundial). Allò determinant és la "demanda" de mà d'obra que tant aviat pot atraure les dones al mercat de treball, com rebutjar-les segons la conjuntura. L'evolució de les estructures socials i familiars permet la resposta de les dones a les sol·licitacions de l'aparell productiu.

(a2). Una altra visió econòmica s'enfoca des de la família (seguint la Teoria del capital humà i la Nova Economia de la Família). S'hi considera que el treball de les dones és producte d'una racionalitat econòmica segons la qual la família s'organitza a partir d'un càlcul econòmic (com una empresa). L'"oferta" de treball es fonamenta sobre una economia dels temps: per exemple, l'oferta de treball de la dona varia en funció dels ingressos del marit. És el càlcul econòmic allò que explica el comportament de les dones en matèria d'activitat i sobre tot en termes d'ingressos. Aquesta racionalitat tant pot implicar, finalment, tant l'activitat assalariada com una especialització en les tasques domèstiques (Becker 1964, 1980, 1981; Schultz 1961, 1963; Gronau 1973, 1977, 1980).

(b) Aproximacions demogràfiques.

L'activitat femenina és el resultat o la conseqüència de canvis demogràfics (fecunditat, nupcialitat, divorcialitat) que faciliten o fan necessària una activitat assalariada. Les transformacions familiars es tradueixen en canvis en les estratègies desenvolupades per les famílies, entre les quals les estratègies relatives a l'activitat professional i econòmica (Roussel 1986,1987; Menahem 1979,1988).

(c) Aproximacions des de l'estudi de la mobilitat social.

Relacionen les estructures econòmiques i les estructures familiars de manera més complexa que les anteriors aproximacions. L'estudi de la mobilitat social s'ha fet sovint a través de les posicions socio-professionals, posant en relació algunes variables individuals, com la professió del pare, el nivell d'educació, o la primera ocupació, amb les estructures socials, especialment en l'estratificació de tipus professional.

Pel que fa a les dones, habitualment el seu estatus s'ha determinat en funció del pare o del marit, de manera que la seva mobilitat social va lligada al matrimoni i no a la seva ocupació professional. En la mesura que les anàlisis de mobilitat social no tenen en compte cap teoria sobre la família o sobre les relacions socials de classe i sexe no poden donar compte tampoc del lloc de les dones en relació a la seva activitat i al seu treball remunerat. Per això, l'extensió del treball femení ha trastocat els quadres estructurals utilitzats pels estudis de la mobilitat social, i tot just avui és un problema teòric i metodològic que es comença a plantejar (Golthorpe 1983, Vallet 1986, Dex 1991:165-197, Carabaña 1993, Sánchez 1994)

Totes aquestes diferents aproximacions intenten relacionar, a partir del treball femení, les estructures familiars i les estructures econòmiques. En general es parteix de que hi ha determinacions d'una esfera sobre l'altra. Tant aviat és la lògica de la família la que domina (les seves transformacions indueixen les dones al treball assalariat), com és la lògica econòmica la dominant (reestructuracions econòmiques que demanen mà d'obra femenina). Sempre, però, la relació entre ambdues estructures (familiar i econòmica) s'estableix, o almenys és la condició perquè s'estableixi, a través del treball de les dones.

En efecte, el joc de la relació dinàmica entre ambdues esferes (Treball i Família) es fa sempre des del treball femení en tant que treball de les dones. Es per això, diu Barrère-Maurisson, que la categoria "treball de les dones" posa problemes a les diferents disciplines perquè fins ara tractaven de manera separada el "treball" per una banda, i les "dones" per una altra. I, per tant, la categoria "treball de les dones" introdueix una interrogant d'ordre epistemològic entorn de les nocions de treball i de dona.

2.2.3. La revisió de conceptes

Uns dels efectes més importants de les lectures de les dades socio-demogràfiques des dels anys setanta va ser que es va començar a posar un fort interrogant sobre la noció de família, noció que fins als anys seixanta havia estat el referent conceptual d'un sol model dominant de família. Però a partir d'ara el concepte família, com ja hem vist anteriorment en l'anàlisi dels canvis sociodemogràfics, ha de respondre a una diversitat de formes de convivència amb moltes variants respecte de la seva estructura, la seva dimensió o la seva duració.

Per altra banda ja no es pot mantenir tampoc una concepció del **mercat de treball** com un simple lloc on les persones es troben sense més, com a resultat d'una oferta i una demanda, sense tenir en compte què és el que passa dins la família. De fet, la crisi econòmica de 1974 i l'atur que va seguir, van fer plantejar amb força la funció econòmica de la família (tal com es planteja també avui a Espanya pel mateix motiu). La doble identitat de les dones en relació a la família i a l'ocupació, alhora, ha qüestionat també les polítiques que les afecten: polítiques familiars i polítiques d'ocupació (Lenoir 1985, 1992, Sgritta 1983, 1987, 1988).

Per altra banda, l'extensió del treball assalariat de les dones, ha fet visible el treball a l'interior de la família. La importància del **treball domèstic** es mostra en les anàlisis econòmiques quan fan la distinció entre temps de treball i temps d'oci, entre treball de mercat i treball de no mercat. La família esdevé així un objecte econòmic i un lloc de quantificació dels temps de treball pel fet d'haver introduït la categoria treball al seu interior. De fet, com diu Dex, tant el feminisme marxista com l'anàlisi econòmica neoclàssica (Nova Economia de la Família), com hem vist abans, tracten actualment la llar com a una unitat de producció i reproducció (Dex 1991:20). Evidentment amb significacions i interpretacions ben diverses,

especialment pel que s'entén com a origen principal de la desigualtat que genera la divisió sexual del treball.

El concepte de **segregació ocupacional** permet descriure d'un manera més comprensiva les posicions ocupacionals de les dones en el mercat de treball. La divisió sexual del treball s'hi expressa clarament en la segregació horitzontal que apareix quan dones i homes treballen en diferents ocupacions (les dones en les menys valorades i sovint més precaritzades), i la segregació vertical que fa referència a que, dins d'un mateix sector o ocupació, les dones es troben en les posicions no directives i més baixes de l'escala professional. També ha estat revisat amplament el concepte de "qualificació" en el treball i s'ha mostrat que també està molt lligat a la divisió sexual del treball amb conseqüències negatives per la valoració del treball de les dones (Cockburn 1983, Maruani 1985, 1991, Maruani et Nicole 1989) ¹⁰.

Pel que fa a la categoria "**dona**", apareix clarament com una frontissa que permet un moviment dinàmic i articulat entre allò econòmic i allò familiar: quan la categoria dona és l'objecte d'estudi de la sociologia de la família es defineix com un agent de transformació de les estructures familiars; quan és l'objecte d'estudi de l'economia del treball esdevé categoria de mà d'obra, utilitzada de manera específica (sobre tot en el sector serveis) per la reestructuració industrial. Es en aquesta doble posició activa, en la família i en el mercat, que es transforma la identitat femenina (*doble presència*) que es caracteritza, segons Balbo (1978), per la necessitat i/o voluntat d'articular ambdues àrees d'activitat en la vida quotidiana.

¹⁰ Per a una informació més completa sobre els orígens de les noves reconceptualitzacions i les seves conseqüències en la recerca ocupacional vegeu Shirley Dex, opus cit. cap 4. ¿Què ocupaciones ? pg. 95-129. Vegeu també Carrasco, Borderias i Alemany (1994:17-109)

2.2.4. Del "Treball domèstic", del "Treball de reproducció", i del "Treball Familiar"

Del "treball domèstic"

Va ser per causa del treball domèstic que va "arribar l'escàndol", diu Chaudron (1991:135). L'anàlisi del treball domèstic va canviar la manera de veure el treball assalariat de les dones, la seva inscripció dins la família, i l'articulació entre la vida de família i la vida de treball. Però no solament per les dones, sinó també pels homes perquè fa canviar la comprensió i la visió de tot treball, pagat i no pagat, femení i masculí. Avui hi ha acord en que el treball domèstic té una funció econòmica important en el conjunt de l'economia global i la seva dinàmica (Gardiner 1975, Seccombe 1975, Molyneux 1979, Duran 1987, 1988(b), 1991).

El concepte de "treball domèstic" va ser construït i desenvolupat als anys setanta, quan des del marxisme feminista es va posar en evidència l'existència d'un treball protagonitzat per les dones que fins llavors havia estat poc i mal considerat. Durant aquests anys hi haurà un fort debat entre les diferents corrents del feminisme teòric i polític en l'intent d'argumentar el valor del treball domèstic. El debat girarà al voltant de dos aspectes: per una banda la discussió conceptual sobre la naturalesa del treball domèstic i les seves relacions amb el mode de producció capitalista, i, per altra banda, de caràcter més polític, sobre la posició de classe de les dones i la seva relació amb el moviment socialista (Carrasco & alt 1994). L'interès se centra en molts moments en la determinació analítica del valor d'ús o del valor d'intercanvi del treball domèstic, i de la seva capacitat de generar o no plusvàlua. De fet, i durant molt temps, l'anàlisi del feminisme marxista considerà el treball domèstic com una feina improductiva que en cap cas formava part, en les anàlisis econòmiques, ni del càlcul de la plusvàlua, ni de la lluita de classes (Dex 1991:95). La majoria de marxistes argumentaren sobre l'heterogeneïtat social de les dones i sobre el caràcter no productiu del treball domèstic, de tal manera que es defensava la prioritat de la dinàmica de les relacions de classe per sobre de la dinàmica de les relacions de gènere. Però algunes feministes marxistes i socialistes van començar a plantejar l'anàlisi del treball domèstic no pas en termes dels interessos del capitalisme sinó en termes dels interessos i conflictes de gènere. O bé, com la socialista Dalla Costa (1972), que situava les dones com a subjecte col·lectiu que podia posar en qüestió el sistema social de classe i de gènere.

Christine Delphy (1982), sociòloga i feminista radical d'orientació marxista participà directament d'aquest debat, i considerà que el treball domèstic es podia definir, com es fa amb el treball assalariat, a partir de les relacions socials de producció, de tal manera que començà a parlar d'un **mode de producció familiar o domèstica**. En aquest mode de producció, regit pel patriarcat (o domini dels homes), s'organitza la criança dels fills, els serveis domèstics i la producció d'un cert nombre de mercaderies. El treball de producció domèstica és independent del mode de producció industrial regit pel capitalisme que regula la producció de mercaderies. Delphy analitza la família com el lloc d'una explotació econòmica (la de les dones) a l'interior d'una unitat de producció (la família) en la qual s'hi estableixen unes determinades relacions de producció: a través del treball domèstic, gratuït, hi ha una **apropiació material de la força de treball** del conjunt de les dones per part dels homes, ja sigui en les seves relacions com a esposes (marits), com a mares (fills), com a filles (pares), com a germanes (germans). Delphy, oposava la lògica del patriarcat a la lògica del capitalisme, en una posició que desafiava, per tant, a les marxistes. De tal manera que es va plantejar la necessitat d'afrontar analíticament les relacions entre classe i sexe.

Mariarosa Dalla Costa, des del feminisme socialista (1972) va reivindicar el "salari per la mestressa de casa", en tant en quan considerava que el treball domèstic, funció específica de les dones en el mode de producció capitalista, permetia la reproducció de la força de treball masculina la qual es venia en el mercat de treball i produïa plusvàlua. Amb la seva demanda d'un salari per la mestressa de casa provocà un fortíssim debat (avui ja molt apaivagat) malgrat que ella mateixa afirmava la necessitat de la socialització del treball domèstic com a objectiu comú de dones i homes.

Secombe (1974) va defensar que el treball domèstic es caracteritza per ser necessari, en tant en quan contribueix a la reproducció quotidiana de la força de treball i a la reproducció biològica de l'espècie, encara que és, però, improductiu.

... del "Treball de Reproducció"...

De fet, una de les qüestions fonamentals del debat sobre el treball domèstic es referia a la seva contribució a la reproducció de la força de treball passada, present i futura (Beneria 1979). La discussió va fer veure que en la reproducció de la força de treball intervé, per una banda, el salari i, per altra banda, el treball domèstic, la funció del qual és transformar els béns de mercat (adquirits amb el salari) amb

béns consumibles; però també alguns serveis de l'Estat permeten aquest manteniment quotidià dels individus (serveis de salut, escoles, etc.). De fet, les famílies combinen salari, treball domèstic i serveis externs per tal de poder afrontar la reproducció social i aquesta combinació depèn de la seva posició conjuntural (en el cicle de vida) i estructural (en el sistema de classes). Però el treball domèstic dins les famílies té una contribució molt important en els processos de reproducció; el salari no permet adquirir tots els béns ni tots els serveis necessaris per a la reproducció social (Carrasco 1995).

Ann Oakley (1974,1981) va fer una forta crítica a la noció d'ocupació defensant la inclusió del treball domèstic i la maternitat, la cria dels fills i totes les tasques relacionades amb l'atenció i manteniment de la llar i la família ("mestressa de casa") al llistat d'ocupacions que habitualment s'usen en les anàlisis sociològiques del treball. Ha mostrat que aquest treball ho és en el mateix sentit que les ocupacions pagades, i que entre el treball remunerat i el no remunerat hi ha més similituds i interrelacions que no pas diferències i desconexions. Més endavant, les sociòlogues italianes i franceses insistiran en el mateix sentit, però remarcant les diferències, en temps i continguts ètics, entre el treball de producció en l'empresa i la fàbrica, i el treball de reproducció en la família, i mostrant els avantatges que l'experiència femenina pot aportar en les relacions laborals (Pesce 1988).

L'estudi historiogràfic dels canvis en el treball domèstic des de les societats preindustrials fins a la industrialització moderna, com fa la mateixa Oakley, passen a ser, a finals dels setanta i durant els anys vuitanta, estudis sobre les transformacions del treball domèstic en les societats de consum de masses i amb un Estat del Benestar.

....del Treball Familiar"

Es tractava de veure com la reducció d'algunes feines de reproducció (p. ex. es menja sovint fora de casa, a l'escola o a l'empresa) anava paral·lel a l'aparició de noves feines familiars, especialment aquelles que cal realitzar per poder fer un bon ús dels serveis que dóna el mercat. M'estic referint als treballs de mediació entre família i serveis propis de l'Estat del Benestar, sobre els quals reflexionen abastament les sociòlogues italianes com Balbo, Bimbi i Saraceno. De fet, les transformacions del treball domèstic i l'aparició de noves necessitats relacionals (família i escola; família i serveis de salut; família i consum; família i xarxa social;

etc) porta a la utilització del concepte "Treball Familiar" en substitució del primer (Balbo 1976). De fet, el concepte de Treball Familiar, que inclou el treball domèstic en el seu sentit més vulgar, implica totes aquelles feines necessàries pel manteniment, la cohesió i la dinàmica del grup familiar.

Per tant, si en un primer moment, el treball domèstic es va entendre com aquell conjunt de tasques que es realitzen a l'interior de la llar, avui es considera que les activitats de treball dins la llar són solament una part del conjunt de totes les que implica el treball de reproducció social i biològica que es realitza a partir de les relacions familiars: inclou les feines directament vinculades a la reproducció biològica de l'espècie (embaràs, part), el seu manteniment físic, moral, psicològic i orientació de valors (criança i socialització dels fills dependents), però també inclou el manteniment del benestar de la força de treball passada (vells) i present (adults) (Beneria 1979). I aquestes activitats, com ja s'ha dit, sovint cal fer-les, també, més enllà de les parets de la llar, cap a espais socials diversos (sanitaris, escolars i extraescolars, mercats alimentaris, bancs, d'oci i relacions socials etc).

Quan les dones entren en el món del treball assalariat no deixen de tenir aquestes càrregues reproductores en l'àmbit familiar i per això el treball assalariat que realitzen les dones, com a col·lectiu específic, és "diferent" qualitativa (Pesce 1988) i quantitativa al que realitzen els homes. Per exemple, l'estudi de l'absentisme de les dones en el lloc de treball ha mostrat que té unes característiques específiques, diferents de les característiques de l'absentisme dels homes, degut a les càrregues reproductives que les dones assumeixen (fills malalts, serveis a la família). L'absentisme des d'aquest punt de vista seria un "cost socioeconòmic de la reproducció social" (Torns & Carrasquer 1994).

Precisament, una mirada més específica als "treballs de les dones" des de la subjectivitat femenina és el que ha permès formular els conceptes de "doble treball" (familiar i remunerat) de les dones, com a conseqüència de la permanència de la divisió sexual del treball; o bé el concepte alternatiu de "doble presència" que emfatitza no pas l'acumulació possible de dues jornades de treball, sinó el que es considera una nova dimensió del treball de les dones: la necessitat que aquestes tenen de assegurar la seva presència a les dues esferes de la producció i de la reproducció (del treball familiar i del treball remunerat). Diuen Carrasco & Alt (1994): "*...encara que a nivells diferents, conceptes com el de "treball familiar" i "doble presència", donen compte justament de les interrelacions complexes entre*

família i Estat del Benestar, família i treball remunerat, família i altres instàncies de reproducció, i permeten llegir la transversalitat de les pràctiques de treball femenines i de les seves representacions simbòliques" (Carrasco & alt:88). També Devreux (1984), en la mateixa línia utilitza conceptes tals com "gestió mental" o "càrrega mental" per donar compte d'una dimensió del treball que les dones realitzen per gestionar espais i temps que tenen lògiques diferents i que caracteritza aquesta "doble presència" de la que parlen les italianes. A Espanya, Borderias (1984), també en la mateixa línia de recerca, parla de "doble invisibilitat" com a pràctica estratègica de les dones per poder mantenir la seva doble presència a la producció i a la reproducció, enfront d'altres formes històriques de divisió sexual del treball i enfront de la autorepresentació de la mestressa de casa tradicional i en exclusiva.

2.2.5. La construcció de la relació Treball i Família (articulació i regulació). El model d'anàlisi Producció/Reproducció

Ja hem vist que a finals dels anys setanta ja hi ha aproximacions teòriques al treball assalariat de les dones que tenen en compte, de manera explícita, la relació entre estructures econòmiques i estructures familiars, sempre a partir del treball femení i que busquen les implicacions d'aquesta relació dins de cada una de les esferes, o bé d'una respecte de l'altra.

L'articulació Família- Treball assalariat

Però és als anys vuitanta, quan es desenvolupa una **aproximació conjunta** a les dues esferes, treball i família, i una **articulació** analítica entre els dos tipus d'estructura. L'aproximació conjunta (Pitrou 1978, Kergoat 1978, 1984) se situa i pren com a objecte d'estudi la relació existent entre treball en el mercat i treball domèstic, a partir dels treballs de les dones. Ja no es tracta de buscar quina esfera determina l'altra sinó d'interrogar-se sobre els diferents aspectes que permeten articular família i treball: relacions entre treball assalariat i treball no assalariat, diferència sexuada del treball assalariat i integració sexuada dins la família. Es tracta, sobre tot, de donar la mateixa importància conceptual a la organització social de la **reproducció humana** que a la organització social de la **producció assalariada**. Segons Carrasco & alt.(1994:77-80) es poden identificar tres qüestions bàsiques en el nou plantejament:

1. Qualsevol conceptualització d'activitat econòmica ha d'incloure tots els processos de producció de béns i serveis orientats a la subsistència i reproducció de les persones, amb independència de les relacions (de classe o de gènere) sota les quals es produeixen (Beneria 1979, 1983).

2. Es defensa una concepció globalitzadora del sistema social, constituït per diversos subsistemes dels quals destaca el subsistema de la reproducció humana i el subsistema de la producció de mercaderies (des d'una perspectiva socioeconòmica). Es rebutja així que l'esfera de la reproducció sigui subsidiària de l'esfera de la producció entenent, en canvi, que una i altra esfera apareixen articulades entre sí. Aquesta articulació no implica dependència i solament pot ser entesa des d'una perspectiva històrica (Beneria 1979, 1988, Picchio del mercato 1981). Per tant, s'entén com una forta limitació de l'economia el fet de que hagi tractat sempre per separat ambdues esferes, deixant al marge l'anàlisi i la importància estructural de l'economia de l'àmbit no mercantil o de reproducció.

3. Cal entendre la reproducció social com aquell procés que compren la reproducció biològica i de la força de treball, la reproducció de béns de consum i de producció, i la reproducció de les relacions de producció (Seccombe 1983, Beneria & Sen 1982, Humphries & Rubery 1984). Així, el concepte de reproducció permet referir-se a un procés dinàmic relacionat amb la perpetuació dels sistemes socials, procés en el qual és crucial el paper de les dones. Des d'aquesta perspectiva, la producció, el treball i la seva divisió sexual han de ser analitzats en les seves interrelacions, contemplant que no són estàtics i que s'integren en un sistema socioeconòmic i social en continua transformació.

Al Congrés Mundial de Sociologia de 1982, ja es comença a parlar d'aproximació articulada, i alguns textos presentats al Congrés són recollits en l'obra *Le sexe du travail* (1984): les autores volen mostrar que hi ha una articulació entre l'esfera productiva i l'esfera reproductiva. Els eixos de l'anàlisi que es privilegien són l'eix del treball (assalariat i no assalariat) i l'eix de les relacions entre els sexes. Al utilitzar una aproximació articulada, entre el sistema productiu i les estructures familiars, les relacions de sexe (entre homes i dones) queden constituïdes com a relacions que funcionen alhora dins de la producció i dins de la família. Així, la divisió del treball es fonamenta en part sobre la diferenciació sexual (i, per tant, les posicions desiguals de les persones s'expliquen tant per les seves posicions en el

sistema productiu com per les seves posicions en el sistema reproductiu).

D'aquí que es tracti alhora i conjuntament Producció i Reproducció. Per exemple, l'activitat professional de les dones pren tot el seu sentit estudiant alhora la manera com elles s'inscriuen en relació a la vida familiar, i a les estructures d'ocupació (Barrère-Maurisson 1984). De la mateixa manera, les carreres professionals de les dones i dels homes, han de ser referides alhora a la política de les empreses (en la gestió de la mà d'obra) i a les estratègies familiars (en el repartiment de la massa del treball reproductiu) (Battagliola 1984).

En articular l'esfera de la producció i la de la família les relacions homes-dones es veuen com a relacions socials de sexe en tant que travessen la societat en el seu conjunt i no solament en la família o no solament en la producció. Els homes i les dones formen, des d'aquest punt de vista, dos grups socials diferenciats. I quan des d'aquest punt de vista es reinterroga la família, es pot comprendre millor com funcionen les relacions conjugals, la producció d'infants, la relació de cada cònjuge amb el treball (tant l'assalariat com el domèstic), és a dir, les "negociacions" que tant ha estudiat la microsociologia.

El principi d'articulació pressuposa que les dues esferes (l'esfera productiva i l'esfera reproductiva) s'interpenetren: hi ha articulació entre les estructures productives i les estructures familiars. Hi ha articulació i no pas autonomia de les dues esferes perquè les dues estan regides per una mateixa lògica. En efecte, entre les lògiques que poden regir a l'interior d'una i l'altra, n'hi ha una que els és comú: la lògica que imposa la divisió del treball, i en particular la **divisió sexual del treball entre homes i dones**. Cal analitzar Treball professional i Treball familiar alhora perquè formen part d'aquesta mateixa lògica que atribueix tant a l'home com a la dona el seu lloc específic, per raó de classe i sexe. Així, el lloc de cada sexe dins de la producció és indissociable del seu lloc dins la família i recíprocament.

Ara bé, la idea d'articulació entre Producció-Reproducció permet comprendre millor l'estat actual de les relacions familiars i laborals però no aclara el perquè de les diferents modalitats de transformació familiar. D'aquí la necessitat d'introduir, més enllà de l'aspecte articulació, l'atenció cap a la gènesi dels fenòmens.

La regulació de l'articulació Família-Treball assalariat

Barrère-Maurisson parla de l'idea de regulació com aquella que permet donar compte de les transformacions de la articulació entre treball i família. Donat que les estructures estan en un estat permanent de desestructuració-reestructuració (principi de gènesi segons Piaget), i donat que fan alhora referència a les estructures productives i les estructures familiars (principi d'articulació), l'evolució de l'articulació solament és possible gràcies a les regulacions. Per exemple, les evolucions del treball de mercat comporten regulacions familiars, o inversament, les evolucions del treball familiar comporten regulacions laborals. Hi ha una mena d'efectes permanents d'anada i tornada entre ambdues estructures (Barrère-Maurisson 1984).

Per exemple, en la fase de la primera industrialització, quan l'agricultura és encara un mode de producció dominant, la família estava constituïda en unitat de producció sota una forma patriarcal. Amb el desenvolupament de la indústria i la salarització massiva, es configura la família obrera, és a dir una nova forma de família de tipus conjugal, en la qual l'home és el portador de recursos mentre que la dona s'ocupa prioritàriament del treball domèstic i, secundàriament, d'un treball assalariat a l'exterior sota la forma de treball de suport o ajuda. Recentment, amb l'emergència de les famílies de doble carrera o de dos sous, es constata una transformació de la relació de les dones amb l'ocupació, especialment pel que fa a la seva precarització.

2.2.6. El repartiment de la massa de treball entre la parella conjugal

Seguint aquest model d'anàlisi Producció/Reproducció, Barrère-Maurisson va analitzar les interrelacions entre el repartiment del treball dins el mercat i el repartiment del treball dins la família. Segons l'autora, parlar de repartir la ocupació (polítiques públiques d'ocupació) és aplicar la idea de que cal treballar menys perquè tothom treballi. Parlar de repartiment del treball dins la família ("polítiques privades" d'ocupació) vol dir assignar entre els seus diferents membres una massa de treball constituïda alhora de treball mercantil i de treball domèstic. Aquest repartiment del treball dins la família (com el repartiment del treball en les polítiques públiques d'ocupació) està sotmès a canvis i variacions per causa dels diferents moments en els recorreguts familiars i els moments en el cicle de vida (que poden dependre de la classe social de pertinença).

En estudiar la relació entre el repartiment del treball dins l'ocupació i el repartiment del treball dins la família, s'ha intentat demostrar l'interacció mútua, és a dir, quines són les condicions de l'un per l'altra. Es tracta d'aclarir les condicions de flexibilitat o rigidesa de l'ocupació cap a la família o de la família cap a la ocupació. Des d'aquest punt de vista, i en relació a les trajectòries professionals de treballadors i treballadores, en la recerca de Barrère-Maurisson apareixen dos grups ben diferenciats, amb dues situacions-tipus ben polaritzades tant pel que fa al treball assalariat com pel que fa al treball domèstic :

TIPUS A

Pel que fa a l'ocupació

Inclou persones per a les quals el treball és una "funció" social, sobre tot en alts quadres professionals però també en tècnics i directius.

Aquestes persones han fet un procés molt important de promoció a través d'una mobilitat interna (canvi de càrrec cada tres o quatre anys, especialment els quadres);

Pel que fa a la família

Dins la família no hi ha ni repartiment de treball domèstic, ni repartiment de treball assalariat. Són famílies de carrera única (un sol sou), amb forta promoció (executius), en les quals la dona no treballa i efectua el treball domèstic; també és el cas de les dones solteres molt qualificades.

TIPUS B

Pel que fa a l'ocupació

Inclou persones per a les quals el treball és simplement una feina, un temps de presència obligatòria: és bàsicament el cas del obrers i oficinistes.

Per aquests, la carrera és lenta i no han conegut més que una feble i lenta mobilitat interna amb un canvi de càrrec cada cinc o nou anys.

Pel que fa a la família

Dins la família hi ha repartiment del treball domèstic i repartiment del treball assalariat. Es tracta de famílies en les quals la parella treballa i les seves carreres es fan de manera paral.lela. Sovint es promocionen poc (per exemple famílies on l'home és obrer i la dona oficinista).

Sembla, per tant, que hi ha formes específiques d'associació entre el repartiment del treball assalariat i el repartiment del treball domèstic (o familiar): en unes famílies tot és compartit i les carreres són lentes, en d'altres no es comparteix res i solament la carrera d'un, dels dos cònjuges, es promociona molt. Sigui com sigui, però, sempre és el conjunt del treball, és a dir el treball assalariat més el treball domèstic (conjunt de massa de treball), allò que es reparteix dins la família. Una

inversió prioritària d'una persona de la parella sobre un lloc de treball comporta que l'altre cònjuge prengui la càrrega corresponent sobre l'altra lloc de treball. Així, les diverses modalitats de carreres professionals estan associades a formes familiars específiques.

Però això no significa que a un nivell general, per exemple, tots els quadres són homes que viuen amb dones que no treballen; no hi ha pas una adequació entre un categoria professional i un estatus conjugal únic. Però sempre es manifesta la mateixa lògica, aquella que associa les característiques familiars amb les característiques de l'ocupació.

Avui, quan l'objectiu de les polítiques d'ocupació és la flexibilitat de la mà d'obra, es constata l'existència de formes familiars diferents i diverses. Els nous modes de gestió de la mà d'obra es recolzen sempre sobre la utilització de les característiques individuals i familiars dels treballadors; de manera que és per un joc permanent de les relacions entre les estructures d'ocupació i les estructures familiars (flexibilitats i rigideses de les unes en relació a les altres) que hi ha adaptacions o regulacions (Saraceno 1995, notes del curs de doctorat impartit a la UAB).

També hi ha límits marcats per les rigideses dins la família de cara a la flexibilitat de l'ocupació, de la mateixa manera que hi ha rigideses en l'ocupació en front a les flexibilitats dins la família. Per exemple, si dins d'una família on prèviament solament treballa l'home, la parella decideix que el marit redueixi la seva jornada de treball, i la dona es posi a treballar (repartint alhora el treball assalariat i el treball domèstic), això solament serà possible si localment hi ha ocupacions per les dones. Un altre exemple és el de que la inserció professional de la dona, en el curs del cicle de vida familiar, pot posar en qüestió la modalitat de repartiment del treball fins llavors adoptat dins la família, la qual cosa implica renegociació i, potser, una situació de divorci.

Les regulacions entre les estructures econòmiques i les estructures familiars es realitzen, per tant, a través d'ajustaments permanents limitats per la flexibilitat o rigidesa de les estructures implicades (les econòmiques i les familiars). La família és un lloc on s'opera el repartiment del treball entre home i dona. Les relacions que els lliguen (relacions socials i relacions socials de sexe) expliquen el lloc de cadascun dins la producció i dins la família. Cada vegada més, tant els homes com

les dones estan inserits simultàniament en les dues esferes, i l'home ja no està solament relacionat amb el treball assalariat, i la dona solament amb el treball familiar. D'aquesta manera, el treball constituït com el conjunt del treball assalariat i del treball domèstic, sense ruptura entre els dos, permet de donar compte de l'identitat real dels homes i de les dones, és a dir, tant del treball assalariat de les dones com del treball domèstic dels homes.

* * * * *

Finalitza aquí la presentació de les idees bàsiques del model d'anàlisi Producció/Reproducció que, en les seves línies generals, s'assumeix com a marc teòric per la recerca empírica que aquí es realitza sobre el repartiment de la massa de treball entre parelles joves amb fills petits a Catalunya. Entenem que aquest model d'anàlisi teòrica, plantejat des d'una mirada estructural de les relacions família-mercat de treball, permet orientar la nostra mirada microsociològica sobre les relacions conjugals. Més endavant, en el primer capítol de la 2ª Part es reprenen aquestes idees per tal de formular les propostes teòriques específiques i adaptades al nostre objecte d'estudi.

Al capítol que segueix s'aborda la problemàtica de les relacions mare-pare-fill en tant en quant ens hem proposat fer, entre altres objectius, una comprovació empírica sobre els actuals processos de criança de les criatures petites especialment en relació a les pràctiques i actituds de mare i pare al respecte.

1ª Part : Capítol 3

MARES, PARES I FILLS

3.1. Diversitat social i significació dels fills i filles

3.2. El nombre de fills/es i la seva significació

3.3. Pràctiques de criaça i identitats parentals

3.3.1. Maternitat i paternitat des del feminisme igualitarista

3.3.2. Parentalitat i identitats de gènere des de la teoria psicoanalítica

3.3.3. Maternitat i paternitat als anys noranta

3.3.4. Funcions parentals en les famílies monoparentals

1ª Part : Capítol 3

MARES, PARES I FILLS

La caiguda de la natalitat, i els seus efectes sobre el futur envelliment de la població als països de l'occident industrialitzat, és un dels temes sobre el qual s'han expressat més opinions des de tot tipus de forums. Es polemitza sobre els seus efectes en el futur de la dinàmica demogràfica i en el futur de la dinàmica macroeconòmica i es busquen respostes des de la política però també des de l'investigació social aplicada ¹. S'intenten explicar les seves causes i efectes des de models teòrics ben diversos. Kellerhals i Roussel, interessats pels canvis en les formes i relacions familiars, pensen que aquest descens no s'explica prou bé si solament tenim en compte causes contextuais o estructurals tals com l'augment de la contracepció, la legislació i pràctica sobre l'avortament, o la difusió de l'activitat professional femenina. De fet, tots aquests factors hi tenen algun paper explicatiu important però són factors que demanen una explicació de la seva pròpia dinàmica.

De fet, si bé és cert que tot projecte familiar es desenvolupa en un marc estructural, polític i econòmic determinat del qual depèn en part important la seva construcció, també és cert que hi ha aspectes fonamentals de les relacions i interaccions familiars que solament es poden analitzar des de dins de la pròpia institució si és que es vol tenir una comprensió més completa de la realitat familiar. Amb aquesta idea, en aquest capítol es revisen, des d'una perspectiva micro i psicosocial, algunes aportacions recents sobre la construcció del projecte familiar. Primer veurem les que fa Bourguignon sobre l'actual significació dels fills i del seu nombre, i, després, entrarem en el debat sobre pràctiques de criança i identitats parentals.

¹ Per exemple, la caiguda demogràfica és presenta a l'inici de qualsevol debat sobre el futur dels sistemes de Seguretat Social i del manteniment de l'Estat de Benestar. Recordi's, pel que fa a Espanya, la tremenda polèmica al llarg de 1994, arrel d'unes declaracions del ministre de Treball Solbes, que ocupà forces pàgines a la premsa i altres mitjans de l'opinió pública.

3.1. Diversitat social i significació dels fills/es

D'entrada es pot dir que diferents recerques portades a terme al llarg dels anys setanta (especialment als països francòfons industrialitzats) assenyalen l'existència d'un desajustament entre una pràctica relativament uniforme de tenir una família de dos fills, al costat d'actituds i comportaments socialment diferenciats entorn dels fills i la seva criança, de tal manera de que es pot parlar de pressions objectives que actuen de forma desigual sobre els diferents grups o classes socials. De tal manera que la uniformitat actual del model de família nuclear de dos fills no implica pas una homogeneització de les representacions i significacions socials de l'infant, de la parentalitat o de les motivacions a la fecunditat.

L'idea bàsica a la que s'arriba a través de la recerca és que les significacions i funcions de l'infant dins la família es construeixen segons les alternatives socials, culturals i materials de les que disposen els pares potencials, i que les persones individuals gestionen de diferent manera uns valors socials dominants que no depenen d'ells mateixos. En una recerca longitudinal realitzada a Ginebra per Jean Kellerhals i els seus col.laboradors (1982) sobre una mostra de 557 parelles joves, s'hi comprova l'hipòtesi de la diversitat de les representacions familiars en relació a tres qüestions: (a) el projecte ideal en quan al tamany de la família, (b) la significació social de l'infant, (c) el calendari de naixements.

Pel que fa al tamany ideal de família, a l'inici de la vida en parella es parla de tenir dos o tres fills. Però són les parelles més ben dotades econòmicament les que aposten per més quantitat de fills i, entre aquestes, les mares que més en volen tenir són, paradoxalment, aquelles que tenen altres activitats alternatives a la família. Al cap de dos anys de viure en parella, es tendeix cap a la "norma" dels dos fills. Però les persones de més alt nivell de formació mantenen entre si una forta variança: tant per menys (un sol fill) com per més (tres o més fills).

Pel que fa a les significacions socials (afectives, estatutàries, d'identitat de gènere, instrumentals) dels fills, allò que dóna sentit a la creació dels fills i filles són les gratificacions afectives que aporten a la parella. I això sigui quina sigui la seva posició social. En canvi, segons el nivell cultural es difereix notablement pel que fa a l'esperança de que el fill/a arribi a ser allò que un no ha pogut ser (qüestió important per un de cada dos obrers o empleats, però solament per un de cada deu

universitaris). També hi ha clares diferències en les activitats quotidianes relacionades amb l'infant (que apareixen com a essencials per a un obrer cada dos, però solament per un universitari de cada deu). L'esperança de que els fills siguin un suport a la vellesa o en cas de malaltia també és més notable a mesura que disminueix l'estatus de mares i pares.

El calendari de naixements és un bon indicador de les diferències en el procés de construcció del projecte familiar entre grups socials: si prenem el nivell escolar de la mare resulta que aquelles amb estudis universitaris reforcen la seva carrera professional abans de tenir fills, mentre que les mares amb baixa formació tendeixen a ser mares en edats més joves perquè no concebeixen la parella sense fills i, en la situació actual del mercat de treball, tenen moltes més dificultats per situar-se de manera estable en el mercat. L'estratègia del retard entre les mares qualificades es comprova tant als tres mesos de vida en parella, com al cap de dos anys i fins a quatre anys després, quan algunes parelles de doble carrera ja han construït una sòlida vida de parella i decideixen no tenir cap fill (Leridon 1982).

La forma d'encarar les normes culturals (nombre de fills, significació, calendari), però també els models familiars rebuts (tamany de la família d'origen, clima familiar, model rebut de parentalitat), i també els desitjos més interns de mares i pares (desig d'experimentar l'embaràs, desig de maternitat, desig d'infants..) configuren tot plegat una complexa trama de motivacions diverses que poden estar presents, en major o menor intensitat, en els processos de negociació d'una parella quan va a la recerca d'un fill. Però a totes aquestes constatacions cal afegir la de que un projecte familiar és quelcom que canvia i és reevaluat constantment a partir de les experiències noves afavorides, per descomptat, amb la presència del primer fill i successius. Cada fill introdueix canvis en la dinàmica del grup familiar però també en la manera que cada persona del grup es posiciona amb les altres i amb el món exterior.

3.2. Significació de la infància i nombre de fills desitjats

Per Kellerhals i Roussel (1987), les mares i pares d'avui tenen menys infants simplement perquè "en desitgen menys". Sabem que els desitjos són també respostes al context i condicionants estructurals, però allò que ara ens interessa destacar és que ha canviat enormement la significació que tenen els fills pels

seus pares. Però, a més, el nombre d'infants dins la família dependrà de quin sigui el paper que se'ls dóna en el projecte fundacional de la família.

En el passat, quan la família era una empresa de producció i la mortalitat infantil molt alta, la significació de l'infant era bàsicament **instrumental**, la filla o el fill era una real força de treball, una assegurança per a la vellesa, un probable successor; a l'alta mortalitat s'hi corresponia una alta fecunditat. Però, més tard, controlada la mortalitat infantil i precoç, molts pares identificaven l'èxit del grup familiar amb l'èxit social que podessin aconseguir els propis fills o filles. Calia llavors restringir-ne el nombre per tal de poder invertir i assegurar aquest èxit futur (Fernández Cordón 1993, Gil Calvo 1993).

Avui, el principi regulador de la natalitat ja no és l'abstenció ascètica o la contracepció il.legal, oculta i socialment estigmatitzada. L'accés massiu als anticonceptius ha reforçat el canvi en la significació dels fills. Tal com diu Bourguignon (1987:96) ja no es tracta de "sacrificar-se" projectant sobre la imatge del fill o la filla allò que un hagués volgut ser, generalment un adult de prestigi i continuador del llinatge familiar. L'infant, avui, és desitjat o rebutjat segons la satisfacció afectiva que pugui aportar en el present als seus pares (a la mare o al pare, en el cas avui ben freqüent de les famílies monoparentals). El seu valor, per tant, no és un valor bàsicament instrumental sinó sobre tot **expressiu**.

Odile Bourguignon (1987) considera que la significació del fill per la parella és diferent segons el nombre de germans, perquè el seu nombre condiona el tipus de relacions entre pares i fills i especialment els recursos diferencials de tot ordre que s'han de posar en marxa. Les seves reflexions estan basades sobre múltiples recerques pròpies i alienes (cal recordar que quasi sempre realitzades en territori francòfon i la majoria de caràcter psicosociològic) que han volgut investigar els processos de negociació que precedeixen la vinguda d'un infant. L'autora adverteix del caràcter abstracte dels models generals que proposa en relació a la significació dels fills i la seva posició en l'ordre familiar, perquè reconeix l'originalitat irreductible de cada família. Però, tenint en compte aquesta qüestió, vegem la significació que, en general, els joves constituïts com a primera parella donen al seu primer fill i successius.

El primer fill apareix sovint com el producte de l'amor entre la parella i la prova de la seva capacitat de procrear. Trenca l'estricta conjugalitat i dóna una existència social a la parella. Es un període d'aprenentatge: la parella s'inicia a la parentalitat i sovint l'activitat professional de la mare no posa massa problemes a la seva parella (Giami 1981) perquè els rols parentals es mostren oberts i poc rígids, especialment entre les parelles joves de classes mitjanes.

Les significacions socials del primer fill no són les mateixes a tots els grups socials com ho mostra el fet de que a major nivell de formació de la mare més es retarda la seva vinguda, o de que la proposició de que "per a mi l'infant ho és tot" s'escolleixi d'entre altres proposicions pel 59 % de dones obreres o sense formació, i el 39 % d'universitàries (Kellerhals 1982). Per tant sembla clar que tenir una criatura dóna identitat i esperança de realització social a aquelles mares que no tenen una altra posició social alternativa, mentre que la maternitat pot entrar a competir amb d'altres identitats que ja existeixen abans de la maternitat.

La decisió del primer fill no és fàcil. Sembla clar que hi ha un desajustament entre la decisió voluntària i el desig inconscient de tenir el primer fill com ho mostra el fet de que el 29% de dones no els agrada haver tingut un fill el primer any de matrimoni (Monnier 1977). Sovint hi ha asincronia entre un i altra cònjuge sobre l'oportunitat i el moment de fer la criatura. Però quan l'infant és resultat del plaer i del desig realitzat, la seva vinguda canvia l'estatus de la parella però també el de l'infant fins ara solament imaginat. Així que neix, l'infant té un sexe i un nom i de fet obre un procés de major diferenciació de gènere entre mare i pare: la dona, feta la prova de la seva fecunditat inaugura la fase maternal; l'home pot participar d'aquesta primera fase d'atenció al bebè, amb major o menor grau d'intensitat, però tradicionalment la seva participació ha estat molt reduïda. Si a més la seva situació professional és precària o està en el moment de majors exigències d'un inici de carrera professional, poden presentar-se d'entrada fortes divergències en la parella i aparèixer el conflicte allà on solament s'havia imaginat satisfacció compartida pel primer fill.

Després del primer fill algunes parelles decideixen no tenir-ne més. Els motius poden ser múltiples i ben variats: un mal record del part, la reducció general de les activitats personals i de parella, el desig de no tornar a interrompre l'activitat laboral, les dificultats psicològiques lligades a la construcció de la parentalitat procés que suposa reviure conflictes interns amb els propis pares, la decepció del

paper que l'altra està prenent, o el comportament del propi infant que no és tan meravellós com un es pensava, o tantes altres raons. Però sigui com sigui, sembla que el fill únic (solament desitjat per una minoria de la població) significa la voluntat de que els fills ocupin poc espai i temps en els equilibris familiars: la parella, i el desenvolupament personal de la mare i el pare passen pel davant d'un segon fill.

Però la majoria de parelles tenen un **segon fill** i, *a priori*, sembla menys problemàtic en el pla social i familiar perquè els processos de canvi en la vida quotidiana ja s'han iniciat amb el primer: transformacions intrapsíquiques de la parentalitat, l'entrada en la fase maternal, la descoberta de l'estat de pare i mare i dels rols respectius, l'organització material i la guarda de l'infant, l'inversió financera, etc.

Però en realitat el segon infant introdueix noves descobertes, noves obligacions i nous equilibris (creació d'una fratria, sovint un fill d'un altre sexe, més obligacions, càrregues quotidianes més pesades i diverses, ...etc). El segon fill no reforça la parella (efecte probable de la presència del primer), sinó que la seva vinguda reforça, o crea pròpiament, l'estructura de família en el sentit de que ara queda clarament constituïda per dos grups de diferent edat i sexe (mare/pare-filles/fills) i es crea una fratria amb necessitats pròpies que entren a competir amb les necessitats de la parella. En aquest moment, les dones amb nivell de formació baix o mig poden posar en qüestió la seva activitat laboral per la qual cosa sovint creix a la pràctica la diferenciació de gènere entre la posició de l'home i de la dona. Es modifiquen les distàncies respectives davant les responsabilitats familiars: les dones-mares se situen més pròximes a les necessitats quotidianes del grup, mentre que els homes-pares sovint se'n allunyen. Aquest moviment de posicions pot ser la causa de que apareixin tensions que anuncien futures ruptures que serà difícil de saber fins a quin punt són degudes a la vida conjugal, a l'evolució personal de cadascun o a la vinguda de l'infant, que pot precipitar o evitar una separació.

Però, generalment, la parella amb dos fills acaba creant un equilibri inestable entre les necessitats a curt i llarg termini dels infants i els de la parella. S'intenta, en el marc de les limitacions estructurals, viure els beneficis de les dues instàncies relacionals, la de la parella i la dels fills. Segons Bourguignon aquesta seria la raó de fons, invisible però determinant, del fet de que la família de dos fills sigui avui la que predomina a Europa.

Però, afegeix Bourguignon, el sentiment de que la família (pares i fills) es construeix a expenses de la parella i de la seva realització personal contribueix a tancar la porta a un possible tercer fill. I encara més en un context social en el qual la delegació del treball domèstic als homes és tant problemàtica i que, per tant, la càrrega que representen dues criatures per a una mare que treballa sembla ser el límit suportable.

En efecte, el tercer fill obliga ja a una dinàmica i una mobilització de recursos que suposa un canvi radical en la vida familiar, especialment per la mare. Excepte, en tot cas, en les classes altes on la mobilització de serveis no carrega directament sobre la mare ni, per descomptat, sobre el pare (la qual cosa explicaria la tendència, comprovada darrerament a França, d'augmentar a tres el nombre de fills entre les dones professionals d'alta qualificació i alts ingressos). L'absència de serveis col·lectius, l'obligatòria presència d'un adult a temps complet per l'atenció dels infants, les dificultats de resituació professional posterior, la manca de temps per a sí mateixa, i l'imatge negativa de la mare de família que solament es dedica i se sacrifica per les seves criatures, fan que el tercer fill sigui, avui en dia, quelcom anecdòtic.

Però, per Bourguignon, tant o més que les càrregues i la major divisió del treball entre la parella que acostuma a comportar la criança de tres fills o més, és la identitat de les dones allò que més es posa en qüestió amb el tercer fill. Les dones, diu, continuen desitjant la maternitat però ja no es defineixen a sí mateixes solament a través d'ella. La majoria volen una família, però a penes ha començat a ser construïda amb el primer i segon fill, ja cal tancar el projecte d'ampliar-la. Sobre tot, perquè més enllà de ser mare es vol mantenir o retrobar les identitats extrafamiliars (Bourguignon 1987:112-113). No es vol deixar de tenir fills però tampoc es vol deixar la professió, les relacions d'amistat, o el nivell de vida aconseguit. El preu de tot això és el baix nombre de fills.

En efecte, avui en les societats occidentals avançades dos infants semblen el màxim autoritzat per les dones actives en el mercat de treball. Però resulta que aquest model ha impregnat també l'imaginari de les dones no actives que no volen ser identificades solament com a mares lliurades en exclusiva a una colla de fills. En general es viu que tenir infants és un dels possibles projectes que, una vegada realitzat, no ha d'impedir la realització d'altres (Roussel 1985).

Però el tercer fill és desitjat per dues de cada deu mares (Bourguignon 1987). Com amb els anteriors fills, les motivacions per tenir-lo poden ser molt diverses però el tercer és desitjat per aquelles dones que tenen una forta identitat social (per professió i estatus) que no serà confosa amb la maternitat; però també és desitjat per aquelles dones que fonamenten la seva existència de manera exclusiva en la identitat maternal, la única que les dota d'un poder possible. Però, per la majoria de dones, el desig d'un tercer infant entra en conflicte amb altres possibles inversions personals. Això implica negociació, amb sí mateixa però també amb la parella: pot ser que la dona vulgui deixar la feina i el tercer fill en sigui l'ocasió, o que estigui disposada a deixar-la si el desig és prou fort; l'home hi pot estar d'acord en la mesura que això fa que la dona estigui més present a la llar i, per tant, més a la seva disposició i servei personal. Les transaccions no són gens fàcils: si la família augmenta creix el poder social de l'home i el poder domèstic de la dona sobre els fills, però també augmenta la seva dependència del marit (Giarni 1981). Els conflictes que el tercer fill implica per l'home són ben diferents que els que implica per les dones, i s'ha observat que a mesura que augmenta la família l'home manté una distanciació progressiva d'aquesta (Giarni 1981).

En aquest sentit, la família "nombrosa" es presenta avui en l'imaginari social com una amenaça a la racionalitat. Per una banda es veu com el resultat d'un abús del desig de l'altre: "la dona té una necessitat visceral de estar embarassada", "els homes no tenen límit", "adora tenir criatures als seus braços", "si pogués en tindria vuit o nou"...etc (Lecourt 1981); per altra banda, pot implicar la recerca de la indiferenciació, la fusió grupal, el retrobament de la família arcaica (Bourguignon 1987:115).

En resum es podria dir que: **no tenir cap fill**, voluntàriament, tradueix la idea de que a fi de comptes allò que comporta tenir-lo no compensa les satisfaccions que se'n poden obtenir; la **família d'un sol fill**, quan està voluntàriament limitada a aquest nombre, correspondria al desig de donar prioritat, a curt termini, al desenvolupament personal de la parella; la **família de dos fills**, avui la més freqüent, vol intentar mantenir totes les gratificacions de la parella i tota la felicitat que s'espera de la família; **tres o més fills** significaria l'existència d'una mare amb una forta identitat professional i alt estatus, o bé, una identificació pràcticament construïda sobre la maternitat.

Quan se segueixen els recorreguts individuals que porten a la construcció d'una família allò que apareix clarament com a motor és el desig de realitzar-se i ser feliç. Les dones ja no es defineixen solament com a mares o esposes, volen tenir temps per a elles mateixes i viure més enllà del projecte de família. Aquesta extensió de la seva identitat és el que regula de manera determinant la seva fecunditat. Nova identitat que sembla irreversible malgrat les seves incoherències i regressions sovint provocades pels determinants estructurals del mercat de treball (i els determinants de la diferenciació de gèneres que carrega més el treball de criança sobre les mares). Aviat les dones que no vulguin tenir fills també entraran a formar part de la norma cultural que acceptarà la no maternitat voluntària. Per la seva banda, els homes, participants d'aquest canvi cultural, hauran d'adaptar-se a la nova situació.

"Procrear és provar la pròpia existència" diu Bourguignon (1987:116). Però avui aquesta prova es fa sospesant els profits i les pèrdues, de tal manera que les negociacions finals amb una mateixa i amb la parella solament decideixen un canvi si és per poder estar millor. Paradoxalment, diu Bourguignon, en el moment en què la mortalitat infantil quasi bé ha desaparegut és quan el càlcul de les inversions és més minuciós, com si la vida hagués passat a ser més fràgil i, per tant, més preuada.

3.3. Pràctiques de criança i identitats parentals: un debat complex

Acabem de veure com Bourguignon fa un esforç per tractar el projecte familiar com un assumpte que implica tant la parella, en tant que unitat, com als dos individus que la componen: mare i pare. Fa alguna referència a la diferent manera de posicionar-se d'una i l'altre per causa de la seva diferència sexual i de gènere, però la seva explicació no s'estén en el detall d'aquest procés. De fet, en aquest moment del cicle de vida familiar, quan arriba el primer o segon fill o filla, es posen en acció les pautes més profundes de gènere rebudes i interioritzades durant la infància i adolescència. Ara, aquestes característiques, al tenir fills o filles, seran recreades en el procés de construcció de les identitats parentals (arribar a ser mare, arribar a ser pare). Per tant, els rols i funcions parentals assumits pels joves mares i pares dins de la llar són fonamentals per la construcció de les identitats de gènere de la generació que segueix.

El debat entorn de les identitats parentals i la construcció de les identitats masculines i femenines ha estat un focus d'interès de les idees del feminisme teòric que, en general, considera que aquestes identitats parentals són crucials en els processos de socialització dels fills i filles i, per tant, constitueixen la base de la producció i reproducció de les relacions socials de gènere que històricament han estat jeràrquiques i font de desigualtat social.

Als anys seixanta i setanta va dominar la crítica a la tradicional asimetria dels rols sexuals, això és parentals, dins la família; l'asimetria és vista com a font directe de la reproducció de l'ordre sexual no igualitari i, per tant, origen de la desigualtat social entre dones i homes. La defensa de l'igualitarisme va comportar, en conseqüència, la defensa d'una possible i desitjable indiferenciació de rols parentals, això és a la negació radical de la diferència sexual. Però des de la psicologia social i la psicoanàlisi es va començar a discutir la necessitat de diferenciació de gènere en els processos de construcció de les identitats donat que tota criatura humana és portadora d'un sexe determinat, així com també ho són la seva pròpia mare i el seu propi pare. Això va obligar a la comunitat científica a aprofundir i fer distinció entre rols socials de gènere (imposició de la norma a través dels mecanismes externs de control social) i identitats de gènere (interiorització més o menys crítica de la norma i creació de la identitat individual), entre models externs de gènere i demanda interna de construcció de la identitat sexual i de gènere.

Avui sembla clar que descobrir-se com a home o dona implica el reconeixement d'autopertenència a una o altra dimensió sexual (els meus òrgans sexuals em permeten o no parir) i a una o altra dimensió de gènere (em sento més a prop de les altres dones o em sento més a prop dels altres homes), dimensions construïdes socialment sobre la diferència sexual biològica. Però en el comú de les societats conegudes, i en les occidentals en particular, els gèneres i les seves relacions socials han estat construïts sobre la base del domini social masculí (la qual cosa implica desigualtats socials i jerarquia entre ambdós gèneres) i, per tant, es continua plantejant la necessitat de l'abolició dels gèneres, la qual cosa no implica, òbviament, l'abolició dels sexes. Però, tal com hem vist en el capítol dedicat a les diverses teories feministes (vegeu 1ª part: 1.4.4), el feminisme radical planteja, en canvi, la superació de la dominació masculina i masclista imposant i fent créixer l'autoritat femenina a través de la diferència sexual. Sigui com sigui, el problema que aquí ens interessa és fins a quin punt avui s'estan produint encara a l'interior

de les famílies joves identitats de gènere farcides de construccions jeràrquiques i desigualtats institucionalitzades. De fet, la tensió entre igualtat i diferència es manté viva en la polèmica i en les anàlisis actuals de les relacions de sexe/gènere.

Recentment, una part de la sociologia feminista a Itàlia busca el reconeixement de la diferència sexual i, en aquest procés, no nega sinó que fa seva una nova valoració de la centralitat de les dones (d'allò femení) en els processos de construcció de la vida quotidiana i familiar, considerant com a molt positius pel conjunt social els elements expressius que les dones saben utilitzar, amb pràctica sabiduria, en les seves relacions personals, familiars i personals. Algunes sociòlogues feministes italianes consideren que avui també els homes valoren les relacions més expressives amb la seva família, de tal manera que la seva parentalitat es construeix aproximant-se a les funcions i pràctiques maternals, i allunyant-se del tradicional autoritarisme patriarcal. La centralitat dels mecanismes relacionals de tipus expressiu aproxima els homes-pares als seus fills i filles, en un procés de reducció o pèrdua del perfil dominant i autoritari del model patern rebut a la família d'origen. Aquest model de parentalitat es manté, segons Bimbi (1990), malgrat que la parella jove mantingui una asimetria en el treball familiar, això és una pronunciada divisió sexual del treball.

Ara bé, des del nostre punt de vista, la divisió sexual del treball (DST) com a constant relacional entre els cònjuges fa impossible una relació no jeràrquica perquè la DST, en el context occidental, ha estat i continua essent una font material i simbòlica de la que s'alimenta, precisament, la desigualtat entre els gèneres: si no hi ha intercanvi de rols entre la parella, dins la llar, el rol femení es manté fortament connotat amb l'actitud de servei al baró i als fills, mentre que el rol masculí es manté fortament connotat amb l'actitud d'esperar a ser servit per la dona i les filles. I en aquestes actituds, fruit de la posició de cada cònjuge en la divisió sexual del treball, s'hi troben algunes de les diferències fonamentals entre allò femení i allò masculí; amb això queden seriosament perjudicades les dones perquè el seu servei constant dins la llar implica una notable reducció dels seus temps i de la seva disponibilitat social (oci, formació, relacions personals, professió, etc).

Per tant, és fonamental que els canvis en les relacions de gènere en l'àmbit públic (reflectits en la participació de les dones en el treball remunerat i que ha estat revisada al capítol anterior), passin a ser també canvis en l'àmbit privat (reflectits

en la major participació dels homes en el treball familiar). D'aquí que el nostre objecte d'estudi s'ocupi dels models de relació de gènere que avui s'estan produint a l'interior de les famílies joves, especialment en l'etapa de construcció de la seva parentalitat, és a dir, quan mare i pare no només han de construir un model relacional propi sinó també quan cal transmetre'l a la seva prole.

Entorn d'aquesta temàtica, vegem a continuació les principals aportacions des dels anys seixanta fins l'actualitat. Primer, l'aportació crítica del feminisme dels setanta a la divisió sexual dels rols i funcions parentals en la família. En segon lloc, les aportacions de Nancy Chodorow relatives a la construcció i interiorització de les pautes més profundes de gènere en els primers anys de vida. En tercer lloc es farà referència a la investigació de Bimbi sobre les relacions entre joves mares i pares als actuals anys noranta. I en quart lloc es planteja la qüestió del paper del pare en les famílies monoparentals en tant en quan s'hi reflecteix la dinàmica de canvi en l'exercici de la paternitat avui.

3.3.1. Maternitat i paternitat des del feminisme igualitarista (o, la igualtat com a anul·lació de la diferència)

Rapoport (1978), va revisar ja fa alguns anys, en el context i llenguatge propi del feminisme igualitarista dels anys setanta, el que ella anomena el mite de la necessària criança dels fills des d'un model de rols sexuals diferenciats, segons el qual la mare representa els elements expressius (l'amor) i el pare representa els elements instrumentals (la llei, l'ordre).

Fins ben entrats els anys setanta, les relacions entre pares i fills s'havien valorat sempre en funció de l'ajust o desajustament al model de família parsoniana tal com l'havien descrit Parsons & Bales als anys cinquanta (vegeu 1ª Part : 1.1.2). Els estudis sobre les relacions pares-fills donaven per descomptat que la mare "per naturalesa" desitjava tenir infants i, per tant, mai es posava en qüestió si l'atenció continua a la criatura, o a les criatures, li proporcionava o no satisfacció; de manera similar, fins llavors, els pares no eren mai preguntats sobre si els agradava estar tan allunyats de les seves criatures, donant per suposat que, al menys durant la fase maternal, els pares no tenien gran cosa a sentir, ni gran cosa a fer ni transmetre a l'infant, sobretot si es comparava amb la importància capital i essencial de la que es dotava al paper de la mare.

Però aquesta forma d'entendre la paternitat en la vida dels homes pares fou fàcilment qüestionada perquè no era difícil demostrar, abans i ara, que l'accés a la parentalitat (*parenthood*) és una etapa crítica per a totes les persones, dones homes, especialment a la societat occidental. Altra cosa és el paper específic del pare en els primers anys de vida del seu fill o filla; i encara una altra cosa és com substituir la figura tradicional del pare autoritari per dos figures adultes d'autoritat, pare i mare (problema que ja es plantejà molt seriosament Horkheimer als anys trenta. Vegeu 1ª part : 1.2.2). Però allò que interessava als anys seixanta i setanta no era tant donar nous continguts a la figura paterna sinó posar en qüestió la posició dominant del pare dins la família però també la figura tradicional de la mare exclusiva i excloent.

En aquells anys és encara molt fort el mite de que només la mare és la que millor pot portar a bon terme la criança i cura de les seves criatures. Tots els missatges conflueixen per dir-li que és millor que deixi els seus compromisos extradomèstics i centri de manera exclusiva la seva atenció sobre la criatura. Per aquesta causa, diu Rapoport, "una extraordinària situació s'ha desenrotllat en les nostres societats quan les pràctiques parentals de criança (*parenting*) han arribat a ser equivalents a maternatge (*mothering*)" (Rutter 1974, citat per Rapoport 1982:70). És a dir, s'arriba a confondre etapa maternal, aquella de màxima atenció necessària a les criatures, amb el fet de que aquesta etapa hagi de ser atesa en exclusiva per la mare. Però aquesta criança, diu Rapoport, podria ser exercida, i molt bé, tant per la mare de la criatura, com pel pare, com per una altra persona adulta substituïda de la mare biològica, sempre i quan, per descomptat, tinguessin la capacitat, desig, i suficient maduresa, per establir llaços efectius i vinculants amb l'infant ². Condicions que, per cert, no sempre es donen en totes les mares biològiques

Però en el procés de construcció de la parentalitat (*parenthood*) allò que implícitament o explícitament s'assumeix és la pauta de diferenciació de gènere. Arribar a ser mare o pare (*parent*) és una experiència de conseqüències molt diferents per dones i homes. I allò que resulta problemàtic, des d'una perspectiva feminista, és que la diferenciació de gènere, els seus orígens i conseqüències siguin usualment

² Es ben conegut en la història, llunyana i recent, que, tant a l'aristocràcia com a la burgesia, els fills petits sovint establien aquest vincle amb una persona-dona del servei; però mai amb el pare. Vegeu Ariès (1973), Ariès & Duby (1985), Badinter (1980)

donades per descomptat, siguin naturalitzades, i mai siguin qüestionades ni explorades. En efecte, fins molt recentment, i en el cas de la sociologia de la família, s'ha donat per descomptat que el model de parentalitat presentava sempre aquestes dues característiques:

(a) La parentalitat (*parenthood*) es dóna sempre dins del matrimoni, lloc en el qual la mare està preparada i desitjosa per canviar el seu compromís laboral o professional per un compromís maternal. El marit s'identifica i es realitza a través del seu rol laboral o professional fora de la família; l'esposa s'identifica i realitza a través del seu rol maternal dins la llar.

(b) Hi ha acord fàcil entre marit i muller en la reordenació dels rols que la nova parentalitat sempre implica. No hi ha conflictes personals, perquè la mare pot canviar fàcilment del rol de treballadora al rol de mare, i el pare no experimenta conflicte perquè la seva posició de mantenidor econòmic de la família domina sobre la de pare implicat en la cria dels fills.

Però el feminisme va interposar la sospita i la denúncia: el suposat equilibri i consens no eren de cap manera igualment gratificants a mare i pare; era un mite reforçat per la psicologia, la psiquiatria, i l'etologia. Oakley s'oposa frontalment a l'afirmació d'equilibri i consens entre la parella i ho expressà de la següent manera:

"D'entre totes les raons que s'han donat per explicar el paper de les dones dins la llar, el mite de la maternitat (*motherhood*) apareix com el més persuasiu i el menys discutible tant en les seves premisses com en les seves conclusions, encara més quan el rol de mestressa de casa i el rol d'esposa es poden canviar, però no pas el rol maternal. Les posicions de les dones dins la família estan basades en la seva maternitat (*maternity*), ara i per sempre. Una lògica ben senzilla porta a la conclusió que donat que el rol maternal de les dones és inalterable, la seva opressió com a mestresses de casa també ha de continuar. Igual que amb d'altres mites, la funció del mite de la maternitat (*motherhood*) és fer una validació del estatus quo. El mite de la maternitat conté tres principals afirmacions. La primera és la més influent: que els infants necessiten la seva mare. La segona és l'anvers d'aquesta: que les mares necessiten els seus infants. La tercera és una generalització que manté que la maternitat (*motherhood*) representa l'èxit/objectiu aconseguit més gran de la vida de les dones: l'única cosa que significa una vertadera autorealització. Les dones, en altres paraules, necessiten ser mares. "Necessitat" aquí es sempre vagament especificada, però usualment significa que és un perill per la salut mental o emocional negar la necessitat de la mare cap el fill, dels fills cap a les mares o, la necessitat de la maternitat (*motherhood*) per les dones. Aquestes tres afirmacions alhora configuren un cercle tancat: totes les dones necessiten ser mares, totes les mares necessiten els seus fills, tot els fills necessiten les seves mares. Ficció popular,

pseudo-psicologia, i declaracions dels autoanomenats "experts" reproduïen fidelment aquestes idees com si fossin fets més que suposicions sense evidències" (Oakley 1974:186)

Als anys setanta, tota dona que no volia o no podia tenir fills, o tota dona que no volgués dedicar la major part del seu temps als seus fills, era percebuda com a poc femenina o com a desviant. Però la investigació realitzada sobre parelles o matrimonis no tradicionals va mostrar que el maternatge (*mothering*) pot ser, de fet, realitzat també pel pare ³. Més enllà de l'etapa de l'alletament al pit, no hi ha res que les mares fan que no puguin fer els pares per les seves criatures. Quan una persona es dedica a criar i a donar a la criatura la intimitat, l'afecte i l'atenció que necessita, les variacions en les pràctiques de criança varien per causa de factors individuals i no per causa del sexe de la persona que la cuida. De fet, diu Rapoport, el model ortodox de vida familiar i de pràctiques parentals de criança (*parenting*) posa una camisa de força a les relacions entre pare i fill/a.

El model de parentalitat que s'acaba de descriure, i criticar amb l'ajuda de Rapoport i Oakley, era el model base en la teoria de la socialització dels rols sexuals que es va estendre a USA, i altres països occidentals, des que Parsons & Bales (1955) el van formular per primera vegada. L'estereotip implicava que no hi havia elecció: les nenes havien de ser socialitzades per reproduir el paper de la mare exclusiva i pròxima, i els nens havien de ser socialitzats per a reproduir el paper del pare allunyat de la criança (Rossi 1984).

Avui la realitat familiar es mostra bastant més diversa que vint anys enrera: formació professional i activitat laboral de les dones, augment dels naixements fora matrimoni, accés a la maternitat d'adopció o de reproducció assistida, convivència o no en parella, famílies reconstituïdes, etc. La mare sempre disponible per a la maternitat, i disposada a fer un acord amb la parella sobre la base de rols sexuals clarament diferenciats, ha deixat de ser el tipus de mare generalitzable.

Però, fins a quin punt estan canviant les formes d'entendre i viure la parentalitat en l'àmbit privat, al temps que canvia la identitat femenina, especialment en l'àmbit públic? Un grup de sociòlogues italianes ha realitzat recentment una recerca al respecte, però abans d'entrar-hi val la pena que ens parem a veure

³ Un exemple públic, a Espanya, ha estat el de Gerardo Iglesias ex-secretari general del PCE, que cuida el seu fill des de que té un any. Font: TV1, Programa d'Àngel Casas, 18.3.94.

l'anàlisi que fa Nancy Chodorow, a finals dels anys setanta, del model de parentalitat dominant, anàlisi que remet a les teories de la psicoanàlisi.

3.3.2. Parentalitat i identitats de gènere des de la teoria psicoanalítica (o, dones i homes som perfectibles)

La teoria psicoanalítica ha estat una de les més influents en les explicacions de la construcció de la identitat de gènere en la cultura occidental. Incideix directament sobre les relacions profundes dins la família i aporta, justament, una explicació de la gènesi del rol dominant dels homes en la família i en la societat ⁴.

Des de la perspectiva psicoanalítica es fa distinció de quatre etapes en el procés de socialització dels infants: en la primera, l'**etapa oral**, no hi ha diferenciació entre la criatura i la persona que l'alimenta i cuida, generalment la mare biològica. En la segona, l'**etapa anal**, als dos i tres anys de vida, la criatura aprèn el control dels seus esfínters i comença a distingir entre la mare, el pare, els germans, les germanes, i tota la resta de la família pròxima. La tercera etapa, que transcorre entre els tres o quatre anys fins l'adolescència, és l'**etapa edípica**; al llarg d'aquesta etapa el nen o la nena aprèn la seva identitat de gènere, identificant-se amb el progenitor del sexe oposat. En la quarta etapa, o **adolescència**, el subjecte inicia un procés d'emancipació del control parental i s'inicia a la activitat sexual genital amb altres.

Freud identifica de manera directa la identitat de gènere amb la consciència genital. "Tinc un penis" significa que sóc nen; "no tinc penis" significa que sóc nena. Allò important no és la diferència física sinó la simbòlica: la possessió o carència de penis és símbol de masculinitat o feminitat (Giddens,1990:198ss). En l'etapa edípica el nen-masclé, que desitja eròticament la seva mare (representant la realització de l'amor), viu la presència del pare com la d'un rival donat que és qui realment posseeix sexualment la mare. El pare (representant la Llei del Pare)

⁴ Per l'exposició de les idees principals d'aquesta teoria he pres, amb modificacions de forma, la pròpia síntesi de Giddens a la seva obra **Sociologia**, Madrid, Alianza, 1991, cap 6, perquè em sembla prou clara i sintètica. Per una ampliació de les aportacions més significatives en el camp psicoanalític vegi's Stockard & Johnson, 1992, cap. 9: "Psychoanalytic Explanations of Gender Development and Male Dominance", o bé de les mateixes autores "The Social Origins of Male Dominance", **Sex Roles** 5 (1979) pp 199-218)

exigeix autonomia al nen i que no es quedi lligat a les faldilles de la seva mare; per aconseguir-ho, el pare imposa la seva autoritat. El nen s'imagina llavors que el pare vol castigar-lo i tallar-li el penis. Davant d'aquesta por el nen reprimeix els sentiments cap a la mare i finalment accepta l'autoritat del pare amb qui, a partir d'ara, pot començar a identificar-se i, d'aquesta manera, comença també a construir la seva identitat masculina basada, justament, en el domini de l'autoritat (lleï) per sobre del sentiment (amor). Les nenes, que senten enveja del penis del seu pare, devaluen la mare perquè no té penis i perquè és incapaç de proporcionar-n'hi un. "Quan la nena s'identifica amb la mare, accepta l'actitud de submissió que suposa reconèixer que s'és "la segona millor" (Giddens, 1990:198).

Al voltant dels cinc anys, finalitza l'etapa edípica a través de la qual cada nen i cada nena ha après a reprimir els seus instints o sentiments eròtics, de tal manera que s'han trencat els forts vincles eròtics cap el pare o cap a la mare, la qual cosa farà possible que l'individu, a mesura que maduri física i sexualment, no se senti sexualment implicat amb el genitor del sexe oposat (en cas contrari es mantindrà l'anomenat Complex d'Edip que dificultarà la seva maduresa psíquica). Fins el desenvolupament de la pubertat, la sexualitat infantil passarà per la fase de latència. En aquest període els grups d'iguals del mateix sexe són molt importants per a reforçar la identitat de gènere del subjecte. La conclusió és que Freud interpreta la resolució del conflicte edipià com afavoridor d'una identitat masculina dominant i d'una identitat femenina submisa. De fet, les teories de Freud són recollides en el seu moment per Talcott Parsons amb la idea de donar força a la seva teoria de la funcionalitat i complementarietat de la diferenciació del model de paternitat i maternitat, tal com hem vist a l'apartat anterior.

Hi ha hagut moltes objeccions a les explicacions freudianes fins i tot dins del mateix marc psicoanalític. Una de les més sòlides en relació a la construcció del gènere i els processos d'assumpció de la parentalitat és la que proposa Nancy Chodorow (1978). Per aquesta autora l'inici de l'aprenentatge del gènere és molt precoç, tal com hem vist argumentar per la psicoanàlisi clàssica. La mare, més que no pas el pare, és d'importància fonamental en el procés. La criatura, nen o nena, està més vinculada emocionalment amb la mare que no pas amb el pare. És cert que la criatura ha d'establir, en algun moment, una ruptura amb la mare per poder-se construir un jo propi diferenciat i independent d'aquella, ara bé, aquest procés, segons Chodorow, es realitza de manera substancialment diferent en el nen i en la nena. En la nostra societat, si el nen és penalitzat per desitjar mantenir

expressions d'afecte "excessives" cap a la mare, la nena, en canvi, és autoritzada a tenir-les de tal manera que generalment estableix relacions i expressions d'afectivitat molt estretes fins a més edat. Això afavoreix que les dones, en la seva maduresa, siguin capaces de mantenir vincles molt estrets amb altres persones perquè la seva identitat s'ha construït en continuïtat amb altra persona. Segons Chodorow això explica que les dones es caracteritzin per la seva major sensibilitat i compassió cap als altres.

En canvi, els nens es construeixen a través del rebuig a la forta relació maternal que havien tingut. Es construeixen com a "no femenins", més que com a masculins. Han d'aprendre a no ser afeminats, a no ser com les nenes, a ser distants i si és necessari agressius. D'aquí la seva falta d'habilitat per les relacions personals i íntimes i el seu èmfasi en els objectius externs i l'èxit social, perquè "han reprimit la seva capacitat de comprendre els seus propis sentiments i els dels demés". Amb Chodorow, ja no és la feminitat una pèrdua, en tot cas ho és la masculinitat. Com la identitat masculina es construeix sobre una ruptura de relacions afectives estretes, en la vida adulta, de manera inconscient, qualsevol relació íntima i estreta és viscuda com un perill per la seva identitat. Les dones, en canvi, senten allò oposat: la seva autoestima decau quan no poden establir forts lligams personals.

Aquests esquemes es reproduïen a través de la socialització primària de les criatures que té lloc a través dels joves pares i mares: la paternitat afirma la distància i la llei del pare sobre el fill; la maternitat afirma la fusió i l'amor de la mare cap el fill o la filla. Però, tal com assenyala Giddens, la teoria de Chodorow té la virtut de poder explicar perquè la generalitat dels homes tenen tanta dificultat en expressar els seus sentiments i emocions més íntimes, la qual cosa s'ha arribat a anomenar "inexpressivitat masculina". A l'actualitat els arguments de Chodorow configuren una de les teories que millor explica la naturalesa de la feminitat i la naturalesa de la dominació masculina sobre les dones. Juntament amb altres observacions respecte de les dificultats d'identificació dels nens amb el model masculí (Lynn 1969, Brullet 1996), explica la major rigidesa i la por que molts homes han tingut, i molts altres tenen encara, a perdre la imatge "baronívola" en el cas de que es desautoritzés el model tradicional de paternitat basat en l'exercici de l'autoritat imposada a la dona, a les filles, i als fills.

Les explicacions de com les criatures van incorporant en la seva estructura de personalitat la identitat de gènere ajuda a entendre el paper de pare i mare. Però, ¿fins a quin punt és possible canviar els continguts d'aquesta socialització diferencial per tal d'afavorir un desenvolupament més integral de la persona humana, augmentant l'autoestima de les dones i disminuint la necessitat de prepotència dels homes, així com unes parentalitats més flexibles en les seves pràctiques i continguts ?.

Els canvis generalitzats en els continguts específics de la socialització primària, transmesos a través dels joves mares i pares, són solament possibles en la mesura que condicions estructurals també canviïn. Des d'una perspectiva sociològica, així ho expressen Berger & Luckman: "La socialització sempre té lloc en el context d'una estructura social específica. No solament el seu contingut, sinó també el seu grau d'"èxit" té condicions i conseqüències socio-estructurals. En altres paraules, l'anàlisi microsociològica o socio-psicològica dels fenòmens d'internalització sempre han de tenir al seu rerafons una comprensió macro-sociològica dels seus aspectes estructurals" (Berger & Luckman, 1986:204).

Hem vist, en altres capítols d'aquesta tesi, que avui s'estan donant canvis de caràcter estructural que afecten directament les dinàmiques familiars. En paral·lel, les aportacions actuals de la psicologia social en relació a la construcció psíquica de la identitat masculina o femenina indiquen que, al marge de les diferències individuals, la identitat de gènere està conformada pel lloc que les persones ocupen en la societat. En aquest sentit, la teoria de Chodorow obre la porta a la comprensió del canvi profund que podria suposar, per la cultura i les relacions humanes, la redistribució dels espais socials de gènere, en la mesura que totes les relacions entre persones adultes (mares i pares biològics o adoptius) i criatures (nenes i nens) s'establlissin sobre patrons de continuïtat afectiva més que sobre patrons de ruptura i afirmació d'una autoritat dominant (sovint arbitraria o buida de contingut, com diria Horkheimer), encarnada primer en el pare i més tard en el fill baró.

Avui, als anys noranta, segons Bimbi (1990), sembla que allò que està canviant a l'interior de les famílies, és la manera en què es construeix la paternitat, això és que el paper del pare està tendint cap a formes relacionals pare-fill/a més sustentades sobre l'afecte que sobre l'autoritat imposada del pare. Alguns aspectes de la meua recerca empírica van dirigits a comprovar alguns aspectes

d'aquesta qüestió tal com veurem més endavant. Vegem a continuació quins són els arguments de Bimbi.

3.3.3. Maternitat i paternitat als anys noranta (o, una investigació a Itàlia des del binomi igualtat-diferència)

Hem vist primer les posicions del feminisme igualitarista i voluntarista, en el sentit de que perseguia la igualtat de la parella conjugal i de les relacions pare-mare-fill/a a costa de no considerar la diferència sexual com un condicionant sociobiològic i social de la persona humana. Després he considerat el reconeixement de la diferència sexual com un factor determinant en la construcció de les identitats personals, seguint l'argumentació de Chodorow sobre la importància de la diferència femenina i del maternatge en els processos de criança i socialització de les joves generacions.

Sembla ser que, en relació a l'àmbit de les relacions privades i familiars, allò que cal canviar, per permetre el pas a unes relacions de gènere no jeràrquiques, és el paper del pare, és a dir, els continguts i formes relacionals de la paternitat, la qual cosa, cal dir-ho, solament és possible en la mesura que es doni una recíproca recerca de canvi i redefinició de papers per part de les mares. Aquestes estan ja immerses en un procés actiu i irreversible de redefinició de la seva identitat com a dones, en l'àmbit públic, i un dels efectes importants d'aquesta redefinició és, per exemple, la dràstica reducció del nombre de fills. Malgrat aquest procés, la redefinició del gènere masculí dins la llar, i en les relacions de parella, continua essent poc clara. Coincidint amb aquest plantejament, als anys vuitanta, comencen a fer-se algunes investigacions que tracten d'avaluar els processos de canvi en els models de paternitat i maternitat, i que tracten de comprendre les tensions que aquests canvis provoquen tant des de la perspectiva de la igualtat com des de la perspectiva de la diferència.

He decidit per aquest apartat donar compte d'una recerca italiana al voltant dels canvis culturals en les identitats parentals dirigit per Franca Bimbi i Grazia Castellano (1990): *Padri e Madri: transizioni dal patriarcato e cultura dei servizi*. El seu plantejament es fa en el marc de la UDI (Unione donne italiane) i del Gruppo di iniziativa e ricerca "Donna e patriarcato" de la regió d'Emilia Romagna, això és,

en el marc teòric del feminisme de la diferència (no radical) del qual una de les característiques més pròpies, tal com es desenvolupa a Itàlia, és la creació i ús del concepte de "doble presència" vinculat a l'explicació dels actuals processos de construcció de les identitats de les dones mares i treballadores (concepte pròxim a la idea de la "doble jornada" de treball de les dones). Franca Bimbi, sociòloga de la família i responsable del projecte, presenta la recerca sobre tres idees bàsiques: simetria o asimetria dels rols sexuals dins la família, persistència o deslegitimació del "patriarcat", significació de la doble presència de les dones en el context de la societat dels serveis. La recerca recull, per tant, un conjunt d'elements teòrics que, en part, s'han vist ja en d'altres moments d'aquesta tesi (especialment al cap. 2).

Bimbi (1990:161ss) afirma la complexitat dels canvis en les relacions familiars els quals, diu, necessiten d'argumentacions teòriques complexes per a ser compresos. En la seva recerca, la maternitat i la paternitat són assumits com un camp de reflexió dels canvis en la definició social dels gèneres. Les actuals estratègies reproductives, que porten a que el nombre real i ideal de fills sigui molt reduït, fan que l'experiència de la maternitat sigui avui un esdeveniment extraordinari, però continua essent reconeguda com un esdeveniment que s'insereix dins la normalitat d'una biografia femenina. Per la seva part, el rol patern ha començat a desenvolupar un nou component expressiu en la relació amb el fill o la filla, subratllat per la proximitat física i emotiva que mantenen pares i fills.

Malgrat tot aquest procés de canvi, que es pot entendre com un procés de transició i deslegitimació del model tradicional de patriarcat, apareix també que les joves mares assumeixen, amb ple coneixement, la desigual divisió del treball domèstic com a contrapartida a compartir amb la parella un model ideal de família no jeràrquica, fortament centrada sobre els valors de la intimitat. En efecte, malgrat aquest repartiment desigual del treball domèstic, la parella s'autorepresenta, en canvi, com idealment igualitària. Si la mare apareix encara assumint el treball domèstic, per la seva part el pare apareix pressionat per aprendre les competències maternes necessàries per construir un nou perfil del seu rol paternal. Tot això succeeix en el context del temps quotidià familiar del qual forma part tant la doble presència de les dones (treball familiar i treball remunerat) com la socialització extrafamiliar dels infants més petits a l'escola bressol i escoles infantils (els pares i mares entrevistats fan tots dos treball assalariat i ús d'escola-bressol pels seus fills).

D'aquí que apareixi una nova problemàtica en els processos de construcció de la paternitat i la maternitat, problemàtica que s'origina en les relacions possibles entre escola infantil (o bressol), mares i pares. Per una part, les competències professionals de les educadores i el coneixement empíric de mare i pare respecte dels seus fills/es, porta a comparacions que poden ser conflictives ; per altra part la cultura i societat dels serveis són compartides per la família i les treballadores de l'escola infantil i, tant per uns i altres, la intercanviabilitat dels rols parentals és assumida com a valor (a l'escola i la família); però, contràriament, es continua legitimant la divisió del treball familiar considerant-la com una dada de la realitat del present però també com una supervivència cultural del passat. Segons les autores, això permet que en les relacions entre mare i pare, entre mare-pare i educadores, i entre aquestes últimes i les criatures, ningú s'interrogui a sí mateix i als altres sobre les possibles significacions d'aquesta diferència sexual, que sempre apareix com una dimensió socialment oculta.

Al final de la recerca, Bimbi (1990:200) deixa ben clar que les mares i pares entrevistats no tenen encara una nova i precisa representació social de la família, de les seves relacions ni de la identitat femenina i masculina. Més aviat allò que està emergint és una progressiva deslegitimació d'una representació social cohesiva com era la del patriarcat, per la qual cosa queden oberts els problemes de la definició de la diferència sexual, dels recíprocs models d'identitat, de la relació entre el model ideal d'igualtat i l'asimetria persistent i estructural de l'autoritat.

Per això, si es considera el present com a temps puntal i només a través d'allò explícit, llavors apareix una aparent llibertat d'elecció respecte dels models possibles d'identitat femenina i masculina, i l'asimetria de rols apareix solament com una pura persistència del passat tradicional. Contràriament, observant una dinàmica temporal més profunda i menys contingent, allò que es veu aparèixer és una trama continua entre persistència i canvi.

3.3.4. Funcions parentals en les famílies monoparentals : el paper del pare

En la línia del que acabem de veure, és a dir, acceptant que hi ha un procés de deslegitimació del patriarcat dins la família, tot i la seva persistència, és especialment interessant pel tema que estic tractant la reflexió i la recerca que s'ha

fet aquests darrers anys entorn de les funcions parentals en un context de monoparentalitat. Seguint a Flaquer (1994), es poden distingir les següents fases en el procés de pèrdua de poder patriarcal del pare:

1. Tal com ja van assenyalar els autors de l'Escola de Frankfurt (vegeu 1ª part : 1.2.2), quan el pare perd la base material de la seva autoritat dins la família, per causa del procés de salarització, i l'àmbit familiar deixa de ser una unitat de producció, el pare queda desposseït dels mitjans de producció. Donat que aquests constituïen la base material del patrimoni a transmetre als fills, al perdre'ls perd també, en conseqüència, el dret d'immiscuir-se i decidir sobre la vida d'aquests. És el primer retall del poder absolut del patriarca dins la família.

Però, pel fet de que en el model de família burgesa solament s'espera que sigui l'home qui treballa fora de casa i l'únic que aporta recursos externs, el pare encara pot mantenir una posició de privilegi i autoritat dins del grup familiar.

2. Ara bé, quan a partir dels anys seixanta s'estén el treball assalariat de les dones casades de classe mitja, el pare no solament ha de competir a l'exterior pel seu lloc de treball sinó que també ha de començar a negociar la seva posició dins les relacions familiars. El seu paper d'únic portador de recursos externs queda en entredit així com la organització asimètrica del treball entre la parella.

3. Actualment, amb l'augment de les taxes de divorci augmenten les anomenades famílies monoparentals reduint-se, per tant, el nombre de famílies biparentals (a USA les famílies biparentals han passat de representar el 44 % de les llars l'any 1960 a representar-ne tan sols el 26% l'any 1990).

Nadine Lefaucheur (1993:27), investigadora de les famílies monoparentals a França, considera que aquestes mostren una gran heterogeneïtat interna. Les famílies monoparentals difereixen de manera significativa en les seves formes de vida i en la socialització dels fills, segons sigui el seu medi social, segons la trajectòria individual, i segons el sexe del progenitor que es fa càrrec de les criatures després del divorci o la separació. Però la gran majoria de famílies monoparentals estan encapçalades per dones soles. Per tant, són aquestes mares de qui habitualment es fa referència.

De fet l'origen de la formació d'una família monoparental és crucial per explicar-ne després el seu desenvolupament: el cas de les mares vídues és el de la desaparició clara i contundent de la figura del pare, per causa de mort. En aquest cas no hi ha hagut dimissió moral del pare, que ha desaparegut per sempre, i potser sense que hi hagués hagut conflictes domèstics d'envergadura. Quan la mare és soltera sense parella el pare mai ha existit i la criança recau plenament sobre ella. En darrer lloc es troben les famílies monoparentals que s'han format després d'una ruptura de la parella, que és el cas més freqüent en els països occidentals (tot i que a Espanya la majoria de famílies monoparentals són resultat de viduïtat entre dones grans).

De cada deu famílies monoparentals procedents d'una separació o divorci, en nou casos la custòdia de les criatures és adjudicada a la mare. El nou estatus pot suposar greus problemes per a moltes dones: canvi d'estatus civil, d'estatus social, noves relacions, tràmits legals etc. Sovint la mare tendeix a replegar-se cap a la seva família d'origen, la qual acostuma a tenir un paper fonamental en el període de transició cap a un nou reequilibri de la família monoparental. En general, però (Shaw 1991:144 ss) la soledat i els problemes econòmics són recurrents entre les mares soles. En canvi, aquestes expressen tenir guanys de tipus emocional: augment de l'autoconfiança, sentit de la independència, major autoestima, rol domèstic menys tradicional.

Els fills poden mostrar problemes emocionals que portin a retard escolar, conflictivitat amb els companys o comportament difícil. Té menys recursos per poder elaborar la situació de ruptura entre mare i pare. Habitualment el paper del pare es va difuminant fins que, en molts casos, desapareix "del mapa". No és estrany que els pares es desentenguin progressivament dels seus fills. Perquè?: segons Furstenberg & Cherlin (1991: 38-39; 118) això succeeix perquè molts pares no són capaços de concebir la paternitat sense matrimoni. Per ells tot forma part d'una mateixa cosa: trencada una part queda ressentida l'altra.

Les relacions que mantenen els pares separats amb els seus fills és sovint a través de les seves ex-esposes que són qui realment assumeixen la criança dels fills. El pagament de la manutenció pels fills, de la qual es fa càrrec la mare és una font constant de conflicte i incompliment.

De fet, diu Flaquer (1994), la família tradicional, que presenta un perfil fusional (fort compromís emocional) i asimètric (forta divisió de rols entre els cònjuges),

configura un intercanvi de serveis especialitzats: la dona ofereix serveis domèstics i criança dels fills a canvi de que l'home ofereix protecció econòmica i seguretat emocional. Al meu parer, és discutible que l'intercanvi s'estableixi en la forma que diu Flaquer, però sí que mantinc, com ell, el parer que mentre les dones siguin les primeres, i sovint, úniques responsables de la criança quotidiana dels fills i filles, serà molt difícil que els pares que no viuen amb els seus fills passin a exercir una paternitat nova i responsable.

Segons Flaquer, l'emergència d'un nou model de paternitat sembla dependre de manera molt important del nivell d'ingressos i del capital cultural; aquest nou model es fa avui possible en el tipus de família que Flaquer anomena individualista (i que Roussel anomena família de matrimoni-associació; i altres autors, com Rapoport & Rapoport, família de doble carrera). Sembla que en aquestes famílies, especialment perquè hi ha terceres persones que s'ocupen dels treballs familiars menys gratificants, ambdós cònjuges es poden dedicar a les activitats més expressives i gratificants de les relacions amb els fills i filles. Solament així s'explica el fet de que ara per ara són els pares divorciats de major nivell econòmic i capital cultural aquells que assumeixen més protagonisme en l'educació dels fills. Però, diu Flaquer, no tant pel capital cultural en sí, sinó per les pràctiques de criança ja exercides dins les relacions familiars abans del divorci. De fet, diu, aquest tipus de família-associació és més igualitària però també més inestable.

Inicialment es parlava dels problemes que la monoparentalitat suposava per les criatures. A la llarga s'ha pogut comprovar que quan aquestes criatures estaven emocionalment ferides casi sempre el desajustament emocional era anterior a la ruptura entre mare i pare. De fet hi ha criatures dins de famílies biparentals que presenten trastorns i hi ha criatures de famílies monoparentals que no en presenten. Sembla que allò fonamental és que els infants visquin en un medi en el qual les expectatives emocionals i socials, l'absència de conflictes greus, la coherència de les normes i la responsabilitat de la persona adulta amb qui conviu, es donin positivament. Contràriament, la falta de model i de suport parental, la dimissió moral, i l'abdicació de responsabilitats dels adults, és allò que acostuma a tenir greus conseqüències. I això tant pel que fa a la mare com pel que fa al pare. Sabem però que és més difícil l'abdicació de la mare per les seves característiques d'identitat de gènere.

De fet, avui sembla ja clar que, en cas de greu conflicte, és millor garantir l'estabilitat de l'infant a través d'un sol progenitor que no amb dos en constant conflicte. Però una vegada hi ha hagut la ruptura allò ideal per l'infant és que mare i pare adoptin una política familiar que busqui el benefici el fill.

Però la necessitat de les dues figures parentals, masculina i femenina, de pare i mare, és molt defensada des d'alguns forums, especialment des de la psicoanàlisi. Però hi ha postures diferents respecte de les condicions en que es poden construir: pel psicoanalistes ortodoxes la falta del pare o la mare fa difícil un desenvolupament equilibrat de la criatura. Per altres, mentre hi hagi una bona relació diàdica del nen amb la mare o al pare, els infants poden aprendre la complexitat de models i comportaments masculins i femenins d'altres fonts i no és absolutament imprescindible que el pare visqui dins la llar perquè un infant creixi amb una identitat i una personalitat sana (Rojas Marcos 1994:122).

La història humana mostra que la biparentalitat continuada en els processos de socialització de la infància és més aviat una anècdota que una regularitat. La poligàmia, els naixements fora matrimoni, les altíssimes taxes de mortalitat del passat, són exemples no tan llunyans i que no han suposat de manera mecànica la malaltia mental. Segons Flaquer és l'individualisme creixent allò que fa difícil la socialització correcta dels fills més que la falta d'una de les figures parentals perquè no visqui sota el mateix sostre. De fet avui allò que més pot millorar la socialització de les criatures de famílies monoparentals és un entorn comunitari, la contribució dels pares substituïts en el cas de noves parelles i la capacitat de resistència dels infants.

Vist així, sembla que les famílies monoparentals no impliquin la presència de problemes. No és ara el moment d'analitzar al complet aquesta problemàtica que té característiques pròpies que afecten especialment les dones: en general les dones separades acostumen a empobrir-se; tenen més dificultats per trobar feines remunerades adequades per combinar-les amb la cria dels fills; les segones núpcies sovint són emocionalment problemàtiques. A Espanya tot això s'agreuja perquè no hi ha una política familiar que contempli els casos específics de famílies monoparentals i, en segon lloc, el mercat matrimonial no afavoreix les segones núpcies en el cas de que es desitgin. Es a dir, les dones separades a Espanya experimenten en general un procés de desclassament sinó de pobresa.

Vistos aquests elements des de la problemàtica de la família monoparental, sembla que la deslegitimació del patriarcat que assenyalava Bimbi en l'epígraf anterior, porta per una banda a una major expressivitat de les relacions del pare amb els fills i a focalitzar aquestes entorn de la centralitat femenina. En aquest sentit es poden entendre també les reflexions de Flaquer sobre que l'erosió del patriarcat està portant cap a una societat matrifocal. Per això la família monoparental resulta ser un objecte d'estudi de gran interès perquè d'alguna manera constitueix el paradigma d'aquesta societat matrifocal. Però Flaquer considera que donat que l'individualisme ha contribuït a socavar el principi de la legitimitat (reconeixement de la paternitat) estem anant cap a una societat matrifocal descompensada: per una banda s'obren possibilitats a unes relacions de pare i fill/a més vinculades a allò expressiu, mentre que per altra banda el fet de que les famílies siguin més fràgils contribueix als divorcis i a que el pare es desentengui del fill/a.

Però sigui com sigui, sempre clar que el model tradicional de paternitat està molt fragilitzat i que mares i pares han perdut l'exclusivitat dels rols que els van ser assignats en funció del seu sexe. La situació, com diu Bimbi, és de transició cap a noves construccions de la parentalitat: el model matern i patern perden les característiques més rígides per passar a compartir de manera més equitativa la cria dels fills.

* * * * *

Hem arribat al final de la primera part d'aquesta recerca, en la qual s'ha fet revisió d'aquelles aportacions teòriques que hem considerat pertinent tenir en compte per poder avançar en la formulació de les nostres pròpies opcions teòriques. De la revisió efectuada en el primer capítol en podem retenir, a efectes del nostre específic objecte d'estudi, que la teoria parsoniana dels rols masculins i femenins ha estat un element molt important de tipificació de les relacions conjugals a les famílies nuclears de les societats occidentals; per tant, en el capítol que segueix reprenem la reflexió al respecte, i prenem la formulació parsoniana com un punt de partida per l'anàlisi de l'evolució i diversitat actual de les formes de relació entre els gèneres. Les perspectives conflictivistes (marxisme, escola crítica, teories del conflicte, feminisme) ens proporcionen el substrat teòric on recolza la crítica radical a la divisió sexual del treball humà entre dones i homes i les relacions de dominació-subordinació fortament institucionalitzades en les societats occidentals.

En el segon capítol hem exposat la recerca i la reflexió promoguda en aquests darrers trenta anys entorn dels canvis familiars per causa de l'incorporació i manteniment creixent de les dones casades al mercat de treball a les societats occidentals industrialitzades. Per una banda, la recerca efectuada als anys seixanta i setanta se centrà en les anàlisis microsociològiques de les relacions conjugals; per una altra banda, la sociologia del treball, als anys setanta i vuitanta, incorpora noves perspectives que tracten d'articular els canvis succeïts en l'àmbit familiar amb els canvis succeïts en el mercat de treball. Hem desenvolupat especialment aquesta darrera perspectiva, que reprenc al capítol següent, perquè considero que els canvis de les posicions e identitats de les dones dins les famílies no es poden explicar sense entrar a considerar els canvis de posicions en el mercat de treball, ni tampoc es poden explicar sense considerar les posicions relatives de cadascun dels cònjuges.

En el tercer capítol, he revisat algunes problemàtiques relacionades amb l'actual cria dels fills. El capítol es justifica pel fet de que un dels objectius de la recerca és fer una anàlisi dels repartiment actual de la cria dels fills (en tant és considerada com a treball familiar) entre mare i pare. També resituem aquesta temàtica, en el capítol que segueix, en funció del nostre objecte d'estudi.

Així doncs, amb el capítol següent s'inicia la segona part d'aquesta recerca en la qual es presenta el plantejament i anàlisi específica de la organització i repartiment del treball familiar i el treball remunerat entre parelles joves amb criatures petites a Catalunya.

2ª Part

ANÀLISI DE LA ORGANITZACIÓ I REPARTIMENT DEL TREBALL FAMILIAR
I DEL TREBALL REMUNERAT ENTRE PARELLES JOVES AMB CRIATURES
PETITES A CATALUNYA

Pràctiques, representacions i condicions materials de vida

2ª Part : Capítol 1

LA ORGANITZACIÓ I REPARTIMENT DEL TREBALL FAMILIAR COM A INDICADOR DE CANVIS EN LES RELACIONS DE GÈNERE

- 1.1. L'adscripció teòrica d'aquesta recerca : el model d'anàlisi Producció/Reproducció
- 1.2. Conceptualitzacions del Treball Familiar
 - 1.2.1. Característiques i dimensions del Treball Familiar
 - 1.2.2. El Treball Familiar en aquesta recerca: treball domèstic, treball d'organització, treball de criança
- 1.3. Divisió Sexual del Treball (DST) i tipus familiars
 - 1.3.1. La família parsoniana: no pertinència del tipus però pertinència de l'evidència que posa de manifest: la DST
 - 1.3.2. Tipologies familiars a França i Espanya des del punt de vista dels rols sexuals i la DST.
 - 1.3.3. Una visió general dels canvis en les relacions de gènere a través de quatre models teòrics
 - 1.3.4. Tipus familiars i modalitats de repartiment del Treball Familiar entre la parella conjugal.
 - 1.3.5. La dimensió de criança i les pràctiques de parentalitat.
- 1.4. Proximitat/Diferències del nostre objecte d'estudi, a Catalunya, amb el de Bimbi (1990), al Nord d'Itàlia

2ª Part : Capítol 1

LA ORGANITZACIÓ I REPARTIMENT DEL TREBALL FAMILIAR COM A INDICADOR DE CANVIS EN LES RELACIONS DE GÈNERE

Després de la revisió de les teories interpretatives i recerques empíriques (macro o microsociales) sobre les formes i relacions familiars a les societats occidentals industrialitzades, i les seves recents transformacions, és el moment de plantejar i construir l'enfocament teòric i metodològic específic per poder realitzar la observació sobre els canvis en les relacions de gènere en famílies joves a Catalunya, més en concret, sobre els canvis en la base material i simbòlica de les relacions de gènere dins la família, això és sobre la divisió sexual del treball entre dones i homes joves que formen parella conjugal. Per tant, l'objectiu d'aquest capítol és doble: primer fer una síntesi de les teories que s'assumeixen com a marc d'aquesta recerca, ja sia en la seva formulació original o en la seva reconstrucció en base als nostres propis objectius; el segon objectiu és tractar de construir les primeres eines conceptuals que ens permetin passar a la construcció del nostre propi model d'anàlisi empírica i al disseny de l'observació.

El capítol s'estructura amb quatre subapartats: en el primer (1.1) es presenta una síntesi de les idees bàsiques del model Producció/Reproducció, aquell que adoptem per emmarcar la nostra recerca empírica i a partir del qual veurem, en el següent subapartat (1.2), algunes propostes de conceptualització del treball de reproducció/treball familiar, així com la construcció i justificació de la dimensionalització del Treball Familiar que s'adopta en aquesta recerca.

El tercer subapartat (1.3) es desenvolupa al voltant de la dinàmica dels canvis en les relacions familiars la qual cosa ens porta primer, i ineludiblement, a la revisió d'algunes tipologies familiars, amb una prèvia reflexió sobre la pertinència del model parsonià; la reflexió sobre els canvis en les relacions de gènere es concreta a continuació amb la construcció de quatre hipotètics models o sistemes de relacions de gènere que tant permeten una mirada diacrònica dels canvis (en el temps) com una mirada sincrònica de la seva diversitat (en l'espai social). Cada model de relacions de gènere inclou un tipus familiar específic. La construcció d'aquests models i tipus permetrà orientar la nostra observació empírica i la comprovació de la seva implantació social a Catalunya. Finalment (1.4) es fa una reflexió metodològica a través de la comparació de la recerca empírica que es fa

a Catalunya, amb la recerca empírica realitzada per F. Bimbi (1991) a Itàlia, (que hem explicat abans: 1ª part : 3.3.3) reflexió que ens introdueix en el capítol següent on es construeix el model d'anàlisi explicativa del nostre objecte d'estudi, això és, de la organització i repartiment del Treball Familiar com a indicador de canvis en les relacions de gènere a Catalunya.

1.1. L'adscripció teòrica d'aquesta recerca: el model d'anàlisi Producció/Reproducció

D'entrada cal afirmar la proximitat d'aquesta recerca amb les posicions d'aquell feminisme teòric que entén, des d'una perspectiva estructural i materialista, que la desigualtat social i les condicions materials d'existència de dones i homes són resultat de les relacions socials de producció (divisió social del treball) i de les relacions socials de reproducció (divisió sexual del treball). Les *Relacions de classe* (en el marc d'una societat capitalista) i les *Relacions de gènere* (en el marc d'una societat patriarcal) intervenen de manera complexa en la construcció de la realitat material i simbòlica de les famílies i, més en concret, en la construcció de les relacions entre les dones i els homes que les construeixen.

En aquesta línia, el model d'anàlisi que relaciona i articula les estructures econòmiques i les estructures familiars es considera el més apropiat per emmarcar l'anàlisi micro d'aquesta recerca sobre el repartiment conjugal del Treball Remunerat (Producció) i del Treball Familiar (Reproducció). Aquesta recerca assumeix també el concepte de Treball Familiar tal com el desenvolupen Balbo, Bimbi o Saraceno, en tant que és un concepte més ampli que el de treball domèstic i inclou, també, altres dimensions del treball que genera l'existència d'una família.

Es considera el model d'anàlisi teòrica Producció/Reproducció com una teoria de mig abast molt apropiada per enfocar l'anàlisi de la organització i repartiment de la massa de treball i les pràctiques de maternatge i paternatge entre joves pares i mares a Catalunya. El concepte de Treball Familiar permet considerar sense ambigüitats el treball de criança dels fills com a treball que implica pràctiques materials i simbòliques tant a l'interior com a l'exterior de la llar i del nucli familiar. La criança dels fills és un treball que participa de manera molt important en la situació i definició de les posicions laborals de dones i homes (sigui per activa o per passiva), així com en la construcció de les seves identitats parentals i en la transmissió de les identitats de gènere als propis fills i filles.

Síntesi de les idees bàsiques del model

El mode de producció domèstica, tal com avui el coneixem, va néixer del desenvolupament del mode de producció capitalista, per causa de la separació i autonomia relativa entre l'àmbit de la Producció i l'àmbit de la Reproducció (Astelarra 1983:237). En la família, esfera de la reproducció biològica i social, s'hi realitzen les feines que no tenen un efecte immediat en els processos de valorització del capital. La constitució del treball domèstic (Treball Familiar) com activitat específica de les dones és inseparable d'un procés de creixent individualització que implica la criança de l'infant i la seva constitució com a individu dependent, així com la constitució de la dona com a esposa i mare (Ariès 1960, Ariès & Duby 1985) i, amb el temps, la constitució de la vellesa com a temps de dependència i no treball. Però allò que també instaura el capitalisme, a través de la autonomia relativa de la producció i de la reproducció, no és solament una separació dels llocs i dels temps de cada esfera (Producció/Reproducció), sinó també una heterogeneïtat dels processos de treball. En aquest marc, les dones són assignades prioritàriament al treball domèstic, i els homes al treball professional, aprofundint-se d'aquesta manera la divisió sexual del treball en la família conjugal (Chabaud-Rychter et Alt 1985).

Avui, els canvis en el sistema productiu i la importància creixent de la societat de serveis (escoles, serveis de salut, serveis personals), ha posat en evidència els canvis en el contingut i les formes d'exercir el treball domèstic. Això ha portat a la necessitat de noves dimensionalitzacions i noves reflexions al voltant d'aquest tipus de treball, ampliant la idea de treball domèstic, massa restrictiva, a la de Treball Familiar (Balbo, Bimbi, Saraceno).

La recerca sobre la participació dels homes al treball domèstic mostra que no és una contribució regular i que no implica per ells la mateixa disponibilitat ni obligacions, en temps i espais, que per les dones. La seva participació tan limitada indica molt bé que el treball domèstic/treball de reproducció/treball familiar, tal com s'ha definit en pàgines anteriors, continua essent assignat a les dones (Chabaud-Rychter & Fougeyrollas-Schwebel & Sonthonnax 1985; Durán 1986, 1988; Caillavet 1988; ERM 1988; Izquierdo 1993)

Per tant, la salarització massiva i recent de les darreres generacions de dones implica que una part important es troben amb grans dificultats per gestionar la vida

quotidiana en les seves vessants de treball assalariat i de treball domèstic. La càrrega mental de la doble jornada està plena de tensions per poder ajustar les temporalitats i els espais diferents, però no autònoms, de les dues esferes (Haicault 1984). Aquesta doble jornada o doble presència obliga sovint les dones a una reducció del seu temps lliure, del temps professional i del temps domèstic (de Singly 1987, Chaudron 1984, Balbo 1978, Durán 1986, 1988, Izquierdo 1988, EMB 1990).

L'ampliació del concepte de treball al de treball domèstic i familiar ha permès situar en l'anàlisi de l'activitat de treball totes les dones, sigui quina sigui la seva posició social i sigui quin sigui el seu estatus matrimonial, però allò important, per aquesta recerca, és que també permet situar tots els homes. En efecte, allò que defineix el mode diferencial d'inserció dins el sistema productiu per un i altre sexe és, precisament, l'assignació prioritària de les dones, encara que no sigui exclusiva, al treball reproductiu, i allò que defineix el mode diferencial d'inserció dels homes és la seva assignació prioritària al treball productiu.

La diferent manera amb què homes i dones es posicionen avui en els àmbits de treball productiu o reproductiu és resultat del procés històric d'industrialització i desenvolupament del mode de producció capitalista, pel qual s'ha assignat de manera prioritària les dones al treball domèstic (Kergoat 1982, Chaudron 1984). I també té aquest origen històric el fet de que les dones que participen avui de l'esfera de la producció, ocupin feines específicament femenines, generalment subqualificades i, sobre tot, ocupin llocs de treball altament precaritzats. Les dones actives són desplaçades de l'ocupació estable, en particular quan és a temps complet, cap a l'ocupació a temps parcial que acostuma a ser molt precària (Maruani 1985).

Es a dir, és la lògica de la divisió sexual del treball la que assigna tant als homes com a les dones les seves places respectives dins la família i dins la producció, funcionant de manera conjunta dins les dues esferes (Barrère-Maurisson, Battagliola, Daune-Richard 1984; Barrère-Maurisson 1987). I és aquesta lògica la que porta sovint les dones a exercir o a demanar treball a temps parcial, modalitat de treball que, en general, les atrau molt més que als homes. Les raons que porten a algunes dones de baixa o mitjana qualificació com les dones de neteja, obreres, oficinistes o venedores, a passar d'una feina a temps complet a una feina a temps parcial o a buscar directament una feina a temps parcial mostra clarament els

diferents nivells de realitat que han de coordinar les dones: situació professional, situació familiar, trajectòria individual (Kergoat, 1984). De fet, diu Chaudron (1992:142) la difícil conciliació entre vida professional i vida familiar comença fins i tot abans del naixement dels fills. En efecte, sovint les dones veuen que el temps de gestació es paga amb la seva sortida del sistema productiu durant un bon període (Devreux 1988). O que aquesta parada s'allarga més enllà del permís de maternitat o transformant-se en una feina a temps parcial, mal pagada i precària, quan no en una retirada definitiva de l'àmbit de la producció. Els processos i mecanismes d'expulsió de les dones del mercat de treball afecten molt especialment les dones obreres.

En síntesi, assumint que el model Producció/Reproducció emmarca i orienta la nostra anàlisi empírica, i vistes aportacions empíriques diverses sobre les relacions conjugals podem considerar pertinent :

- Primer, que les variacions en les pràctiques de repartiment del Treball Familiar i del Treball Remunerat entre dones i homes joves amb càrregues familiars són indicadors de canvis en les relacions de gènere;
- Segon, que les variacions en aquest repartiment de la massa de treball no són independents dels recursos materials i simbòlics de què disposi cadascun dels cònjuges.

1.2. Conceptualitzacions del Treball Familiar

Però, quins són el contingut i les característiques pròpies del treball domèstic i familiar, avui ? Vàries investigadores han provat de caracteritzar i dimensionar el treball de reproducció, la qual cosa dóna resultats diferents segons siguin els objectius específics de la recerca o de la reflexió empresa. Donada la importància que aquesta qüestió té pel nostre objecte d'estudi, val la pena sintetitzar algunes aportacions que sustenten, en part, les meves opcions de dimensionalització del Treball Familiar que presento també en aquest subapartat.

1.2.1. Característiques i dimensions del treball de reproducció/treball familiar

Chaudron (1992:136-137), en un intent de síntesi de les aportacions vistes en els capítols anteriors, caracteritza el treball domèstic/familiar de la següent manera:

(1) Es tracta de temps de les dones al servei de la família: temps parcel·lat i sotmès als ritmes dels temps del marit i del treball assalariat, dels temps dels fills i l'escola, temps que difícilment coincideixen. Es un temps parcel·lat que està sotmès a la absència o presència del marit i/o dels fills. Demana de les dones, esposes i mares, una disponibilitat permanent.

(2) Es tracta també, d'un treball que suposa múltiples feines que s'encavalquen i se superposen.

(3) És un treball que no es redueix a l'espai de la casa i de la família conjugal, sinó que sovint s'estén, en part, a les activitats realitzades fora de la llar i, en part, a les activitats dirigides a la família extensa. Es el que podríem dir-ne la circulació del treball domèstic entre les dones de dues generacions (mares i filles principalment) o de la mateixa generació (germanes o cunyades). La circulació del treball domèstic apareix també clarament quan les mares prenen al seu càrrec una bona part del treball domèstic de les seves filles, i afavoreixen així que aquestes puguin mantenir la seva activitat professional (Daune-Richard 1984, Chabaud-Rychter et al. 1985).

Chiara Saraceno (1988:185-190) emfasitza la importància actual de les feines de mediació entre família i serveis externs. Considera que la família contemporània és l'àmbit, i producte, d'un treball continu, capil·lar, diversificat, efectuat per la majoria de dones adultes com a esposes i mares. Si bé la tecnologia domèstica ha alleugerit abastament la fatiga física del treball dins la llar, també és cert que es renta més, es planxa més, es posseeixen més objectes, la cultura alimentària és més sofisticada. D'aquí que les transformacions tecnològiques i alimentàries no han suposat en els països occidentals un canvi important en els temps dedicats al treball domèstic (Szalai 1973). De fet el canvis tecnològics han produït noves demandes, noves necessitats, nous estàndards de vida. Però, diu Saraceno, allò que cal veure és que les societats occidentals desenvolupades, amb els seus nous models de consum, han posat en evidència les recíproques interferències entre la organització familiar i la organització social: per això creu que és millor parlar de Treball Familiar (Balbo 1978, Bimbi 1985, 1986b) que no pas de treball domèstic.

El Treball Familiar, molt més ample semànticament, permet comprendre millor tots els treballs avui necessaris per la reproducció i creació quotidiana de la família i dels individus que la componen. Així, descompon el Treball Familiar en les següents dimensions:

- **treball domèstic en sentit estricte.** Es treballa de manteniment de la llar i del grup familiar. Té clarament un valor econòmic i un valor afegit en relació als ingressos totals de la família.

- **treball de consum.** No comprèn solament l'adquisició i eventual transformació dels béns, sinó també el treball necessari per utilitzar de manera adequada els serveis públics i privats que avui constitueixen una part important dels recursos familiars.

- **treball de relacions.** Fa referència a l'activitat de creació i manteniment de les relacions i la comunicació dins la família, entre aquesta i la xarxa parental, així com entre la família o els seus diferents membres i el sistema de serveis.

- **treball per l'ús dels serveis.** Es realitza sota la forma de les pràctiques administratives i/o sota la forma de participació directa (reunions escola, veïns, usuaris dels serveis) i altres activitats pròpies a l'activitat d'integració.

Aquest Treball Familiar, diu Saraceno, a vegades presenta una alta dosi de ambivalència, en el sentit de que en alguns casos pot ser considerat treball d'afecte i amor i s'oculta la seva condició de treball. Per altra banda, l'anàlisi del treball pel consum i del treball de relació amb el sistema de serveis ha estat una peça important per comprendre com funciona no solament la família sinó també l'estat social com a societat dels serveis. I l'anàlisi del treball domèstic com a treball específicament femení ha indicat com funciona el sistema de gènere en la família, o si es vol, com la divisió del treball social troba un suport essencial en el sistema de gènere a través de la divisió sexual del Treball Familiar.

A Espanya, cal també esmentar la dimensionalització que la sociòloga María Angeles Durán presenta a **De puertas adentro** (1988:259-260) tot i que la seva recerca no dóna al concepte de treball de reproducció el mateix sentit que fins aquí li venim donant¹. De fet, Durán contempla 10 grans dimensions del que ella entén

¹ A **De puertas adentro** (1988), Durán considera el treball de reproducció en un sentit estricte, això és considerant com a tal la gestació part i cria dels fills, mentre que considera treball domèstic en un sentit molt ample tal com mostra la dimensionalització que en fa i que exposem a continuació.

com a treball domèstic: (1) feines d'administració de recursos i consum, (2) feines de socialització i cura dels infants (3) feines relatives a la neteja (4) feines de costura (5) feines de preparació d'aliment (6) feines d'atenció i cura de parents i familiars malalts (7) feines de transport (8) feines de manteniment i reparació de l'habitatge (9) feines de jardineria, cura de les plantes i dels animals de companyia (10) feines de representació simbòlica i relacions amb l'exterior. La seva relació és més descriptiva que conceptual i, per això mateix, té l'avantatge de ser a bastament operativa per la observació. Una altra dimensionalització, molt similar a la de Durán però més reduïda, és la que es proposa a les successives Enquestes de la Regió Metropolitana de Barcelona (1980, 1985, 1990). Es també el que succeeix amb els treballs d'anàlisi de l'ús dels temps de la sociòloga Maria Jesús Izquierdo (1988, 1993).

Teresa Torns (1995:45), en sintonia amb les propostes de franceses i italianes, considera treball de reproducció, en el marc de les societats occidentals avançades, aquell que comprèn les activitats adreçades a tenir cura de la llar i de la família; i considera, com Chaudron i Saraceno, que tant aquestes activitats com l'espai físic on es desenvolupen no queden reduïts de manera exclusiva a la llar familiar. El treball de reproducció integra tant les activitats de gestió i manteniment de la infraestructura de la llar com les de cura dels membres de la família. Les seves principals característiques són : no estar remunerat, ser un treball eminentment femení, i ser invisible fins i tot per la majoria d'aquelles persones (dones) que el porten a terme, en el sentit que no són conscients de fer unes activitats que són necessàries al funcionament de la societat (de la mateixa manera que l'actual organització social tampoc el reconeix com a tal). Torns considera finalment, seguint les seves col·legues franceses i italianes, que en l'estudi del treball de reproducció cal tenir present les següents dimensions:

- activitats necessàries per tenir cura de la infraestructura de la llar
- activitats necessàries per tenir cura dels membres de la família
- activitats de gestió de la llar/família
- activitats mitjanceres entre la família i els serveis públics o privats
- activitats de representació conjugal (acompanyament de la carrera del marit)

En el cas de la nostra recerca sobre el repartiment del Treball Remunerat i el Treball Familiar entre la parella conjugal, la dimensionalització del Treball Familiar ha tingut

en compte les diverses aportacions anteriors, però té un caràcter particular en el sentit de destacar la dimensió de criança dels fills, tant perquè la observació es realitza entre parelles joves amb criatures molt petites com perquè considerem que la presència d'una criatura a la llar és un moment clau del cicle familiar per esbrinar els posicionaments, pràctics i materials, de mare i pare en les dues esferes de treball (familiar i remunerat), més enllà d'ideologies igualitaristes a l'ús.

1.2.2. El Treball Familiar en aquesta recerca: treball domèstic, treball d'organització, treball de criança

El treball no remunerat que es realitza dins la família ha estat històricament la forma més primària de significar les relacions de poder patriarcal. Per tant, la comprovació empírica de l'actual participació quantitativa i qualitativa de mares i pares joves en aquest Treball Familiar, no remunerat però socialment necessari, és un dels millors indicadors de les transformacions de les relacions socials entre els sexes. El seu estudi pot contribuir a aclarir en quin moment ens trobem del procés cap a la igualtat entre dones i homes en les societats democràtiques i en l'actual situació dels sistemes econòmics dels països industrials de capitalisme avançat.

He volgut centrar i acotar la recerca empírica en una etapa molt específica del cicle de vida de les famílies: l'etapa de criança i socialització de les criatures petites, etapa que, com ja he afirmat en d'altres ocasions, és el moment en què cada membre de la parella expressa amb màxima intensitat els diferencials en les identitats de gènere que, per altra part, entenc molt vinculats a les condicions materials de vida de les persones. La manera en què a l'interior de les famílies es viu i reparteix el Treball Familiar està molt vinculat, segons el marc d'anàlisi teòrica Producció/Reproducció que assumeixo, amb el tipus de participació que dones i homes tenen amb el Treball Remunerat al mercat de treball. La fase del cicle de vida familiar que aquí acoto -vida familiar amb, al menys, una criatura de tres anys d'edat o menor- és, tradicionalment, aquella fase en la qual la presència de criatures petites ha estat un fort impediment per la participació de la mare al mercat de treball. Per tant, la sola mesura del grau de participació al mercat de treball de les mares amb una criatura menor de tres anys és ja per sí mateixa un indicador de les transformacions de les identitats i de la posició familiar i social de les dones. Però en aquesta recerca vull verificar altres hipòtesis al voltant de la transformació de les relacions de sexe a l'interior de la família, i apamar si alguns

canvis actuals en les pràctiques familiars són solament conjunturals i adaptatius o si són indicis de canvis més profunds especialment pel que fa als rols masculins i els models de paternitat.

He retingut tres dimensions per l'anàlisi de les formes d'organització i repartiment del Treball Familiar entre la parella quan hi ha criatures petites a la llar: (a) el treball domèstic, (b) el treball d'organització i (c) el treball de criança. Ja hem vist la possibilitat de dimensionar altres elements del treball de reproducció, per exemple l'atenció a les persones grans o malaltes. Però ni aquesta ni altres possibles dimensions han estat incloses en el meu objecte d'estudi perquè he volgut centrar-me en les dimensions que crec més rellevants en la fase escollida del cicle de vida familiar i tenint en compte els objectius de la recerca.

La perspectiva metodològica que informa aquesta recerca és una perspectiva sistèmica, en el sentit de que es vol realitzar una anàlisi de la lògica interna que regeix el repartiment i la organització del **treball domèstic**, del **treball organitzatiu** i del **treball de criança**, però també es vol analitzar la lògica de les relacions entre aquestes tres dimensions així com la lògica entre aquestes i els seus factors explicatius. Es considera per tant que totes les dimensions estan interrelacionades entre si, la qual cosa es dedueix simplement de considerar-les com a dimensions d'una mateixa realitat complexa conceptualment construïda: el Treball Familiar. S'entén que aquesta realitat conceptualment construïda té la possibilitat de ser explicada en la seva totalitat i en cadascuna de les seves dimensions i modalitats a partir de factors materials i simbòlics que formen part de la vida quotidiana de les persones i les famílies.

Hipotèticament, doncs, les tres dimensions del Treball Familiar (domèstic, organitzatiu, criança) mantenen una certa lògica interna que esperem que les dades empíriques ajudin a destriar. Aquesta lògica interna entre les tres dimensions té molt a veure amb el procés històric de consolidació de la divisió sexual del treball que, en el marc del desenvolupament del sistema industrial capitalista, reforça la segregació sexuada d'espais, temps i activitats de treball de la qual en resulta la domesticitat o "privacitat" de l'activitat social femenina enfront de la "publicitat" de l'activitat social masculina. D'aquí que l'anàlisi de la posició pública i la posició privada de dones i homes permeti delimitar de manera material i simbòlica les pràctiques i les identitats de gènere. Però si l'activitat familiar, domèstica, organitzativa i de criança ha estat associada, com un tot, a les dones, es pot dotar

d'una certa autonomia a cadascuna de les dimensions (per exemple, pot ser que els homes-pares s'ocupin avui més dels fills que no pas de determinades tasques domèstiques), la qual cosa fa pensar en una possible variabilitat de participació a les diferents dimensions del Treball Familiar i, en conseqüència, ens permet pensar en l'existència de modalitats diverses d'organització i repartiment de la massa de treball entre la parella. Així mateix, com que també hipotetitzo que les condicions materials de vida en termes de capitals culturals i econòmics (classes socials) actuen sobre aquestes modalitats hauré d'acceptar que cal que elabori algun tipus de tipologia hipotètica que em permeti orientar tant la recollida de les dades com, sobre tot, la seva interpretació. I, tal com em plantejo el problema, cal que aquesta tipologia, seguint el model teòric Producció/Reproducció, es construeixi tenint en compte tant la classe social com la posició de gènere dels actors i actores implicats. Però abans d'entrar a formular cap hipòtesi cal que vegem primer l'argumentació que sosté la selecció de les dimensions del Treball Familiar.

(a) Treball domèstic

La primera dimensió que he anunciat del Treball Familiar fa referència al que dins del feminisme i l'anàlisi clàssica de les activitats de manteniment quotidià del grup familiar s'entén com a **treball domèstic** (neteja, cuina, ordre material, cura de la roba, etc). Aquesta dimensió és considerada per moltes sociòlogues feministes, i per mi mateixa, com l'àrea culturalment i pragmàtica més difícil de modificar de les relacions tradicionals de gènere dins la llar, pel fet de que la seva realització s'ha contemplat, de segles, com quelcom naturalment propi de les dones, lligat a la feminitat i, per tant, impropri de la masculinitat. Fins i tot en un context social de legitimitat pública de les relacions igualitàries entre dones i homes representada per les lleis igualitaristes, la privacitat del treball domèstic permet que es constitueixi, avui, com el nucli dur de les posicions de desigualtat entre dones i homes i, sovint, en una forma de materialitzar les relacions de dominació i subordinació entre marit i muller.

En l'anàlisi d'aquesta dimensió consideraré, en efecte, les activitats i temps dedicats al treball domèstic com una hipotètica font de desigualtat material i simbòlica entre la parella i com un mecanisme primari de reproducció social d'aquesta desigualtat. Per poder mesurar les relacions de gènere entre joves mares i pares, s'indagarà sobre el repartiment quantitatiu (intensitat) i qualitatiu (extensió) de les activitats relacionades amb aquesta dimensió del Treball Familiar que,

certament, ja ha estat força ben descrita fora d'Espanya, a Espanya i a Catalunya en estudis empírics diversos (Kauffman 1992, Durán 1988, Izquierdo 1988 i 1993, ERM 1992).

(b) Treball d'organització

Una segona dimensió de les relacions i repartiment entre dones i homes del Treball Familiar, menys descrita i analitzada al nostre país, fa referència als temps, activitats i habilitats que es necessari desenvolupar i dedicar a la **organització general de la dinàmica quotidiana del grup familiar**, dirigides a afavorir positivament la seva cohesió i el seu funcionament dia a dia de cara a la consecució d'objectius a curt, mig i llarg termini. Són elements fonamentals per la construcció del projecte i aspiracions individuals, de parella i filials. Si bé la dimensió treball domèstic ha pogut ser considerada com la dimensió clau per mesurar la desigualtat en les relacions de gènere dins la família (en la mesura que fer-lo o no fer-lo no solament implica servir o ser servit, sinó també major o menor disponibilitat per realitzar Treball Remunerat), entenc que avui és imprescindible mesurar la dimensió d'organització familiar per apamar de manera més completa els canvis en els models de repartiment del Treball Familiar, especialment en la societat urbana i complexa tal com la catalana. Es una dimensió del Treball Familiar que acostuma a quedar encara més oculta que la dimensió domèstica perquè és vista no pas com a treball sinó com a activitat inserta en temps de no treball (Balbo 1978, 1982, 1990, Saraceno 1991, 1993, 1994, 1995). Implica activitats que demanen d'habilitats organitzatives i relacionals i que són molt difícils de delegar a persones externes a la família o mercantilitzar. Sembla que en alguns grups socials el pare les està començant a assumir, però no sabem en quin grau ni en relació a quines activitats concretes. Sembla evident que si bé les dues dimensions, **treball domèstic i treball d'organització**, estan conceptualment relacionades també és cert que en termes empírics i en termes analítics poden tenir una certa autonomia com ho demostra que les activitats realitzades en la primera dimensió puguin ser salaritzades mentre que la monetarització de les activitats relacionades amb la organització familiar sigui molt més difícil.

(c) Treball de criança

La tercera dimensió que contemplo, del Treball Familiar, fa referència als temps i activitats dedicades al treball de **criança dels infants** (el disseny de la recerca contempla investigar en parelles joves amb, al menys, una criatura de 0-3 anys).

Les activitats de criança i d'introducció de l'infant a la vida social externa a la llar són absolutament necessàries pel benestar i creixement físic, psicològic i social dels fills més petits. Abans eren cobertes en exclusiva per l'acció de les dones, orientades des de molt petites a satisfer-les. Però no hi ha cap inconvenient -més enllà de l'existència d'estereotips socials- perquè els homes realitzin aquestes pràctiques. Fins i tot hi ha algun pare que avui les reclama obertament i legal (especialment en cas de separacions o divorci). Aquesta dimensió és la que ha estat menys investigada a casa nostra mentre que ho ha estat força a altres països com per exemple França (Delaisi de Parseval 1981, Le Camus 1987, Badinter 1980, 1992, Sullerot 1992). La considero clau per indagar les actuals relacions de gènere, com ja he argumentat en un altre moment, perquè els processos de criança i sociabilització dels fills impliquen tant la construcció del gènere de l'infant com el reforçament i/o reconstrucció del gènere de mare i pare, en el procés dinàmic de construcció de la seva parentalitat. Des del punt de vista de les teories de Chodorow (1978), en els processos de posicionament de mare i pare en la criança es troben les bases inconscients de les relacions de dominació i subordinació dels gèneres (transmeses d'una generació a l'altra). Per tant, els canvis i transformacions de les posicions de pares i mares joves en les activitats de criança, en paral·lel als canvis de posició dels gèneres en l'àmbit públic, poden ser un bon indicador de les transformacions en les relacions de poder entre dones i homes en l'àmbit privat.

Des d'un punt de vista històric és difícil acceptar l'autonomia absoluta d'aquesta dimensió respecte de les altres dues, encara que en el procés de formació de l'*ethos* de la família burgesa (Berger & Berger 1983, Nash 1995) es consideri la **criança** com la funció fonamental i altament valorada de la mare i s'amagui, darrera la idealització de la maternitat, que les dones també han d'assumir el **treball domèstic** i **organitzatiu** (malgrat que les famílies benestants tinguessin personal al seu servei per fer allò més feixuc). Es a dir, en el model de família burgesa que neix amb la industrialització i es manté fins avui, hi ha hagut una forta associació entre treball domèstic, treball d'organització familiar i treball de criança. Però també és cert que aquestes tres dimensions del Treball Familiar han pogut i poden prendre un pes relatiu diferent, com a activitats pròpies de la mare o com activitats pròpies de "les dones" (quan es fan a canvi d'un salari), tant en el pas dels temps com també entre els diferents grups socials. El que esperem conèixer en aquesta recerca és com es distribueixen, avui, les activitats de les tres dimensions entre pares i mares; si apareixen tendències clares cap a la

transformació de rols i funcions tradicionals de gènere dins la llar i, en concret, en relació a les formes de biparentalitat.

1.3. Divisió Sexual del Treball (DST) i tipus familiars

Segons el model Producció/Reproducció, que assumim, la satisfacció de les necessitats humanes s'ha desenvolupat a través de dos grans àmbits de treball: les activitats vinculades al món de la Producció de béns i serveis, i les activitats vinculades a la Reproducció biològica de l'espècie, el seu manteniment físic, moral i psicològic. Històricament aquests dos àmbits de l'activitat humana, absolutament necessaris per la nostra supervivència, han estat ocupats de forma sexuada: els homes s'han dedicat a la producció de béns; les dones s'han dedicat a la reproducció i manteniment de la vida humana en un sentit ampli. Aquesta segregació sexual del treball humà persisteix avui en la societat moderna occidental, de tal manera que podem afirmar que l'eix estructural-explicatiu de les desigualtats entre homes i dones en la organització social és la **divisió sexual del treball** que travessa totes les àrees d'allò social.

Amb el desenvolupament de les societats industrials la família és el *locus* per excel·lència de la reproducció de la divisió sexual del treball. Però el sistema educatiu, nascut en la seva forma moderna amb els processos d'industrialització, reforça també la DST a través de mecanismes menys visibles que a la família empenyent les noies cap a oficis tradicionalment femenins, i empenyent els nois cap a oficis tradicionalment masculins (en el sentit de no intervenció i ocultació de mecanismes discriminatoris). De tal manera que noies i nois s'acaben situant en les posicions tradicionals de cada gènere reproduint, a la seva vida quotidiana, les relacions de gènere viscudes a la família d'orientació. I avui, la vida quotidiana de dones i homes implica la relació amb un sistema productiu que manté una segregació ocupacional molt sexuada. De la mateixa manera que també és sexuada l'arena política, on les dones actives en aquest camp generalment s'ocupen de les àrees tradicionalment femenines, i sovint en llocs poc visibles. Per tant, es pot afirmar que l'estructura de les posicions de dones i homes als diferents camps, àmbits o esferes de la vida social és una estructura sexuada producte de la divisió sexual del treball que travessa tota la societat però que es reproduceix, fonamentalment, a través de la organització i estructura familiar.

Però si bé és possible demostrar la permanència d'una organització social sexuada plena de desavantatges per a les dones, també és possible demostrar que la societat occidental industrialitzada està avui en un constant procés de canvi que afecta les relacions de gènere i les relacions familiars. Doncs bé, un instrument al nostre abast per atendre i comprendre la diversitat i el canvi familiar és la construcció de tipus familiars atenent a la forma en què dones i homes ocupen i articulen espais materials i simbòlics dins i fora la família.

En aquest subapartat ens proposem, primer fer una relectura del model de família parsoniana, relectura que porta a considerar que, en la seva formulació estricta, aquest model mai ha exercit com a tal en el context espanyol i català, però, en canvi té el valor d'haver posat en evidència la importància de la divisió sexual del treball dins la família; en segon lloc es revisen els tipus familiars que altres investigadors/es socials han elaborat recentment i, tercer, faig una proposta pròpia dels canvis en les relacions de gènere en forma d'hipòtesi general.

1.3.1. La família parsoniana. No pertinència del tipus però pertinència d'allò que posa de manifest: la divisió sexual del treball (DST).

Ja hem vist als primers capítols d'aquest estudi que, als anys cinquanta, les anàlisis estructural-funcionalistes consideraren la divisió sexual del treball i de les responsabilitats familiars dins la família nuclear moderna, com a normal, natural i positiva perquè, segons la lògica de les seves anàlisis, aquesta divisió permetia una optimització de les funcions familiars. Els rols masculins i femenins dins la família es consideraven complementaris i funcionals al sistema. A més complementarietat i especialització, menys competència entre marit i muller, menys conflicte i més harmonia i estabilitat. Segons aquest model, al pare li correspon el rol instrumental: mantenir relació amb la societat global, representar la família, ser el seu mantenidor econòmic, i dotar-la d'un estatus a través de l'exercici d'una professió. La mare exerceix el rol expressiu, el treball domèstic és la seva activitat principal i la seva funció expressivo-afectiva és fonamental per a la socialització i cria dels fills, i per la cohesió familiar. Si aquests rols no es compleixen apareixen disfuncions i desequilibris familiars i individuals. És a dir, el tipus de família biparental asimètrica, segons els criteris parsonians de complementarietat de rols, seria aquella que reuneix l'estructura i funcions necessàries pel bon funcionament de la societat democràtica i, en particular, per la bona integració social dels individus.

Però, des d'una perspectiva crítica de les relacions de gènere, aquest model familiar ha estat fortament criticat perquè idealitza i oculta la situació de subordinació i dependència de les dones. I, també pot ser criticat des d'un punt de vista de les relacions de classe, perquè si bé el model de família parsoniana podia ser un bon retrat idealitzat de l'estructura i relacions de la família tipus de la classe mitja blanca americana, ocultava o negava altres formes relacionals pròpies de moltes famílies negres, pobres o immigrades (famílies monoparentals, famílies extenses amb forts vincles de solidaritat, famílies obreres de dos sous, etc.). Relacions que en no correspondre's amb el model parsonià de classe mitja, quedaven ocultes a l'anàlisi o bé quedaven com a formes anòmales a superar i erradicar del sistema social.

Ara bé, tenint en compte aquestes crítiques, cal dir que l'anàlisi i descripció que fa Parsons de la família blanca americana de classe mitja posa de manifest un fet crucial per nosaltres: la importància que té en la família biparental la divisió sexual del treball entre els cònjuges, divisió que, al nostre entendre, permet explicar les posicions de desigualtat de dones i homes tant a nivell microsociològic com macrosociològic. En aquest sentit, és pertinent per nosaltres considerar la família parsoniana com a un tipus possible de família, negant en canvi la seva qualitat de "model", tant en el sentit de model funcional universal, com en el sentit d'imperatiu moral.

Però, per altra banda, aquest model parsonià, que en la seva formulació estricta fa inclusió dels valors del liberalisme conservador en defensa d'un igualitarisme teòric entre marit i muller (igualitarisme teòric que permet, justament, ocultar les desigualtats derivades de la separació de rols), no serveix per explicar ni les actuals ni les tradicionals relacions familiars a Espanya o Catalunya. De fet, quan el model parsonià s'estenia als països europeus de tradició democràtica i liberal, a Espanya persistia una ideologia ultraconservadora l'objectiu de la qual era esborrar les idees i pràctiques liberals que la II República havia legitimat al voltant de la família (per exemple, la legalització del divorci). Per tant, a l'Espanya dels anys quaranta, cinquanta i seixanta, l'estructura familiar s'assentava en una oberta i forta divisió sexual del treball, negant el valor de l'igualitarisme entre dones i homes i, ans al contrari, es reforçava i es legitimava la superior autoritat de l'home cap de família, subratllant els elements propis d'una cultura tradicional, patriarcal i familista (molt arrelada a l'Espanya rural).

En efecte, a l'Espanya de la postguerra civil, de la diferenciació rígida dels rols femenins i masculins es feia dependre la viabilitat i la supervivència del grup familiar. L'educació familiar i escolar, la socialització de nenes i nens, de joves nois i noies, estava profundament marcada per una forta diferenciació entre ambdós gèneres que implicava l'allunyament de les dones del mercat de treball i la sobrevaloració del seu futur de mares i esposes; fins l'any 1970 (reforma educativa de Villar Palasí) les escoles eren segregades i els currículums escolars ben diferenciats; dominava una obsessió pels valors de la masculinitat en els mascles i pel control de la sexualitat de les femelles; els valors familistes eren estesos a través de l'Estat i de l'església catòlica entorn de una idea bàsica: la dona-mare-esposa era el puntal de l'ordre social fonamentat en les famílies cristianes. Entenc, per tant, que el tipus de família que va dominar a Espanya fins els anys seixanta, va ser una "família tradicional" amb forts trets patriarcals, ben diferent del tipus de família parsoniana, molt més vinculada als valors de la democràcia liberal i l'individualisme.

Així doncs, donat que a Espanya la família tradicional perdura fins ben després dels anys cinquanta, no és estrany que els processos de canvi familiar hagin estat més tardans que a la resta de països de l'Europa industrial i democràtica, com tampoc és estrany que les famílies espanyoles presentin avui algunes característiques diferencials respecte dels països del nord i centre d'Europa com, per exemple, una major relació entre procreació i matrimoni, una forta solidaritat entre els seus membres, o una menor participació dels homes en el treball domèstic.

Per tant, allò que volem dir, és que la família parsoniana com a model descriptiu de les relacions familiars s'ajusta poc a la realitat d'Espanya i Catalunya al llarg dels anys quaranta, cinquanta i seixanta. En realitat, caldrà esperar a finals dels anys setanta, amb la democràcia, per poder considerar que les formes i relacions familiars passen a tenir, majoritàriament, un component més liberal i igualitarista. Però justament això succeeix quan l'estricta divisió sexual del treball, tant defensada per Parsons i representada per la figura de mestressa de casa, és posada en qüestió per causa de la voluntat creixent de les dones espanyoles i catalanes a entrar al mercat de treball.

A partir de finals dels anys setanta fins l'actualitat ha augmentat de manera progressiva la presència de les dones en el mercat de treball i avui, a Catalunya, la gran majoria de dones joves han aconseguit uns nivells de formació equivalents

als homes de la seva generació i classe social (en anys, que no en distribució a tots els tipus d'estudis). Una part significativa de dones joves i dones adultes estan ja o desitgen entrar en el mercat de treball (De Miguel 1993, Izquierdo 1993, Instituto de la Mujer 1992, 1994). Es raonable pensar, per tant, de que aquestes noves realitats personals estan configurant nous models relacionals, nous tipus d'organització del Treball Familiar.

Però diferents estudis recents sobre els comportaments i actituds de dones i homes a Espanya i Catalunya (Durán 1986; Caillavet 1988; Planas, Casal, Brullet, Masjoan 1991; Subirats, Masats, Carrasquer 1992; INNER-Instituto de la Mujer 1988; Izquierdo 1988, 1993), afirmen que, als anys vuitanta les relacions de gènere dins la família, vistes a través de les formes de divisió sexual del treball domèstic, són encara molt tradicionals a Espanya i Catalunya², la qual cosa significa que es manté la base material perquè els trets més tradicionals de les desigualtats de gènere es vagin reproduint i transmetent d'una generació a l'altra. En canvi, és prou clar que estant emergint pautes de relació més igualitàries en l'àmbit públic on pràctiques i valors de gènere són ja més flexibles i compartits per dones i homes joves.

La dinàmica de canvi en les relacions de gènere a Espanya i Catalunya és complexa (i distinta probablement a la dels països del nord i centre d'Europa), i no es pot fer una anàlisi simple que impliqui passar linealment de la comprovació d'un model relacional de tipus tradicional a un model relacional alternatiu. És molt plausible que els canvis recents i molt pronunciats respecte del sistema polític, del sistema cultural, del sistema productiu, hagin significat també canvis importants en les formes de relació familiar però, al meu entendre, per causa de la rapidesa com s'han succeït aquests canvis generals, el més probable és que avui s'estiguin donant tipus familiars diversos fortament definits pels capitals de classe, en la mesura que el procés de canvi ha afectat de manera diferencial unes i altres classes socials.

Per altra banda, la diversitat està assegurada perquè els components relatius a pràctiques i representacions de qualsevol model teòric de relacions de gènere i familiars poden presentar forts desajustaments. En efecte, sembla que l'eix o

² Tot i que Catalunya, seguida del País Basc, apareix, en l'estudi de INNER-Instituto de la MUJER (1988), com la Comunitat Autònoma amb major participació dels homes al treball domèstic.

component referit a la divisió sexual del treball entre la parella conjugal és allò que més es resisteix al canvi, mentre que es constaten canvis importants respecte de les representacions sobre la família que, a Espanya en general, tendeixen a ser més igualitaristes que en el passat immediat (CIS 1988, 1991; INNER-Instituto de la Mujer 1988).

A continuació es presenta un esquema, sobre l'eix de la divisió sexual del treball, que representa les relacions de gènere dins la família tradicional espanyola que dominà als anys quaranta, cinquanta i seixanta. Malgrat la simplificació forçada de tot esquema, pensem que les pautes tradicionals de relació social entre dones i homes a Espanya i Catalunya s'hi reflecteixen de manera bastant aproximada. De fet, aquest model representa allò que es resisteix avui a canviar (la divisió sexual del treball i les seves conseqüències).

SOCIETAT I DIVISIÓ SEXUAL DEL TREBALL *** LA FAMÍLIA TRADICIONAL

	TREBALL REMUNERAT Homes (majoritàriament)	TREBALL FAMILIAR Dones (quasi en exclusiva)
Activitats i espais vinculats a :	PRODUCCIÓ de béns i serveis	REPRODUCCIÓ de la força de treball humà i de les condicions de vida quotidiana
Característiques del treball:	* a canvi d'un sou * espai públic * treball socialment RECONEGUT	* a canvi "d'amor" * espai privat * treball socialment NO RECONEGUT, ocult, invisible ("la neva mare no treballa")

PROJECCIÓ SOBRE LA DIVISIÓ DE ROLS EN LA FAMÍLIA TRADICIONAL

Funcions pràctiques segons sexe-gènere:	* portador de recursos monetaris * responsabilitat primera com a mantenidor econòmic * primera autoritat del grup	* reproducció biològica: embaràs i part. * responsabilitat primera en atendre necessitats físiques, psíquiques, afectives i morals de TOTES les persones de la família: petites, adultes i grans.
Funcions simbòlico-parentals	* representant de l'autoritat, la LLEI i l'ordre simbòlic de les coses i les persones	* representant dels vincles afectius i comunitaris
Significació de l'espai familiar:	La llar com a espai d' ÚS	La llar com a espai de TREBALL I SERVEI als altres

REPRODUCCIÓ SOCIAL DE DUES CULTURES DIFERENCIADES
EN RELACIÓ JERÀRQUICA

Reproducció cultural a través del procés de socialització de gènere:	GÈNERE MASCULÍ--relacions--GÈNERE FEMENÍ interacció (estereotips) interdependència (estereotips) jerarquia CONFLICTE
---	--

El tipus de família tradicional implica una forta divisió sexual del treball així com una biparentalitat asimètrica; les pràctiques conjugals familiars són molt segregades i les representacions simbòliques que legitimen els diferents rols familiars es basen en la naturalitat d'aquesta segregació. Representa un tipus ideal d'organització social i familiar que, en la mesura que es pugui comprovar la seva presència en la vida social d'avui, manifestarà l'existència d'una acció social que es resisteix a canviar cap a models més igualitaris entre dones i homes, o bé, una acció social molt limitada en els seus recursos materials/simbòlics per poder optar a un model relacional més igualitari.

El tret més important que diferencia el treball d'homes i dones és el caràcter ocult del valor econòmic i social del treball de reproducció o Treball Familiar. Un exemple clar d'aquesta ocultació o invisibilitat és el tractament habitual amb què s'expressen en el llenguatge comú missatges com els següents: "...la mare no treballa", "Filla, millor no treballis quan tinguis la criatura", "Abans treballava, però ara no, cuido els dos fills i el marit, i tinc el meu pare a casa des que la mare va morir", "la meua dona no treballa, és mestressa de casa". Frases com aquestes, habituals entre persones adultes, permeten reproduir la idea que el Treball Familiar és viscut com a no treball.

La significació de l'espai familiar és diferent per a homes o dones. En aquest sentit, no és un anacronisme considerar que la llar familiar significa bàsicament pels homes un espai pel descans i per a ser servits; per les dones, encara quan realitzin treball extradomèstic, l'espai familiar necessita de la seva continua dedicació i servei actiu.

Ara bé, el puntejat que separa les característiques del treball de Producció i les del treball de Reproducció significa que les fronteres entre activitats i espais ocupats per homes o dones no són impermeables (estrictament no ho han estat mai, perquè sempre hi ha hagut contingents de dones obreres a les fàbriques i al camp). A Espanya la taxa d'activitat de les dones casades en el mercat de treball ha augmentat molt notablement els darrers deu anys (des de 1985), d'aquí que podem parlar d'un probable nou model en les relacions de gènere i en les relacions familiars que reculli el fet de que avui moltes més dones casades, respecte del passat immediat, estan exercint activitats en l'esfera del treball remunerat.

Justament, abans de presentar els canvis familiars i els tipus que els poden representar, és convenient revisar algunes de les tipologies que s'han elaborat a països pròxims.

1.3.2. Canvis en les relacions de gènere i tipologies familiars, a França i Espanya.

A partir dels anys 70, quan a Europa comença a créixer l'activitat de les dones en l'esfera de la producció, es comencen a elaborar les primeres tipologies familiars que pretenen recollir i descriure els canvis que s'estan succeint en les relacions i formes familiars. Aquestes tipologies, segons Kellerhals i Roussel (1987), acostumen quasi sempre a contemplar algun d'aquests tres eixos tipològics bàsics:

(a) El grau de fusió o mode d'integració

Es tracta de conèixer si la solidaritat familiar es basa en la fusió de la parella o bé en l'especificitat i l'autonomia de cada membre de la família.

(b) Les formes de regulació.

Tracten de reconèixer si sobre els comportaments de la parella dominen la normativitat i les regles exteriors, generals i constants, de manera que els comportaments conjugals tenen un fort component ritualista; o bé dominen la coordinació de les accions de manera comunicacional, la no fixació de normes definitives, de tal manera que el desig i les intencions d'un moment donat passen per sobre de la regla.

(c) Les formes de relació amb l'entorn.

Tracten de reconèixer les famílies "obertes" en les quals les relacions internes es nodreixen i prenen sentit gràcies a contactes externs freqüents i intensos; de les famílies "replegades" sobre sí mateixes que basen el seu equilibri guardant-se de pertorbacions externes.

El mateix Kellerhals (1982) va relacionar aquests tipus amb la posició de classe de les famílies. En medis més desfavorits l'accent es posava sobre la fusió, la regulació normativa i el replegament. Les famílies de posicions benestants s'inclinaven a preferir l'autonomia individual, una regulació de forma comunicacional i una integració pronunciada amb l'entorn (Kellerhals i altres 1982).

Però el propi Kellerhals considera aquests tipus massa intuïtius i poc estudiats. Però allò important a tenir present de les seves reflexions és que ja no es tracta de buscar quin és "el tipus" de família, sinó que més aviat interessa la idea que moltes famílies, al llarg de la seva vida, passen per diversos models de relacions.

Tipus Familiars i Models matrimonials

Pel que fa als models matrimonials, Roussel (1987) en distingeix tres de ben diferents segons el seu allunyament progressiu del model institucional tradicional, i el grau d'admissió d'un possible divorci. El model de matrimoni institucional i tradicional té els trets següents :

- * Caràcter patriarcal: submissió de les dones i els fills al *pater familias*
- * Forta divisió sexual del treball i rols sexuals molt diferenciats
- * Indissolubilitat del matrimoni
- * Funció bàsica de la unió: cria dels fills, transmissió del patrimoni material i simbòlic i manteniment de l'ordre social establert

(a) **El matrimoni aliança.** L'objectiu fonamental de la unió és la solidaritat afectiva. El matrimoni representa un pacte social pel qual la parella demana ser reconeguda per la societat i admet, alhora, la seva dependència de l'ordre social establert. El projecte familiar es un projecte a llarg termini que passa per l'integració al grup familiar extens i per l'integració social com a parella. Alguns trets específics en relació al model tradicional clarament patriarcal són:

- * Trets patriarcal més flexibilitzats tant legislativament com a l'interior de la família. Defensa ideològica de la "igualtat" en la parella.
- * Divisió sexual del treball i rols sexuals ben diferenciats.
- * La desaparició del amor no justifica la ruptura del vincle; en el manteniment de la unió hi pesa tant l'efecte com el deure.
- * El divorci solament és possible en última instància; és un atemptat a la institució matrimonial; cal que hi hagi un culpable.
- * Funció bàsica de la unió: la cria dels fills i la felicitat.

(b) **El matrimoni fusió.** Difereix de l'anterior en el sentit de que la institució matrimonial és viscuda solament com una formalitat pràctica encara que el seu fonament és, també, la solidaritat afectiva. El divorci apareix com a possible perquè el matrimoni solament dura mentre hi hagi amor. Trets bàsics:

- * Trets patriarcals molt disminuïts.
- * Rols familiars similars entre la parella; flexibilitat dels rols.
- * Unió per amor; amor romàntic; forta inversió afectiva.
- * Possibilitat de divorci; però si es dóna és amb sentiments de culpa i fracàs; els fills fan sovint d'intermediaris del ressentiment dels pares.
- * Dimensió institucional en segon pla; pèrdua del caràcter religiós.
- * Funció bàsica de la unió: felicitat i intercanvi afectiu gratificant.

(c) **El matrimoni associació.** En aquest model, el matrimoni jurídic no constitueix una formalitat indispensable (la unió pot ser lliure), els components de la parella s'associen per tal de maximitzar determinats recursos i per tal d'aconseguir certs objectius limitats. Es dóna una igualtat d'estatus i un repartiment indiferenciat de les tasques en la parella, donat que normalment els dos treballen (matrimonis de doble carrera). Cada persona del grup és autosuficient en el pla instrumental. Es caracteritza, a més, pel predomini del "jo" sobre el "nosaltres parella" o el "nosaltres família". Apareix d'aquesta manera un nou tipus de compromís familiar que sembla tenir cada vegada més força: el pacte (Roussel 1987:58-59). En aquest tipus de matrimoni la ruptura no és insòlita i el concepte de legitimitat perd contingut en no existir diferències entre els fills nascuts dins i fora de les unions matrimonials o de fet. En síntesi:

- * Unió buscant la satisfacció; es fuig de l'amor romàntic
- * Cohabitació sense regulació institucional però la unió és estable
- * Divorci poc traumàtic perquè la inversió afectiva és menor
- * Contracte privat; individualisme per sobre del familisme

Aquests tres models -aliança, fusió, associació- indiquen un cert procés històric tot i que els tres conviuen i es poden trobar amb diferent intensitat segons territoris o generacions. Però allò que sembla clar és que: (1) s'està passant d'un matrimoni-comunitat a un matrimoni-associació en el qual es desconfia de l'exaltació amorosa pròpia del matrimoni fusió; (2) que creix el procés de privatització de les formes de

convivència; (3) que perden sentit les fronteres entre allò il·legítim i legítim en relació als fills i al cònjuge.

Segons Kellerhals (1982) i Flaquer (1993) el procés de privatització i individualisme fa créixer la importància del factor classe en l'adopció de model matrimonial. Les classes mitges i mitges altes adopten el matrimoni-associació especialment en els casos de parelles en les quals els dos són professionals i econòmicament autònoms. La classe obrera adopta, amb diferents matisos, el model matrimonial de fusió en el qual s'hi projecta molta afectivitat i expectativa de felicitat; per aquest motiu el divorci o la separació pot ser un drama, especialment per la dependència econòmica que encara tenen moltes dones de classe obrera.

Cal dir que la majoria de persones que avui es dediquen a la sociologia de la família a Espanya i Catalunya adopten sense reticències aquests models elaborats per Roussel, acceptant la seva capacitat explicativa de les tendències actuals en les formes de convivència de les parelles de dret o de fet. La crítica que podem fer en els models acabats de veure és que quan l'autor parla de flexibilitat i similitud de rols entre la parella conjugal està pensant solament en el fet de que les dones s'apropen i ocupen espais tradicionalment masculins, però mai es té en compte si els rols masculins han fet el moviment contrari. Per tant, ens interessa afinar més en relació als possibles canvis en els rols sexuals.

Tipologies familiars segons els rols sexuals i la organització del Treball Familiar

Tot i que la tipologia de Roussel té present els canvis en el tipus de relacions que mantenen la parella conjugal respecte del treball remunerat, hi ha hagut alguns intents de fer tipologies familiars molt centrades amb el mode de producció domèstica i el seu repartiment entre la parella. Són justament, les tipologies que més directament es relacionen amb el nostre propi objecte d'estudi a Catalunya i, per tant, val la pena fer-ne també una revisió.

Froger & Peyraut (1984) fan distinció entre:

(a) - llars tradicionalistes, en les quals s'ha interioritzat com a obligació moral el model tradicional de la dona dins la família i la complementarietat dels papers masculins i femenins. Predominen els valors familistes i, encara que la dona faci

treball remunerat el marit no participa del treball domèstic.

(b) - hi ha un cert repartiment de les feines domèstiques com a signe d'acceptació de les noves pautes de comportament actuals. Però se segueix el model tradicional de divisió sexual de les feines. El treball domèstic, que pesa més sobre les dones és viscut per aquestes com a una assignació injusta. Els marits participen simbòlicament en forma d'ajuda molt escassa. Allò que preval és la carrera professional del marit, a costa del sacrifici de la dona.

(c) - hi ha repartiment equitatiu de les tasques. Es qüestiona la DST en un marc més ampli en el qual es reconeix la importància d'un treball que ha estat invisible.

Menahem (1979, 1982) considera l'existència successiva (en el temps) i simultània (en l'espai social) de tres models familiars: la família patrimonial, la família conjugal, i la família associació. Basant-se en una explicació de tipus materialista, molt pròxima a la que prenem en aquest estudi, construeix els tres models en funció de la diferent manera en que les famílies articulen propietat, producció i reproducció. Això significa que a cada tipus familiar el rol masculí i femení són resultat de la relació que mantenen dona i home amb la producció, la propietat i la reproducció biològica i social. Si es pren una perspectiva històrica es pot dir que un model porta a l'altre, però alhora, en una perspectiva diacrònica, a cada època es poden trobar restes més o menys importants de cada model, concentrats en classes socials diferents, com n'és l'exemple que avui encara es pot trobar el model patrimonial de família entre aquelles que disposen de grans capitals o entre famílies pageses.

(a) - La família patrimonial. Unitat de producció, de propietat i de reproducció. DST molt jerarquizada, sota l'autoritat del cap de família.

(b) - La família conjugal. No té mitjans de producció propis, jerarquizada sota l'autoritat d'un cap de família. La DST conserva els trets tradicionals de la família patrimonial: l'home és el principal proveïdor de recursos financers i té una posició dominant en les relacions extrafamiliars; la dona té la quasi totalitat de la càrrega domèstica, sense responsabilitats ni autonomia en les relacions externes. L'esforç d'inversió cap els fills és molt important i, per tant, es tendeix a limitar el tamany de la família.

(c) - La família associació. No té mitjans de producció propis. S'organitza sense jerarquies per assegurar l'autonomia i les estratègies pròpies de cada membre de la llar familiar. Es creen estratègies per mantenir l'estatus social, es devalua el treball domèstic que es salaritza i és habitual l'activitat mercantil de la dona. El repartiment de les tasques ja no es fa en funció de dos grans territoris, masculí/femení, dominant el primer sobre el segon sinó que més aviat hi ha una pluralitat de territoris adscrits, segons els casos, a l'home o a la dona.

Una tipologia que ens interessa veure és la que elabora France Callaivet (1988:407-423), a partir de les dades de l'enquesta del CIS "Desigualdad Familiar y Social" realitzada a Espanya l'any 1984. En el seu estudi mostra l'existència de tres tipus de producció domèstica segons la importància i la diversitat de la producció dins la llar i segons el seu repartiment entre marit i muller, per acabar identificant els factors que determinen cada tipus. Els tres tipus, construïts empíricament, són els següents:

(a) El tipus familiar de masclisme intrafamiliar (35,2 %). Aquestes llars estan jerarquitzades seguint valors masclistes: la divisió intrafamiliar de les tasques és molt esquemàtica. El marit fa el mínim, i quan fa alguna feina dins la llar es correspon amb una de les tradicionalment assignades als homes (bricolatge, per exemple). Les dones assumeixen totes les feines femenines, amb la única ajuda de les pròpies mares o filles, si n'hi ha. En aquestes llars, la dona té una certa autoritat derivada de la importància de la producció domèstica per la supervivència del grup familiar; però són les llars que mostren l'existència de menor negociació entre la parella.

(b) El tipus familiar de masclisme intra i extrafamiliar (15,5 %). Són llars també molt jerarquitzades i que segueixen el patró anterior. La producció domèstica té un nivell de desenvolupament i varietat bastant complex, i la separació entre sexes encara és més forta (la dona valora el seu treball domèstic i es mostra reticent a compartir-lo), amb un aïllament molt pronunciat de les dones dins la llar. La dicotomia masculí/femení és més extensa que en el model anterior: es dóna tant a l'interior de la llar com en l'espai exterior, en la mesura que quasi sempre és el marit qui s'ocupa de les relacions socials, mentre que la dona queda tancada mental i física dins la llar, projectant-se de manera total cap els fills. La força de treball que representen aquestes mestresses de casa val més en el mercat de treball que en la pròpia llar. Allò que més diferencia aquest model de l'anterior és

l'específica estratègia social que desenvolupen: la mestressa de casa hi té un paper clau en la consecució de les metes personals del marit i els fills. El seu aïllament té una certa dimensió moral en tant en quan es considera el treball domèstic com un deure moral. El fet de que marit i muller comparteixen les decisions referides a la llar i la família dóna compta d'una certa sublimació de la institució familiar.

(c) El tipus familiar d'associació (45,9 %). Són llars en les quals el marit participa en algunes feines tradicionalment femenines i presenten una major proporció de dones que fan o són partidàries de fer treball remunerat. Són famílies més associatives que les anteriors, més joves, amb nivells d'educació més alts, i majors ingressos.

La mateixa Callaivet considera que els tres tipus construïts a Espanya, amb dades de 1984, s'aproximen bastant als tres tipus definits per Menahem : les llars de tipus masculista es corresponen molt bé al model de família patrimonial, tot i que ella no ha pogut comprovar l'existència o no de patrimoni familiar ; les llars que mantenen una forta segregació sexual tant a l'interior com a l'exterior de la llar s'assemblen bastant a la "família conjugal" tal com la defineix Menahem, però en el tipus francès es tendeix a tenir pocs fills, mentre que Caillavet, a Espanya, comprova que aquest és el tipus més prolífic de la mostra estudiada (més de tres fills per família). Finalment, les llars de tipus associatiu s'acosten al tipus de "família associació" de Menahem, però el tipus a Espanya és menys associatiu tot i que, justament, és aquesta tendència la que permet distingir aquest tipus dels altres dos.

Caillavet considera que aquesta tipologia de les llars espanyoles revela dos fets essencials: per una banda, identifica com a factor molt discriminant en l'estudi de la organització domèstica el grau d'ajuda que dóna el marit. Per altra banda, mostra que el treball de mestressa de casa pot anar dirigit a diferents estratègies de reproducció familiar (Caillavet 1988:423).

Amb la revisió de les diverses tipologies es comprova una coincidència comú: sempre es parla de tres tipus o models, i sempre es fa referència a una certa modificació evolutiva d'aquests en la línia d'una major individuació dels cònjuges, unes relacions conjugals més igualitàries, i una menor imposició d'un imperatiu institucional i normatiu. Considerem que totes les tipologies revisades tenen molts elements en comú. I entenem que qualsevol tipologia que vulguem construir en

relació a la nostra pròpia recerca empírica acabarà fent ús dels elements més significatius que hem vist fins aquí.

De tota manera, considerem d'interès intentar aportar una visió general dels canvis i/o diversitat dels tipus familiars en un context social més ample, de tal manera que cada tipus familiar quedi inserit dins d'un sistema cultural més complex. Això és el que ens proposem fer a continuació.

1.3.3. Una visió general dels canvis en les relacions de gènere a través de quatre models teòrics que inclouen quatre tipus de famílies

Del vist fins aquí es desprèn que els canvis en les formes i relacions familiars tenen una dinàmica que sempre s'inicia abans del moment en què fem la observació i que sempre té una continuïtat posterior. Es parteix de la idea que la reflexió sobre l'evolució històrica de les relacions familiars permet elaborar una tipologia teòrica que té un referent social concret i empíric en la societat actual.

Aquesta dinàmica fa que els tipus familiars o parentals que han estat dominants en el passat immediat puguin avui ser minoritaris i/o deslegitimats (per exemple, segons Bimbi, la deslegitimació del tipus tradicional de parentalitat és ja present en les famílies que ella investiga a Itàlia del Nord), alhora que l'emergència de noves condicions materials i simbòliques d'existència pot permetre el desenvolupament de noves formes dominants, i/o l'emergència de formes minoritàries que anuncien noves tendències de futur. Es aquesta reflexió sobre la dinàmica processual dels canvis allò que permet elaborar o construir una hipotètica successió de tipus familiars.

En la proposta que fem sobre quatre models o sistemes de relacions de gènere, tant es pot relacionar cada model amb una tendència cultural dominant en una societat i temps concrets (en un sentit diacrònic), com es pot relacionar cada model amb una comunitat i temps concret, present en una societat determinada i convivint amb altres models d'altres comunitats (en un sentit sincrònic). Des del nostre punt de vista la mirada diacrònica està relacionada amb processos macrosocials de modernització, mentre que la mirada sincrònica està relacionada amb processos macro i microsocials que tenen a veure amb l'estructura de classes d'una societat determinada (en el nostre cas, la societat catalana).

L'esquema que es presenta més endavant mostra quatre models de relacions de gènere a la societat, (A) , (B), (C) , (D) , que parteixen del model tradicional i arriben al darrer model utòpic (que no s'espera poder comprovar empíricament). Pel que fa al tipus familiar inclòs a cada model, pensem que en el context espanyol i català podem trobar els tres tipus (A), (B), (C), cadascun dels quals serà més o menys present segons classe social, ètnia o territori. Com a hipòtesi molt general, els tipus (A) i (C) de família són avui minoritaris a Espanya en la seva formulació més estricta, mentre que el tipus que avui domina en les relacions socials a Espanya i Catalunya és el B. Però donades les característiques industrials i culturals de Catalunya, s'espera comprovar l'existència significativa del tipus C de relacions familiars.

Per descomptat, els models de relacions de gènere són ideals, representen tendències culturals que poden ser dominants en un moment donat però que es donen de forma molt més contradictòria en les pràctiques socials concretes. L'esquema mostra que, per a cada model de relacions de gènere, es contempen cinc components (i,ii,iii,iv,v) el conjunt dels quals permet prefigurar i donar cos a cada model. Els cinc components que s'han tingut en compte són els següents:

- (i) pràctiques socials generalitzades de dones i homes (activitats, temps i espais)
- (ii) ideologia justificatòria de les pràctiques generalitzades. Fa referència a les explicacions teòriques de les relacions de sexe/gènere que permeten justificar el conjunt del model.
- (iii) actuació política que es deriva de la ideologia justificatòria.
- (iv) institució familiar. Pràctiques socials específiques de dones i homes expressades a través del repartiment de la massa de treball (familiar i remunerat) entre la parella. Lloc tradicional de la divisió sexual del treball i de la construcció bàsica dels rols i de les identitats de gènere.
- (v) institució escolar. Agent social legitimador de les pràctiques generalitzades de dones i homes i transmissor de la ideologia justificatòria.

Vegem a continuació l'expressió específica de cada component a cada model de relacions de gènere.

MODEL (A)

- (A-i) Pràctiques generalitzades de dones i homes (activitats, espais i temps)
 Segregació d'espais i activitats entre dones i homes. La organització de la societat està molt estructurada en funció d'una forta divisió sexual del treball. La dicotomia Públic/Privat està molt directament associada amb la dicotomia masculí/femení.
- (A-ii) Ideologia dominant justificatòria de les pràctiques
 Teoria del dèficit innat o genètic: per naturalesa les dones són inferiors.
- (A-iii) Acció política
 Conservadorisme reaccionari i tradicionalista. Per exemple la política social de l'Església catòlica o de la Falange en el cas de l'Espanya de postguerra. Es tracta de reforçar el model segregat defensant determinades essencialitats femenines, justificades per la distinta naturalesa que la creació divina dota a dones i homes (és el model que, per exemple, defensa avui l'islamisme fonamentalista a Argèlia). Allò que més es vol reforçar i imposar és el caràcter patriarcal en les relacions de gènere. Hi ha diferències "essencials" que s'han de mantenir.
- (A-iv) Institució familiar
 DST legitimada. Desigualtat de dret i de fet. Posicions adscrites de dones i homes: dedicació exclusiva de la dona al Treball Familiar i dedicació exclusiva del homes al Treball Remunerat.
- (A-v) Institució escolar
 Escola segregada dirigida a la socialització diferencial de gènere.

Les societats/comunitats on domina el tipus de relacions de gènere del **model A**, supervaloren les diferències i estableixen jerarquies entre dones i homes, negant els perjudicis que les dones en reben. Són societats en les quals alguns homes acostumen a tenir tot el poder polític i econòmic i el grau d'igualtat i redistribució dels recursos entre els diferents grups socials és mínim. Són clarament, a la pràctica i en les lleis, societats/comunitats de tipus patriarcal on el pare de família detenta el poder i la llei per decidir sobre la vida de la seva dona i els seus fills i filles. La **família tradicional** n'és un component important.

MODEL (B)**(B-i) Pràctiques generalitzades de dones i homes (activitats, espais i temps)**

Doble jornada de treball de les dones. Un important contingent de dones entra i es manté en l'esfera del treball remunerat, malgrat que formi una família i tingui fills. D'aquí la característica doble presència femenina. Les dones entren en l'espai públic però amb condicions diferents a com ho fan els homes en tant en quant elles mantenen importants responsabilitats de Treball Familiar. En canvi, els homes no modifiquen substancialment la seva relació amb el Treball Familiar ni amb el seu Treball Remunerat.

(B-ii) Ideologia dominant justificatòria de les pràctiques

Teoria de les diferències culturals o innates: dones i homes són diferents però complementaris. Les seves funcions són complementàries i funcionals per a la integració i l'ordre social.

(B-iii) Acció política

Liberalisme conservador. Propi del liberalisme a les societats democràtiques. El feminisme liberal pretèn imposar els seus pressupòsits fins al màxim de la seva potencialitat igualitària vinculada a l'assimilació per part de les dones dels models de comportaments masculins i la conquesta dels espais públics. S'han d'evitar, però, les desigualtats i els conflictes no funcionals al sistema.

(B-iv) Institució familiar

DST donada per descomptat. Igualtat de dret però desigualtat de fet. Dedicació compartida no equitativa (descompensada): la dona assumeix la responsabilitat i execució principal del Treball Familiar, mentre que l'home participa en forma d'ajuda. La dona pot fer Treball Remunerat.

(B-v) Institució escolar

Escola mixta dirigida a la socialització igual de noies i nois cap a les necessitats de l'esfera de la producció. S'oculten o devaluen les necessitats de l'esfera de la reproducció (les noies, però, hi aprenen el seu paper de gènere a través del currículum ocult i hi reforcen el model familiar tradicional)

Les societats/comunitats on domina el tipus de relacions de gènere del **model B**, defensen la igualtat de les persones i la democràcia política des d'un liberalisme no intervencionista la qual cosa permet fàcilment la reproducció de les desigualtats estructurals del sistema. L'Estat, o poder legitimat dins la comunitat, afavoreix indirectament la reproducció de les relacions patriarcals i la reproducció de les relacions de classe, sustentades en les jerarquies i en els diferencials en l'accés als recursos materials i simbòlics, malgrat que la llei asseguri la igualtat de tots els ciutadans i ciutadanes. Són societats on es desenvolupa l'anomenada **família fusió/conjugal**, en la qual marit i muller defensen teòricament la igualtat de drets sobre la base de l'amor romàntic però les seves pràctiques i relacions familiars s'estructuren sobre la divisió sexual del treball encara que les dones realitzin treball remunerat, mantenint així la base material per la reproducció de la subordinació de l'esposa al marit.

MODEL (C)**(C-i) Pràctiques generalitzades de dones i homes (activitats, espais i temps)**

Una important proporció d'homes assumeix l'àmbit privat com a àmbit, també, de treball, i no solament com a àmbit en el qual s'és servit pel fet de ser home. Els homes comparteixen amb les dones l'experiència de la doble presència (conciliar el treball familiar i el treball remunerat és un objectiu comú), però cadascun dóna, a la pràctica, prioritat a l'espai tradicionalment femení o masculí.

(C-ii) Ideologia dominant justificatòria de les pràctiques

Teoria de la doble cultura. Acceptació del conflicte. Hi ha dues cultures en relació jeràrquica.

(C-iii) Acció política

Progressisme transformador. Imposar la igualtat de dret i de fet. Feminisme radical: allò que cal ressaltar és el valor de la diferència sexual i el valor del patrimoni cultural acumulat per les dones com la única via potencialment transformadora enfront del domini masculí. Hi ha resistències a la igualtat de fet. Cal l'acció positiva per restar inercia a la fixació de les desigualtats.

(C-iv) Institució familiar

DST no legítima; cerca de la igualtat en la diferència sexual
Dedicació compartida equitativa (compensada): Dona i Home fan Treball Familiar i Treball Remunerat. Negociació i flexibilitat de rols.

(C-v) Institució escolar

Escola coeducativa. Proposa que nois i noies s'incorporin a un procés de socialització els continguts i finalitats del qual respondrien a orientar l'alumnat tant cap a les responsabilitats familiars com les professionals. Es a dir, tant en els elements positius de la cultura masculina com en els elements positius de la cultura femenina, i en el balanç crític dels aspectes negatius de la tradició i el llegat d'una i de l'altre cultura.

Les societats/comunitats on domina el tipus de relacions de gènere del **model C** defensen la igualtat de totes les persones i la democràcia política des d'un progressisme intervencionista que permet compensar les desigualtats i construir una major igualtat estructural del sistema. La convivència familiar es fonamenta en la negociació i la flexibilitat dels rols de dona i home, els quals s'estructuren en funció de pactes conjunturals relacionats amb el cicle de vida, i les necessitats de temps personals en les distintes vessants de la vida social (per la formació permanent, per la cura dels infants petits, per l'atenció a pares vells, per la promoció a l'empresa, per un projecte personal, per temps per la salut, etc.). Aquest tipus de família estaria relacionada amb la proposta de nova organització social dels temps de dones i homes, solament possible en la mesura que es trenqués la subordinació de la vida quotidiana als temps de la producció i de les coses, per invertir l'ordre posant en relleu els temps necessaris per donar la vida, pel seu manteniment, i per la seva cura, tot al llarg de la biografia de les persones i segons els diferents moments del seu cicle de vida. La família del model C podria correspondre's amb l'anomenada **família associació**.

MODEL UTÒPIC (D)**(D-i) Pràctiques generalitzades de dones i homes (activitats, espais i temps)**

La utopia formal de participació plenament equitativa seria el resultat d'una presència equitativa de dones i homes a una o altra àrea de la vida privada i social amb independència del seu sexe. Dones i homes no constituïrien grups socials definits per la seva ocupació diferencial d'espais, temps i activitats, públiques o privades.

(D-i) Ideologia dominant justificatòria de les pràctiques

Teoria de l'abolició dels gèneres

(D-iii) Acció política

Encaminada a preservar la igualtat entre dones i homes

(D-iv) Institució familiar

No DST. Dedicació compartida equitativa i no estereotipada al Treball Familiar i al Treball Remunerat.

En ser un model utòpic preferim no desenvolupar les idees generals de l'esquema.

DIVISIÓ DEL TREBALL * CANVI I DIVERSITAT EN ELS PERFILS DE GÈNERE³ * TIPUS FAMILIARS

MODEL A		MODEL B		MODEL C		MODEL D	
Dones a b c ...	Homes x y z ...	Dones x' a y' b z' c ...	Homes x y z ...	Dones x' a y' b z' c ...	Homes x a' y b' z c'	Dones a, z, c, b, y, x, j, m ...	Homes
Les dones són destinades a uns espais i activitats; els homes a uns altres.		Les dones entren en espais tradicionalment masculins, però "d'una altra manera" donat que mantenen les activitats a,b,c,...		Les dones reivindiquen que els homes s'incorporin a l'esfera tradicional femenina. Solament això pot disminuir la desigualtat.		Dones i homes participen dels treballs de producció i reproducció amb independència del seu sexe.	
Teoria del dèficit innat o genètic: "per naturalesa les dones són inferiors"		Teoria de les diferències culturals o innates: "funcions complementàries i funcionals per a la integració i l'ordre social"		Teoria de la doble cultura: "dues cultures en relació jeràrquica. Hi ha jerarquia de gèneres i relacions de poder"		Teoria de l'abolició dels gèneres	
Hi ha diferències essencials que s'han de mantenir		Hi ha desigualtats i s'han d'evitar les NO funcionals		Hi ha resistències a la igualtat de fet. Cal l'acció positiva		Utopia igualitària	
FAMÍLIA TRADICIONAL * segregació oberta * <u>Treball Familiar</u> dedicació exclusiva de les dones		FAM. FUSIO/CONJUGAL * Doble jornada de treball de les dones * <u>Treball Familiar</u> dedicació compartida no equitativa dels cònjuges (descompensada)		FAMÍLIA ASSOCIACIÓ * Igualtat en la diferència * <u>Treball Familiar</u> dedicació compartida equitativa dels cònjuges (compensada)		FAMÍLIA UTÒPICA * Flexibilitat del rol, independent del sexe * <u>Treball Familiar</u> dedicació compartida equitativa i no estereotipada	
Escola segregada		Escola mixta		Escola coeducativa		Escola igualitària	

L'esquema em sembla suficientment explicatiu però cal aprofundir en els elements relacionats amb els tipus familiars, la qual cosa es fa a continuació tenint en compte, de cara a la comprovació empírica, les dimensions que abans s'han construït respecte del Treball Familiar.

³ Agraïxo a la sociòloga Marina Subirats la idea de la representació gràfico-alfabètica dels canvis en les relacions de gènere.

1.3.4. Tipus familiars i modalitats de repartiment del Treball Familiar

En els models construïts anteriorment per significar tant el procés de canvi en les relacions de gènere com la diversitat que es pot donar en un temps i espai social determinat hi hem destacat, en els tipus familiars, les diferents modalitats de dedicació i repartiment del Treball Familiar entre dones i homes formant parella conjugal. Aquestes modalitats ens acosten a alguns dels aspectes de la vida quotidiana familiar que es volen observar en la recerca empírica (sobre joves famílies biparentals visquent, al menys, amb una criatura de entre 0 i 3 anys). Per aquest motiu crec convenient fer una reflexió sobre el que cadascuna d'aquestes modalitats de repartiment del Treball Familiar implica des d'un punt de vista teòric. Abans hem fet la relació següent:

- Família Tradicional = = dedicació **exclusiva tradicional**
- Família Fusió = = dedicació **compartida no equitativa** (descompensada)
- Família Associació = = dedicació **compartida equitativa** (compensada)
- Família Utòpica = = dedicació **compartida equitativa i no estereotipada**

Doncs bé, la dedicació exclusiva a una o altra tasca, sigui per part de la dona o sigui per part de l'home, implica responsabilitat plena sobre aquella activitat, la qual cosa permet que l'altre n'estigui "alliberat" o "exclòs" (depèn del valor que es doni a l'activitat en qüestió). Tradicionalment, seguint l'estereotip de les relacions entre els gèneres, les dones s'han dedicat en exclusiva al Treball Familiar i se les ha "exclòs" (o "alliberat") del Treball Remunerat; i els homes s'han dedicat en exclusiva al Treball Remunerat i se'ls ha "exclòs" (o "alliberat") del Treball Familiar. Es obvi que la idea d'exclusió o d'alliberament depèn del lloc des d'on es parla, això és, des del lloc on es miren les relacions socials de poder entre gèneres i entre classes socials. Donat que aquesta recerca es recolza teòricament en les aportacions de la sociologia crítica feminista, tot fent referència al moment actual, quan parla d'"exclusió" en el cas de les dones, s'entén exclusió del Treball Remunerat, i quan s'en parla en el cas dels homes, s'entén exclusió del Treball Familiar. La idea d'"alliberament" s'aplica en sentit invers: les dones poden estar o quedar alliberades de l'activitat de **dedicació exclusiva** dins la llar, mentre que els homes poden estar o quedar alliberats de la **dedicació exclusiva** del treball dins la fàbrica o l'empresa. Una visió des de la classe social ens obliga a matisar: per moltes dones obreres, no fer TR de baixa qualificació i mal remunerat pot ser un alliberament i no pas una exclusió. De tota manera, en el context d'aquesta

recerca, hipotetitzem que per la majoria d'entrevistades no fer T R serà una exclusió. Altra cosa és la forma específica en que les mares de diferents grups socials voldrien fer treball remunerat.

Habitualment s'entén per dedicació compartida el fet de que ambdós cònjuges tenen alguna cosa a pensar o a fer respecte d'algunes o totes les activitats relacionades amb el Treball Familiar i el Treball Remunerat. Avui, el més comú, és donar per descomptat que les famílies joves tenen una organització familiar de "responsabilitat compartida", però aquesta visió igualitarista dels canvis en les relacions familiars oculta que, en general, el pes de la organització i el manteniment de la vida familiar recau sobretot sobre les dones, les quals continuen assumint dins la llar moltes més activitats en dedicació exclusiva que no pas els seus marits, en detriment de la seva disponibilitat al treball remunerat; i que quan els marits s'hi dediquen allò que més fan és compartir les feines com "auxiliars o ajudants" de la seva cònjuge, la qual cosa vol dir que la responsabilitat final de l'activitat recau sobre les dones ⁴.

De fet, el concepte de **dedicació compartida no equitativa** (descompensada) entre els cònjuges, aplicada al conjunt del Treball Familiar, necessita per la seva millor comprensió, seguint el model Producció/Reproducció, de la concurrència del Treball Remunerat: vindria a significar aquells casos en què, malgrat l'existència d'un cert repartiment compartit de la massa de treball, familiar i remunerat el còmput final de càrrega de treball entre la parella resulta ben desigual; en canvi, el concepte de **dedicació compartida equitativa** (compensada) faria referència a que el còmput final, independentment de l'àrea de treball que més s'ocupés, seria compensat entre ambdós cònjuges.

Finalment, el concepte de **dedicació compartida no estereotipada**, de difícil comprovació perquè se suposa una modalitat avui per avui inexistent, indicaria la possibilitat que el repartiment de la massa de treball entre els dos cònjuges fos compartit sense la pressió i la obligació que marca l'estereotip de gènere, la qual cosa solament podríem comprovar quan l'exclusivitat en una àrea ja no tingués marca de gènere sinó que seria resultat d'una negociació i adequació a la

⁴ No se'ns hauria d'escapar el paral·lelisme d'aquesta conceptualització de les modalitats de repartiment de Treball Familiar, per raó de gènere, amb les modalitats de repartiment del Treball Remunerat, àmbit en el qual les "auxiliars i ajudants" són les dones)

necessitat dels temps propis i els temps del cònjuge, alhora que no exclouria que les distintes activitats poguessin ser compartides per ambdós.

En aquesta modalitat utòpica, perquè avui per avui la considerem empíricament improbable, el repartiment equitatiu de la massa de treball entre la parella es negocia sobre la base del coneixement i habilitats compartides i, sobre tot, sobre la base d'una disponibilitat i flexibilitat per realitzar tant el paper tradicionalment femení com el paper tradicionalment masculí dins la llar. Es a dir, la pràctica de la dedicació equitativa no estereotipada no implicaria forçosament un equilibri formal perfecte segons el qual dona i home comparteixen sempre el 100 per 100 de totes les activitats (50+50), sinó que el repartiment del Treball Familiar es faria en funció de la situació personal específica, segons la necessitat de temps personal de cada cònjuge i segons el cicle de vida de la família. Es a dir, implicaria que dones i homes haguessin rebut una socialització primària molt compartida en una societat on s'haguessin abolit i deslegitimats les pràctiques educatives diferencials per raó de sexe.

1.3.5. La dimensió de criança i les pràctiques de parentalitat

Dels canvis que avui es puguin comprovar en relació a la participació de dones i homes en les tres dimensions del Treball Familiar que es contempen en aquest estudi (domèstic, organització, criança), els que afecten a la **criança** dels fills són aquells que al nostre entendre poden ser interpretats de manera molt diversa (com a quelcom positiu o com a quelcom negatiu) perquè les relacions mare-pare-fills afecten a allò més profund de les identitats personals i, fins avui, han format i formen part dels mecanismes de la reproducció del poder social masculí. En efecte, els canvis en les relacions pares-fills poden posar en qüestió els models tradicionals d'aprenentatge de l'autoritat i les jerarquies (d'edat i gènere) per la qual cosa són objecte de debat i forta discussió ideològica (recordem l'ús i abús que s'ha fet de l'anomenada pèrdua d'autoritat dels adults sobre els joves per explicar, per exemple, l'augment de la delinqüència juvenil). D'aquí, també, que tingui un interès justificat l'estudi en detall de les pràctiques de criança.

Donat que l'objecte precís d'aquesta recerca és investigar sobre les actuals formes de repartiment del treball entre mare i pare, és obvi que la nostra unitat d'observació haurà de ser la família biparental i, a efectes d'aquest estudi,

entendrem per **biparentalitat** l'experiència compartida i quotidiana de dos adults de sexe diferent que exerceixen de mare i de pare d'unes mateixes criatures. Ara bé, les formes i models culturals d'exercici i representació de la biparentalitat són construccions històriques associades als tipus familiars. I, tal com hem intentat expressar anteriorment, el tipus familiars responen a sistemes culturals més generals d'assignació i relacions de gènere. De fet, qualsevol intent de definició o descripció dels tipus de parentalitat, implica, sempre, una definició o descripció de tipus familiars. Per tant, a cada tipus familiar que abans hem considerat teòricament pertinent, li correspondria una forma o modalitat parental. Vegem fins a quin punt ho podem defensar.

El model tradicional de biparentalitat asimètrica

La nostra cultura occidental i judeo-cristiana ha mantingut al llarg dels segles una visió asimètrica i socialment legitimada de les funcions, pràctiques i identitats parentals que, amb el desenvolupament del sistema capitalista, cristal·litzen en una forta divisió dels rols sexuals dins la família, així com en la seva legitimació social a través d'altres agències socialitzadores com l'església o l'escola. De tal manera que històrica i col·lectivament ha estat possible la interiorització social i tipificació del que avui considerem identitats tradicionals de gènere. A través de la naturalització de la biparentalitat asimètrica, donant-la per descomptat, s'ha naturalitzat també la divisió sexual del treball entre els cònjuges. S'ha donat un paper fonamental i idealment exclusiu a la mare per ocupar la centralitat en el procés de criança (activitats, temps i espais materials) de les criatures petites, de tal manera que en aquest model de família la mare biològica és insubstituïble en els primers anys de vida de la criatura, mentre que el pare hi té un paper secundari sinó nul (altra cosa és el paper del pare en el nivell simbòlic). Per això es pot parlar que el model occidental tradicional de biparentalitat és un model de **biparentalitat asimètrica**. La biparentalitat asimètrica a les societats occidentals implica:

(a) Privat versus Públic

La biparentalitat asimètrica va associada a l'ideal de dona-mestressa de casa que cal que defugui les vinculacions personals amb el món públic de la producció i es dediqui de manera exclusiva a la llar i a la família, seguint l'*ethos* de la família burgesa que neix amb la industrialització i que, al pas del temps, s'estén al conjunt

de la societat ⁵. Implica servei obligat de les dones a la família i ha tingut (i té) efectes especialment negatius per a elles perquè de la idealització del ser mare se n'ha derivat, a la pràctica, una posició subordinada dins la família i la societat global, i una forta limitació de la seva autonomia i desenvolupament personal com a dona en l'exercici d'altres activitats extrafamiliars.

(a) Maternalisme versus Paternalisme

La ideologia maternalista, en el context d'una biparentalitat asimètrica, permet l'allargament, en l'espai i el temps, d'unes relacions de dependència i lliurament obligat de la mare als altres adults mascles de la família, i dels altres adults a ella. Dependències d'un adult a un altre adult que s'expliquen bé com a necessàries o volgudes quan hi ha una impossible autonomia de les persones (criatures petites, malaltes o velles), i que, per altra banda, són dependències que no tenen perquè ser resoltes forçosament a través d'una presència femenina. Les actituds maternalistes, derivades de la ideologia maternalista, allarguen servituds domèstiques de la mare cap els fills i filles, especialment cap els primers, en edats que haurien de poder resoldre i participar de manera autònoma dels treballs generats per la dinàmica de la vida quotidiana familiar, laboral i social. De la mateixa manera que el paternalisme allarga dependències econòmiques i simbòliques que permeten mantenir un control sobre els fills.

⁵ A nivell macrosociològic es pot dir que la ideologia maternalista és aquella ideologia familiar que es comença a desenvolupar amb el capitalisme i la industrialització i que, recluint i idealitzant el paper de les dones dins la llar, manté i reforça el sistema patriarcal de relació entre els gèneres. El maternalisme es consolida amb el model de família burgès que, a finals del segle XIX i al llarg del segle XX, s'estén entre la classe obrera en les societats occidentals industrialitzades. En els estudis sociològics el model de la família nuclear maternalista va ser legitimat pel model de família parsoniana, que valora la divisió sexual del treball i la dedicació exclusiva de les dones a la llar com a funcional i òptima per la societat. El model de Parsons s'imposà com a imperatiu cultural als EUA als anys quaranta i cinquanta. Considero que la ideologia maternalista ha estat el nucli ideològic fonamental per mantenir i consolidar un sistema de relacions patriarcals dins la família moderna. La cultura acumulada per les dones al llarg de la història, la cultura de gènere femení, és el resultat de la divisió sexual del treball i de la ideologia maternalista que ha justificat la desigual posició de poder i social entre homes i dones. Això no vol dir que la cultura tradicionalment femenina hagi de ser devaluada, sinó que cal comprendre els mecanismes que han permès que hagi estat una cultura marginal, singular (solament adequada per les dones) i socialment poc valorada, per tal que el seu llegat, fonamental per la supervivència del col·lectiu humà, sigui apreciat i mantingut en el futur tant per dones com per homes.

(c) Maternatge versus [paternatge]

El concepte de maternatge fa referència a les pràctiques de cura i atenció necessàries que tot infant ha de rebre d'un adult en els primers anys de vida. El maternatge ha implicat tradicionalment l'exclusió del pare de l'exercici de la cura i atenció del seu fill o filla encara infant. Si es comprova que cada vegada més, els joves pares participen de la primera criança de la criatura, caldrà crear una nova paraula, en català i castellà, que contempli la possibilitat d'incloure les dues figures parentals. En anglès, ja existeix *parenting*, de la mateixa manera que també disposen de *mothering* o *fathering* i, a afectes d'aquest estudi utilitzarem **parentatge** en el sentit de "parenting", entenent que les activitats específiques de criança vinculades amb l'alimentació i higiene de la criatura en els seus tres primers anys de vida, tant poden ser realitzades per la mare com per el pare.

El model alternatiu de biparentalitat simètrica

Enfront d'aquesta biparentalitat asimètrica és possible imaginar un model teòric alternatiu de biparentalitat simètrica. Aquest model implica, en termes generals, una maternitat i paternitat compartides amb una dedicació i significació similar en quant a responsabilitats de mare i pare en la criança dels fills i filles. Per exemple, podríem considerar, com indicador de l'existència de dinàmiques socials cap a aquesta biparentalitat simètrica, l'augment substancial de pares que exercissin activitats de maternatge tradicional (canvien bolquers o consolen la criatura) i l'augment de mares que exercissin activitats de paternatge tradicional (representen la llei i fan les prohibicions) (Le Camus 1987), o també l'augment de pares que demanessin permís laboral per maternitat/paternitat o d'altres excedències legals per cuidar les seves criatures petites, els malalts o les persones grans de la seva família.

Malgrat que en el pla de les idees la pràctica de la biparentalitat simètrica pot aparèixer com portadora de beneficis generalitzats a dones, homes i criatures i, per tant, pot ser un model que cada vegada sigui més legitimat a la societat actual, també és ben evident que el seu exercici real no està exempt de problemes en una societat que està pensada i organitzada sobre un model asimètric de biparentalitat. Precisament la demanda de permís laboral per paternitat és ínfima al nostre país malgrat que ja fa alguns anys que és possible obtenir-lo en termes legals. Perquè el model asimètric de biparentalitat i la divisió sexual del treball en l'esfera productiva i l'esfera reproductiva ha donat lloc a una organització social dels temps i dels espais, privats i públics, d'oci i de serveis, regulada sobre la disponibilitat

contínua i de servei de les dones-mares a l'interior de la llar familiar (domesticitat), però també sobre la seva disponibilitat per resoldre, com a mediadora, les relacions de la família amb les institucions externes (escoles, caixes, rebuts, compres, serveis de salut, família extensa, etc.). Es a dir, la organització social dels temps, malgrat que la mare faci treball remunerat, afavoreix que sigui la mare qui assumeixi de manera molt més intensa la criança de la criatura.

A efectes comparatius, les diferències entre la parentalitat asimètrica i la simètrica es donarien de la manera següent:

	BIPARENTALITAT ASIMÈTRICA	BIPARENTALITAT SIMÈTRICA
Ambit PRIVAT <u>versus</u> Ambit PÚBLIC	A.Privat = Camp de la feminitat i la maternitat A.Públic = Camp de la masculinitat i la paternitat simbòlica	A. Privat = Camp centrat en l'experiència de les dones però no exclusiu d'aquestes A. Públic = Camp d'experiència de dones i homes
MATERNALISME <u>versus</u> PATERNALISME	Mare dedicada tota la vida als fills i la família Pare protector dels fills en la mesura que aquesta protecció li permet mantenir el poder sobre la família	Parentalitat compartida = mare i pare assumeixen les responsabilitats derivades de la maternitat i la paternitat responsables
MATERNATGE <u>versus</u> PATERNATGE	Mare ocupada i especialitzada en resoldre el benestar físic i emocional de la criatura Pare absent de les activitats quotidianes de criança, però essent presència simbòlica en quant autoritat que imposa la llei i l'ordre	Parentatge compartit = mare i pare participen de les activitats que procuren benestar físic i emocional a la criatura, així com també comparteixen els criteris d'imposició de la llei i la norma

De la biparentalitat asimètrica a la biparentalitat simètrica ?

Però, ¿fins a quin punt l'extensió del treball extradomèstic de les dones-mares a Catalunya ha suposat l'inici i extensió d'un procés cap a una nova parentalitat? ¿És pot sostenir que avui, a la pràctica, es tendeix a una biparentalitat simètrica? ¿És possible que es detectin canvis substancials en les formes d'exercir la parentalitat i, en canvi, no se'n detectin en les altres dimensions del que aquí entenem per Treball Familiar? ¿És possible un nou model de biparentalitat sense que altres condicions de l'organització dels temps i els espais socials de treball canviïn?

Ja s'ha dit en altres moments que, de moment, no coneixem amb precisió ni de manera sistemàtica les pràctiques ni l'imaginari actual respecte de l'exercici de la maternitat i la paternitat a Catalunya, però es pot fer la hipòtesi de que donat que les formes d'inserció de mares i pares al mercat de Treball Remunerat són molt diverses també les formes actuals de repartiment del Treball Familiar seran diverses, menys maternalistes i menys paternalistes que en el passat. Perquè, per efecte de la major inserció de les dones casades al mercat de treball, avui les identitats femenines no reposen solament en el rol de mare i esposa, ni les identitats masculines no reposen solament i obertament en el rol de dominància i distància del patriarca. Per això puc hipotetitzar que avui es tendeix (cal veure en quina mesura i a través de quines activitats) cap a un model de biparentalitat més simètrica i equilibrada tant en les representacions simbòliques (deslegitimació del patriarcat com diu Bimbi) com en les pràctiques de maternatge i paternatge.

Però, si bé és probable que es pugui demostrar que avui s'han reduït a nivell simbòlic els trets patriarcals i les relacions jeràrquiques, tant presents en les famílies del nostre passat immediat, també és probable que aquest procés difereixi, en el seu sentit o en les fases del procés de canvi, segons la classe social de què parlem. En les passades generacions les desigualtats socials, polítiques, i econòmiques entre dones i homes eren més visibles que avui, es recolzaven en la legitimitat cultural, jurídica i política del domini patriarcal en les relacions de classe i sexe i, per aquest motiu, el model legitimat de biparentalitat era molt similar des del punt de vista de les relacions de gènere, tot i que les formes concretes d'exercici de la parentalitat diferissin segons classes socials ⁶. Però aquestes diferències, al nostre entendre, no implicaven una deslegitimació del model tradicional ni de la seva ètica basada en la divisió sexual del treball entre els cònjuges i l'adjudicació de la totalitat del Treball Familiar a la dona.

En efecte, en el passat, quan la maternitat de les dones treballadores de classe obrera entrava en contradicció amb el seu treball remunerat a la fàbrica o al camp,

⁶ És de suposar que les condicions materials d'existència de les famílies obreres dels nostres avis i àvies condicionava les mares a mantenir una ideologia menys maternalista que en les famílies burgeses la qual cosa era adequada per portar els fills i filles cap a una emancipació maternal més ràpida. Aquests fills/es passaven a dependre d'una relació patriarcal amb el pare-patró (taller familiar) a una relació patriarcal amb l'amo de la fàbrica. El model de maternitat maternalista s'origina en les famílies de tipus burgès i s'estén *a posteriori* a la classe treballadora. Per altra banda també es pot veure la ideologia maternalista i paternalista com la vessant més suau de les relacions patriarcals entre els sexes dins la família; perquè la vessant dura fa referència al dret del pare a les agressions físiques i la violència domèstica sobre dona, filles i fills.

el problema de la criança dels fills es resolvia amb la substitució de la mare biològica per l'àvia materna, per una dida, per altre dona, veïna o filla ⁷, però no es qüestionava en cap moment el model de biparentalitat asimètrica de caràcter maternalista. Avui el context és molt diferent: les àvies estan menys disponibles, el servei d'altres dones adultes no és gratuït, les germanes de l'infant estudien o treballen, hi ha escoles bressol però són insuficients (a vegades poc fiables) i sovint poc desitjades per les mares que volen tenir cura dels pocs fills que probablement tindran. En aquest context la presència del pare en la criança dels fills es fa més obligada, especialment si ambdós membres de la parella fan treball remunerat.

Però, per altra banda, si bé una escola bressol privada o pública, una dona adulta de la família, o un cangur a casa que s'ocupin de la criatura són intervencions que permeten que les mares que fan treball remunerat puguin mantenir la seva ocupació en el mercat de treball, aquests suports no impliquen canvis culturals que qüestionin els fonaments de la maternitat maternalista, això és, la tradicional divisió sexual del treball i la tradicional relació jeràrquica entre els gèneres. Una escola bressol, una àvia o altra dona adulta poden resoldre de manera adequada les necessitats d'atenció de l'infant fent d'agent substitutiu de la mare però, com diu Bimbi, aquestes solucions oculten les diferències en la manera de posicionar-se de la mare i el pare en la seva relació amb la criatura. I hipotetitzo que actualment és molt probable que d'aquestes diferències en resulti, per una banda, una autonegació de la mare a aspirar a una posició o promoció professional, o, per altra banda, la simple negació d'un treball assalariat a la mare.

Però, a efectes del plantejament i límits d'aquesta recerca, allò que interessa conèixer, empíricament, és en quines activitats i segons quina situació personal de cada cònjuge es participa més que en altres en la criança de les criatures. Si es constaten canvis cap a una forta participació dels pares en les tres dimensions contemplades del Treball Familiar (treball domèstic, organització i criança) podríem parlar de l'existència de noves tendències i pautes culturals en el repartiment de la massa de treball dins i fora la família i en les formes d'exercir la

⁷ A les societats agrícoles pobres, on també la força de treball de les dones és fonamental per les tasques agrícoles, són les nenes, encara infants, qui tenen cura i crien els seus germans i germanes més petits; també es dediquen a criar els fills o filles de les famílies riques de la zona o de les ciutats. Cal tenir present que la constitució de la infància com a categoria social, amb espais i temps propis, és una construcció de la modernitat (Ariès 1960).

maternitat i la paternitat; en definitiva, podríem parlar amb una certa seguretat de la presència de noves pautes o sistemes culturals en les relacions de gènere. Pensem que, en termes generals, si es comprova la vinculació més expressiva del pare, tant en la criança dels fills com en l'atenció a les necessitats quotidianes del grup familiar, aquest fet seria el punt de partida, en la línia argumental de Chodorow, per trencar la dinàmica més primària, subtil i inconscient de la reproducció social de les relacions de desigualtat, dominació i submissió entre homes i dones.

Ara bé, i per acabar, el problema de com situar la força de la tendència de canvi de les formes de parentalitat asimètrica cap a les formes de parentalitat simètrica, el resollem de la mateixa manera que hem resolt la gradació del procés de la dedicació de dona i home, parella conjugal i parella parental, al conjunt del Treball Familiar. Per tant, pel que fa a la criança dels fills i filles, establim les mateixes modalitats, associades a diferents tipus familiars que, recordem, queden inserits dins d'un sistema cultural legitimador i productor de determinades relacions de gènere:

- Família Tradicional = = criança en mans exclusives de les dones
- Família Fusió = = criança compartida no equitativa
- Família Associació = = criança compartida equitativa
- Família Utòpica = = criança compartida equitativa i no estereotipada

1.4. Proximitat/diferències del nostre objecte d'estudi, a Catalunya, amb el de Bimbi (1990) al Nord d'Itàlia

Des d'una perspectiva microsociològica, els plantejaments teòrics i les conclusions de Bimbi (1990) en la recerca que realitza sobre famílies joves amb fills petits a Emília Romagna (Itàlia), *Madri e Padri. Transizioni dal patriarcato e cultura dei servizi*, són una referència indirecta per aquesta recerca que es realitza a Catalunya. És una referència indirecta perquè fa uns plantejaments inicials molt propers als d'aquesta recerca, ha afavorit el meu procés de reflexió, i ha influït les decisions que he pres. Per això considero que val la pena que en detalli alguns elements.

Bimbi fa una anàlisi de les relacions entre la parella i focalitza la recerca sobre les estratègies i posicions de parentalitat de mare i pare quan tenen criatures petites. La seva recerca té com a eixos teòrics de partida:

- (a) la simetria/asimetria dels rols parentals en les famílies biparentals;
- (b) la persistència o deslegitimació de les relacions patriarcals dins la família;
- (c) la divisió sexual del treball productiu i reproductiu entre la parella.

I d'aquí la proximitat entre la recerca italiana i la que aquí es presenta. Però les diferències en els dissenys de les dues recerques -la italiana i la catalana- són diverses i importants. Fer-ne la comparació m'és útil per introduir el disseny d'aquesta (i que desenvolupo al capítol següent) : a Emilia Romagna s'entrevista en profunditat a 49 mares i 43 pares i s'obté informació directe de com mares i pares viuen la participació de l'escola- bressol en la cura i atenció de les seves criatures, experiència que totes les famílies entrevistades comparteixen perquè totes hi porten els fills; a Catalunya la opció (que justifico més tard) ha estat ben diferent: la informació s'obté a través de 352 mares que conviuen amb parella i a partir d'una enquesta amb qüestionari estructurat presentat per entrevista personal, això és un disseny de tipus extensiu i no pas intensiu.

Aquestes diferències d'ordre metodològic també impliquen diferències en la definició de l'objecte d'estudi: Bimbi focalitza l'atenció en les representacions que té la parella sobre el seu funcionament quotidià, mentre que aquesta recerca focalitza l'atenció sobre les pràctiques que es donen en la vida quotidiana de la parella. Bimbi aplica una tècnica "qualitativa", l'entrevista focalitzada o entrevista en profunditat, que li permet incidir en els elements més simbòlics del viscut. La recerca que aquí es presenta aplica una tècnica "quantitativa", un qüestionari estructurat que recull informació sobre situacions, fets i comportaments però també sobre motivacions i significacions, i obté aquesta informació d'una mostra representativa de mares amb criatures petites (0-3 anys). Encara una altra distinció metodològica entre una i altra recerca: l'univers de Bimbi ve definit com a pares i mares que fan ús d'escoles bressol que atenen les criatures durant les hores de Treball Remunerat; això permet a Bimbi indagar sobre el paper de les escoles bressol i de la cultura dels serveis en la construcció de les identitats parentals i la vida familiar, temàtica que em sembla de gran interès però que ara no em proposo investigar. En el cas que ara ens ocupa, la recerca a Catalunya, s'hi defineix la població com a mares de famílies biparentals que viuen, al menys, amb un fill de

tres anys o menys. Per tant, la població catalana a investigar és més diversa que la investigada a la recerca italiana perquè no totes les famílies investigades a Catalunya estan formades per mare i pare inserits, ambdós, en el mercat de treball; contràriament, la seva situació laboral i estatus social són molt diversificats.

Aquestes diferències metodològiques impliquen, també, diferents maneres d'enfocar l'objecte d'estudi però no forçosament maneres oposades d'entendre les dinàmiques socials al voltant dels canvis familiars en relació als eixos citats inicialment. Es comparteix el pressupòsit de l'existència de valors patriarcals (producte d'un sistema patriarcal de relacions de dominació/subordinació) que han orientat o encara orienten de manera dominant les pràctiques i l'imaginari social i que acompanyen conscient o inconscientment l'acció dels actors en la construcció de les relacions familiars. Però Bimbi, per indagar sobre la simetria/asimetria dels rols parentals, centra la recerca sobre les representacions i valors, mentre que és l'anàlisi de la pràctica de la divisió sexual del treball allò que centra aquesta recerca. Pel que fa al posicionament feminista de les dues recerques cal assenyalar una distinció que també té implicacions teòriques i metodològiques: la recerca italiana parteix d'un feminisme de la diferència que manté que les distàncies socials entre dones de diferents classes socials són menors que no pas les seves proximitats com a gènere i per tant agrupa totes les dones en un conglomerat social que es considera molt distant amb el conglomerat del conjunt d'homes. En canvi la meua posició, que òbviament queda reflectida en el model d'anàlisi, és la d'un feminisme de la igualtat més pròxim al que hem definit en el seu moment com feminisme socialista: la diversitat social de classe i gènere explica la complexitat de les relacions socials de gènere i classe dins les famílies i es pressuposa, com ja s'ha dit abans, que tant les relacions de desigualtat de gènere com les relacions de desigualtat de classe són estructurals i que per tant afecten d'una o altra manera totes les dones i totes les famílies.

Aquesta recerca empírica a Catalunya indaga sobre tot en les pràctiques, fets i comportaments de la organització quotidiana de les famílies joves amb fills petits, però també recull i analitza elements que fan referència a les representacions que les mares tenen de la organització familiar, del repartiment del treball amb la parella i de la significació dels fills en el projecte familiar. Perquè s'entén que les expectatives i valors de les persones formen part dels elements interioritzats d'una cultura i d'una societat determinada i que són font d'orientació de les pràctiques socials i materials, alhora que també poden ser modelades per aquestes.

L'enfocament metodològic extensiu d'aquesta recerca i la seva focalització sobre les situacions familiars i els comportaments de dones i homes dins la família, explica que hagi pres en compte la recerca de Jean Kellerhals i altres (1982), *Mariages au quotidien*. La seva recerca m'és útil no tant pels pressupòsits d'ordre teòric, perquè ja he deixat clar que em recolzo sobre tot en les aportacions del feminisme socialista i el model d'anàlisi Producció/Reproducció, sinó perquè m'ha proporcionat alguns elements per operacionalitzar algunes variables d'opinió, motivacions o significacions dels fills. El préstec que faig d'algunes de les categories de Kellerhals (1982) em permetrà establir comparacions en el temps i en l'espai donada que la seva recerca sobre les famílies ginebrines és de finals dels anys setanta (tot i que es publica a principis dels anys vuitanta). En el seu moment faré les referències precises a les aportacions retingudes de Kellerhals.

En darrer terme cal que faci esment de la recerca de Le Camus i altres (1987) al voltant de les transformacions dels models de parentalitat a la ciutat de Toulouse, de la qual m'inspiro molt directament per operacionalitzar la dimensió de criança fins el detall dels indicadors. La informació que he pogut obtenir d'aquesta recerca és solament sobre el seu disseny i resultats i no pas sobre la seva base teòrica. Per això en faré la referència oportuna en el moment de construir els indicadors per la observació empírica.

* * * * *

Orientada i emmarcada, teòricament i conceptual, la recerca empírica sobre el repartiment de la massa de treball (familiar i remunerat), en el capítol següent s'elaboren el model d'anàlisi i el disseny per la seva contrastació.